

Murty's Popular Guides :

Pre University Course 1961

ANDHRA UNIVERSITY

Telugu Selections

B Y

VARANASI RAMABRAHMAM, M. A., U. B. P.

Head of the Dept. of Telugu
S. K. B. R. College, Amalapuram,

&

VEDULA SUBBA RAO

VISAKHAPATNAM.

PUBLISHERS :

M. S. R. MURTY & Co.,

VISAKHAPATNAM-2

1 9 6 0

Copy Right]

[Rs. 2-00

విషయసూచిక

1. బకాసురసంహారము
2. భగీరథవిజయము
3. పాదుకా పట్టాభిషేకము
4. గుడిగంటలు
5. కుంతీకుమారి
6. జయగీతి
7. అసహాయదళ
8. భర్తృహరి
9. కాలస్వరూపుడు
10. లలితకళలు-స్వదేశమతము
11. ఏకవీర (N. D.)

బ కౌ సు రి స ం హా ర ము

శ్రీ మదాంధ్ర మహా భారతము

ఆదిపర్వము — షష్ఠాశ్వాసము

(న న్న య భ ఙ్గి)

శవిజీవితాయలు : —

బకవధ యను నీ పాత్రభాగము శ్రీ మదాంధ్రమహాభారతములోని ఆదిపర్వ మందలి షష్ఠాశ్వాసములోనిది, దీనిని రచించినవాడు నన్నయభట్టారకుడు.

హిందూమతమునకు శ్రుతి, స్మృతి, శుభ్రాచార, ఇతిహాసములు పరమశ్రమాణములు. వీనిలో తొలి మూడింటివిషయములను చక్కఁగ గూర్చుకొని సామాన్య భారతములు ఇతిహాసములను పేరున సర్వజనాదర పాత్రములైనవి. అందుమహాభారతమును సంస్కృతమున శ్రీకృష్ణజ్యైష్ఠ్యపామునఁడను వేదవ్యాసమహర్షి రచించెను. ఈయన కారవ పాండవవంశములకు మూలపురుషుఁడై యెడనెడవారికిదగిన యోగనలను నుపదేశములను జెప్పుచుండెడివాఁడు. కారవపాండవులు భరతునివంశములోని వారు గాన వారి వృత్తాంతమునుజెల్పు నీ గంధము భారతమునుపేరు వొంచెను. గుణాతిశయమున నయ్యది వేదములకంటె బరువుగాఁ దూగుటచే భారతముని పేరందినదని కొందఱుందురు. మహాభారతమునునది దానికిఁ బర్యాయపదము. ఆధ్యాత్మిక భావదారిద్ర్యమున నభోగతిపాలైన యార్యసంఘమునందు భారతచీరీత్రమాలమున సత్వధర్మములు తిరిగి ప్రతిష్ఠించి లోకోద్ధరణము గావించు తలంపున వ్యాసుఁడా గ్రంథమున వేదవాఙ్మయసారమంతయుఁ బ్రతిపాదించెను. వేదములను జదువఁజూలనివారందఱును నీ భారతమును జదువవచ్చును. గాన దీనిని జదివినవారికి వేదవతవాభావమున కొఱత రాకుండునట్లు వ్యాసుఁడు దీనియందు ధర్మార్థకామమోక్షములను జతుర్విధపురుషార్థములను బోధించు వెక్కు పూర్వరాజచరిత్రమాలను వివరించెను. ఈ కారణమున భారతము పంచమవేదమని పేరుపడెననిది. అయ్యదిలక్షణకపరిమితంబు నష్టాదశపర్వభోభీతంబునై వ్యాసుఁడాశించినవిధమున విశ్వజనీనమై పరఁగుచున్నది.

అట్టి మహాభారతమును నన్నయ, తిక్కన, ఎఱ్ఱన లాంఛికరించిరి. నన్నయభట్ట భారతమున ఆదిసభాపర్వములను, అరణ్యపర్వమున మూఁడాశ్వాసములనై 142 పద్యములనుమాత్రమరచించి దినంగతుఁడయ్యెను. పిదప క్రీ.శ. పదుమూఁడవ శతాబ్ది పూర్వభాగమున నెల్లగునుబరిపాలించిన మనుమసిద్ధిమహేపాలుని మంత్రియగు

వాస్తానకవిగను నగు తిక్కన సోమయాజి విరాటపర్వమాదిగాఁ బలు నెడు పర్వములను రచించి తనయుత్పలైవమును హరిహరశాఘనకంకితమిడెను. అతఁడేకారణముననో నన్నయ విడిచిన యారణ్యపర్వశేషమును మాత్రము పూరింపలేదు. తరువాత శాశివ భాగమును క్రీ. శ. పనునాల్గవ శతాబ్దిలో గొండుపిటిరాజ్యమేలిన ఆనవేమరెడ్డి యాస్థానకవియగు ఎఱ్ఱాపెగ్గడ నన్నయపేరనే తెనిగించి రాజరాజనరేంద్రనకే యంకితముచేసెను. వీరిలోఁ బ్రస్తుత పాఠ్యభాగమును రచించినవాఁడునన్నయభట్టు.

నన్నయ రాజరాజన కాస్థానకవి. కవియు సాతనికీఁ గులబ్రాహ్మణుఁడు (పుగోహినుఁడైయుండును) అతఁ డావస్తంబనూత్రుఁడు; ముద్గంగోత్రుఁడు అవిరళజవహోమతిత్వరుఁడు; వేదసంహితాభ్యాసుఁడు; సన్దియతావదాతచరితుఁడు; నిశ్శ్యశత్వవసనఁడఁ సుజనుఁడు; బ్రహ్మాండాది నానాపురాణ విజ్ఞాననిరతుఁడు; ఉభయభాసాకావ్య రససాళోభితుఁడు; విపుల శబ్దకాసనుఁడు; సత్ప్రతిభాభియోగ్యుఁడు; నుత్తమురాధిపాచార్యుఁడు. ఇట్టి గుణగర్భితుఁడగు నన్నయభట్టు తన ప్రభువగు రాజరాజ ప్రేరణముచేఁ దనకిష్టుఁడునుసహాధ్యాయుఁడును నైననారాయణభట్టు సాహాయ్యముగొని భారతాంధ్రీకరణము సాగించెను. కాని కాలప్రభావమున సుశ్రీకృతాశయుఁడు గావండ దివంగతుఁడయ్యెను. ఇట్లాతఁ డరణ్యపర్వములో గొంతవఱకు మాత్రము ముగింపఁగలిగెను. ఈ గ్రంథరచనమునకుఁ బూర్వమే నన్నయభట్టు అంధ్రశబ్దచింతామణియును వ్యాకరణగ్రంథము నొకదానిని రచించెను. చాముండికావిభాసము, ఇంద్రవిజయము, రాఘవాభ్యుదయము నను గ్రంథములు గూడ నన్నయ రచించెందురు. కాని భారతకవిత్వమునకును నా గ్రంథములందలి కవిత్వమునకును జాతి వ్యత్యాస ముండుటంబట్టి యవి నన్నయరచితములు కావని విమర్శకులు నిశ్చయించిరి. అంధ్రమున సలక్షణముగు ప్రౌఢకావ్యరచనమునకు నన్నయభట్టేయద్యుఁడు. ఈతనికీఁ బూర్వము కొంత క్రమపరిణామము చెందియుండుట నిశ్చయమే. కాని యాతనికి పూర్వముననుండిన యేగ్రంథమును దొరకకపోవుటచే తెలుగున నీతఁడే 'యాదికవి' యనఁబడుచున్నాఁడు. అంధ్రశబ్దచింతామణి రచనామాలమున భాషకు సౌష్ఠ్య మొనగూర్చుటచే నీతఁడు 'వాగనుకాసనుఁడు' అను బిరుదముగూడ నంచెను.

నన్నయ కవిత్వము సర్వజనాదరణపాత్రమైయుల్లవిధములఁ దరువాతికవులకు మార్గదర్శకమై యున్నచున్నది. ఈతఁడు భారతబద్ధనిరూపితార్థము నైకొని తన గుచ్ఛమై చేర్చుటమార్పులు గావించి సాగసుగా గ్రంథరిచనము సాగించినాఁడే కాని మూలమునకుఁ గేవలము దాసుఁడుకాలేదు. తిక్కన ఎఱ్ఱనలుగూడ నీతనిమార్గమునే యనుసరించిరి కావుననే యాంధ్రదేశమున నాంధ్రభారతము సంస్కృతభారతమును మఱిపింపజూచినది. నానాచరితార్థము క్రిందియైన యీ మహాకవి "సార

మరియు గురువులు ప్రసన్నకథాకవితారములతో నారసి నేలు నాకొ, ఇతరులకుర
నన్యుత నాదరింప" రచింతునని తానొనర్చిన ప్రతిజ్ఞ నూటికినూరుపాళ్ళు నెరవేర్చు
కొని నాడు, ఈయన కథాకథనరీతి యనన్యసామాన్యమై యవిచ్ఛిన్న ధారావేగమై
మనోహరముగా నుండును, కథాగతి, పతితలమనస్సులను దనకెంటు లాగుకొని
పోవును. బకాసురకథవంటి పెండునవ నిదర్శనములు, ఈతనికైతి సుస్కృతపద
భూయిష్టము, దీర్ఘ సమాసబంధురమునై యుండును. అట్లయ్యునది సులభగ్రాహ్యమై
నిరర్థకవాగ్దేవమై, గాంభీర్యముతమై శ్రవణపేయముగా నుండును. వంటికిని
ప్రాహ్మణ్యవటుంబమునవను నడచిన సంభాషణమును భీముడు బకాసురు నెను
కొన్నరీతియు నిండువ నిదర్శనములు. వర్ణనస్తువు పతితల మనో నేత్రములకుఁ
బ్రత్యక్షమగునట్లు చేయుటలో నీతనిప్రజ్ఞ యసాధారణము. ఈతఁడు పాత్రచిత్రణ
మునఁ గృతహస్తుఁడు. భీమబకాసురులు మన కండయెగుటఁ గట్టబడినటుంగుట,
ఈతఁడలంకారముల చదుతాఁగముల కాకపడలేను. ఎంత విశుద్ధమునైనఁబన్న
చిన్నమాటలలో నెల్లడిచేయుక క్రియారీతి కపారముగాఁగలను. 'ఇంచుకయేని
సాసమున కెన్నఁడు రోయక...' ఇట్టి పద్యము లిండువ నిదర్శనములు.

నన్నయపెట్టిన యొరపడినిబట్టియే తిక్కన కథారచనము నడిపెను గాని,
తిక్కన మాటలహర్షలో తెనుఁగుదనము మిక్కిలిపెచ్చు. నన్నయరచనముధగ్ధ
ప్రధానముగానుండ తిక్కన రచనలో లోకవ్యవహారచతుశ్చక్రి స్ఫుటమగును.
ఎఱువ తనవూర్వుల నిర్దురను ననుకరించె ననఁడగును.

కథాసందర్భము:—

పాండవులు ధృతరాష్ట్ర నాడకంబున వారణావతంబున నివసింపఁబోయిరి.
గుర్యోధనుడని యొరిగి చూయోపాచుంబున వారిని ముట్టెట్టదలంచి వారిక
నట నొక లక్కయిల్లు నిర్మించెను. పాండవు లంగుండ దానిని దగులుఁబెట్టుమని
గుర్యోధనుఁ డొకనిని నియోగించెను. పాండవు లాహ్రోహమును వినుచునివలన
ముండుగా నెఱిగి తగు జాగ్రత్త గలిగియుండిరి. లక్కయింటిని దగులఁబెట్టు నాటి
రాత్రి భీష్ముడు తల్లిని హెచ్చులువులను నాయుంటినుండి రహస్యమార్గమున మోచి
కొనుచుఁబోయి యొకయడవిఁ జేరెను. ఆట నందఱు నలసి నిద్రించుచుండ హిడింబా
సురుఁడు భీమునిం దాకెను. అన్నలకు నీద్రాభంగముగనని యెంచి భీముడు హిడిం
బుని దవ్వగ నీడ్చుకొనిపోయి వానినటఁ బొడిచి చంపెను. హిడింబుని నోదరియగు
హిడంబి నాతఁడు తన సోదరులను దల్లియు నాజ్ఞాపింప భార్యగా గ్రహించెను.
అట్టితరిని శేదవ్యాసుఁ డాయన్నదమ్మలకుఁ బ్రత్యక్షమై, సుభములు రాఁగలవని
వారికి ధైర్యము చెప్పి, సమీపమందలి యేకచక్రపురమున వారు బ్రాహ్మణభావ
మునఁ గొంతకాలముండవలెనని నియోగించెను. హిడింబియందు భీమునికి ఘటోత్క

చుండనుపుత్తుం దుదయించుననియు నాతండు మున్ముంగుతండులనందఱ నాపదలో రక్షించుననియు నెల్లెను. ఘోరతక్కుచ జననమాయెను.

కథాసారాంశము: ---

పాండవులు వ్యాసు నుపదేశంబున నేకచక్రపురమును నొక బ్రాహ్మణాగ్రహారము చేరిరి, అచ్చట బ్రాహ్మణ బ్రహ్మచారులవలెవారు ధర్మము దిరుగును భిక్షాశనములు చెచ్చి తమతల్లికిఁజూపి యామె పంచియిడ నా యన్నంబులు నీని కాలక్షేపము నేయుచుండిరి. తెచ్చిన యన్నములో వంతి సగముభాగము భీమునికే తెల్పి డిడి, మిగిలిన సగము నామెయు మిగిలినదికొడుకులును దినుచుండిరి.

ఇట్లుండ నొకనాఁడు వారు కాపురమున్న యింట నొక పెద్దరోదన శబ్దము వినవచ్చెను. వంతి యా రోదన కారణము గనుగొనెను. ఆ గ్రామ సమీపమున నడవిలో నొక రాక్షసుఁడుండెననియు, వానికి దినమున కాహారము మొక యింటి నుండి యొకఁడు ఖోవలెననియు, నాఁడా యింటివారి వంతువచ్చెను గాన రాక్షసునికి బలిగా నెరిసి బంపుదుమా యని వారు తర్కించి యెద్దుచుంకిరనియు నామె తెలిసికొని తాము కాపురమున్న యింటివారి కొక యువకారము నేయుట మేలని నిశ్చయించెను. ఇంటివారి బిడ్డకు బగులుగాఁ దాను రాక్షసునికడకు బోవునునని భీముఁడనెను. వంతి యా యెర్పాటునకు నింటివారి నొప్పించెను. మహా బలశాలి యగు భీముఁడు తన బలాతిశయమునందలి విశ్వాసముచే రాక్షసునిదృశ్యగించి, వేళి కట్టించి వెడలి రాక్షసునికే గోపము రెట్టించునట నరించి, వానితోఁ బోరునకు డిక్కిరిసి వానింజంపి, రక్తముని కళేబరము నేకచక్రపురమున కీడ్చుకొని వచ్చెను.

భీముఁడు ప్రహేళిక తొలగించుటతో నీ యాశ్వాస కథ యంతమగును. ఇట్టి భారత భాగమున భీమసేనుని యసమాన బలపరాక్రమాదులు ప్రత్యేకముగ వర్ణింపఁబడినవి. భీమానికి శత్రుజయమును, భార్యా పరిగ్రహణమును, బుత్రోత్పత్తియు, అన్నదమ్ములను తల్లి నేగాక, యచ్చటి గ్రామసులను రక్షించిన కీర్తియుఁ జేపడినవి. ఇట్టిది భీమసేన పరాక్రమ వర్ణనా కావ్యముగాఁ జిత్రింపఁబడినది.

అర్థాలు : ---

1. విషయంబులు = దేశములు.

పద్యము: 1. వ్యాఖ్య: (i) కాలిహోత్తు+బద్ధ=వస్త్ర సమాసమునందు శకార ఋకారముల కచ్చుపర మగునపుడు నుగాగమంబగు. కాలిహోత్తునొద్ద, (ii) అ+ముని-(తి)కసంధి-(తి)కంబుమీఁదియసంయుక్తములునకుద్విత్వంబు బహుళంబుగానగు అ+మ్ముని=దిరుక్తంబగు హలు పరంబగునపు డాచ్చికం బగు దీర్ఘమునకు హ్రస్వంబగు. అమ్ముని, (iii) విషయంబులు+కడచి, అగ్ర హారంబు+కని-(గ)నడడవాదేశసంధి-(ప్రథమమీఁది పరుషములకు గనడడ వలు బహుళముగానగు. విషయంబులు గడచి, అగ్రహారంబు గని.

2. పాండవులు; లలిత, జటా+అజిన, కుశ, వల్క్లల, ధరులై=మనోహర మైన జడలను చర్మములను దర్మలను నారబట్టలను వాల్చినవారలై; వేదము; బ్రహ్మగా= సకలగా (సుస్వరముగా); చదువుచు; మహ్యులన్=విష్వక్, బ్రహ్మచారి వృత్తిని= బ్రహ్మచారుల వ్యాపారములతో, సలయగక=ప్రకాశింపఁగా, అంగు=ఆ యోగ క్రపురమున, ఒక్క, విప్ర, శృహమునన్=బ్రాహ్మణుని యింటిలో, ఉండిరి.

3. ధృతిన్=ధైర్యముతో (సంతోషముతో), చగువుచున్=లేదమంత్రములు చదువుచు, భీష్మార్థము=బిచ్చముకొనుట, ప్రతిశృహమునకున్=ఇంటింటికి అరుగు చున్న=వెళ్ళుచున్న, భవ్యులన్=యోగులును. మానవతులన్=మాటాడవండునట్టి నియమముగలవారు నగు పాండవులగు. అంగుని, శృహ, సత్+స్విజుల=ఆ యొక చక్రపురమందలి శృహసులైన యుత్తమ బ్రాహ్మణులు, దయన్=దయతో సతతము=ఎల్లప్పుడును, ప్రీతులన్=తృప్తి పొందువారినిగ, చేసిరి.

4. జలజప్రియ తేజులన్=పద్మములకు బ్రదుకదైనసూర్యునియొక్క తేజము వంటి కాంతిగలవారును, తేజ=(1) కాంతి, (2) సరాక్రమము, ధీరులన్=ధైర్యము గలవారును. ధరణీవలయ+రాశ్యశ్రీ+యోగులన్=భూమండలపు రాశ్యలక్ష్మికై దగినవారును (భూమినంతయు నెలదగినవారును), అను నీరలన్=ఈ పాండవులను, విధాతృఁడు=బ్రహ్మ, ఇట్లు=ఈ బ్రహ్మచారుల వీతిగా, ఏనాఁజొ=ఏ కారణము చేతనో, భీక్ష+అతులన్ (సవర్ణకీర్ణు సంధి)=భీక్ష మెత్తిన యన్నము తినువారినిగా, చేసెను. అంచున్, జనున్, శోకింపన్=గుఃఖించుచుండఁగా.

5. ఆ+వీపురున్=ఆ యొగురును, నిత్యంబు=ప్రతినయము, పరమాన్న పాకు సముతోను, బైష్ణ, భిక్షా=భిక్షు అన్నముతోను, పరిపూర్ణతరంబులయన= మిక్కిలి నిండియున్న, పాత్రములు=బిచ్చపు గిన్నెలు, తల్లికిన్=తమతల్లికి, కరము=మిక్కిలి భక్తితోన్, వినయమునన్, నివేదింతురు=తెలుపుదురు.

6. కడను=మిగిలిన (ధర్మరాజు మొదలైన) కడుచుచున్=తినుచు, ప్రచ్ఛన్నులై=ఇతరులకుఁ చెలియకుండ మాటుపడియున్నవారై, యిములు=కవలలగు నకుల

పద్మము రి వ్యా. వి:—(i) ఆ+వీపురు-(యదాగమసంధి)-సంధిలేనిచోట స్వరంబు కంటెఁ బరంబయిన స్వరంబునకు యదాగమంబగు. ఆ+యేపురు(త్రికసంధి-నూ. 1 పద్మము వ్యా. వి.) ఆ+యేపురు-అయేపురు. (ii) ని వేదించుదురు-చువర్ణంబుతోడి దుగ్ధకారంబు తకారంబగు. ని వేదించుదురు.

6. (i) భాగంబులు+చేసి-(గపదదవాదేశసంధి) భాగంబులు సేసి, (ii) ఉండు+అంత=ఉదంత తద్ధర్మార్థక విశేషణమున కచ్చుపరమగునపుడు సుగాగమంబగు ఉండునంత. (ii) తాము+విడిచిన కర్తృపద ప్రథమకుఁ గొన్ని యెడల వృత్తి చూపఁపైడి, తమ విడిచిన.

సహజేపులు. తమవిడిసిన=తాము కాపురిమున్న, విప్రస్యహంబున=బ్రాహ్మణుని యింట, ఒక్కపెట్ట=ఒకేమాటుగ, ఆర్తధ్వని=వీడుపు శబ్దము. ఎగిననన్=వ్యాపిం పరగా, సంతయు, సంతాపించి=మిక్కిలి దుఃఖించి.

7. ఇంగుక=ఈ యింటియందు, ఒరులెలుగవండన్=ఇతరులు తలెసికొని వండ, సుఖము+ఉండితిమి=సుఖముతో నుండిమి. ఏలూకా = ఎంగుచేతనో, ఇన్నడు, ఈ విప్రునింటన్=ఈ బ్రాహ్మణుని యింటిలో, ఆర్తరవము=వీడుపు శబ్దము, పీతెంచెన్=వచ్చెను, దీనిన్+ఆరసి=ఈ యేడుపునకు గారణముగడిగి, సెలుంగ వలయును తత్+ప్రతికారంబు, చేయన్+వలయున్=దానికి ఎగురుపని చేసి నివారింప వలెను.

8. పరమ+ఉపకారి (గుణసంధి)=మిక్కిలి యుపకారముచేయు ఋణిగల వాడు, ఎన్ది+ఏనియున్=ఏదియో, దుస్థరంబు=దాటశక్యముకానిది. మునుల, ముటిగడున్=మిక్కిలి బాధనొందుచున్నది. నీనిన్+తలిగి=ఈ బాధను తప్పించి మనః+ప్రియంబు=మనస్సునకు సంతోషమును.

9. కృతము+ఎలుగుట=ఒకరు చేసిన మేలు నెఱిగియుండి కృతజ్ఞతతో నుండుట, పుణ్యము, సత్+సుతిన్ (అనునానికసంధి)=మంచి బుద్ధితో, దానికే, సము+చేత=సమానమైన పనిచేయుట, మధ్యమము, మని=ఇంక, తల్+కృతమున కన్=ఇతరులు చేసిన ఆపనికి, ఆగ్గలముగన్=ఆధికముగా, సత్+కృతి+చేయుట=మంచిపని=చేయుట, కృత బుద్ధులకుకా=మంచిబుద్ధిగలవారికి, ఉత్తమంబు=మిక్కిలి మంచిది.

11. నగవన్+ఏల=వివారించుటెందులకు. ఎంత కడిగి=ఎంతటి కష్టమైనది, బిసను, ఇగి=ఈకష్టమును, ఏను+నేను, తీర్చి=శోలగించి, విప్రునకున్=బ్రాహ్మణుని కు, ప్రియంబు=సంతోషమును, విస్తరింతున్=ఎక్కడగా చేయుదును.

12. గుణపరవకులు=గుణమునకు లోబడినవారు, పరిజేవనంబు=ఏళ్ళు; మిన్నక+ఉన్నంతన్=అడుగ లేక (వంతి) ఊగుకొని యుండగా.

7. విప్రు+ఇంట=వస్త్రీ సమా సమానం గుకార ఋకారముల కచ్చుపరమగునపుడును గా గమంబగు. విప్రునింట.

9. (i) సత్+సుతి-(అనునానికసంధి)-పరమముల కనునానికములు పరమగునపుడు గణ్యం నానికములు వికల్పము గావచ్చును. సన్మతి. (ii) సము+చేత=(గడద వాడే సంధి)-సమామనేత.

13. సంసారము, నలసారము = గడ్డయొక్క సారమువంటి సారము మాత్రము గలది (అనఁగా సారములేనిది-వట్టిది. నలసారముగా, మోదలునందు కొద్దిగాపరిమళించు నొక విధమైనగడ్డి. దానిలోనుండి నిజమైన సారము పిండుటకు వీలులేదు. ఇంచుక మాత్రము పరిమళమున్నట్లుగపడును), ఆఖిల, నుఖ+ఆననము = సమస్తనుఖములను గలిగించునది, భయనికేతనము = భయమునకలుగంటిది, అతిచంచలము = మిక్కిలినిలుకడ లేనిది, పర+ఆధీనము = ఇతరులకు లోబడియుండదగినది, ఇందులజీవనము = ఈ సంసార మందలి బ్రదుకు, తత్త్వజ్ఞుల్ = నిజము తెలిసినవారు, (నిజజ్ఞాన మెఱిగినవారు) ఏల నమ్ముదురు, (నమ్మరని భావము).

14. దహియగువానికి = శరీరము కలిగియున్నవానికి, ఎట్టియోగికిన్, బసన్ = ఎంతటి ఇంద్రియ నిగ్రహముగల మునిక్తనను, సంయోగ+వియోగ = కూడుట విడిచి వుట, అది+ద్వంద్వములు = మొదలైన జాతుపములు, (శిరోష్ఠములు, శుభ్రదుఃఖములు మొ॥) పూర్వ+ఉదయ, కర్మమానస్ = పూర్వపు బుద్ధికియందలి (తొలిజన్మనుండలి) కర్మము చేతను, సంపాదిల్లక తిక్కపు = రాకమానపు.

15. ఏనును = నేనును, ప్రజను = సంతానమును, ఈ ధర్మసతియున్ = విధి ప్రకారము పెండ్లాడిన ఈ భార్యయు, ఏయుపాయంబునన్ = ఏయుపాయముచేత, ఈ+బారిన్+కడవన్+కాన్+నెత్తుము = ఈ యాడను తప్పించుకొనఁగలము ? ఏ+అదికర్జము = చేయవలసిన పనియేమి ? ఇందున్+ఉండన్+కాదు = ఇచ్చటనుండరాదు, ఏగుడము+బండుకడవన్ = మఱియొకచోటికిఁబోవుదము, అని. మందర, ఏను = నేను, ఎంత+చెప్పినన్ = ఎంతగాఁజెప్పినప్పటికి ఎన్నండున్, ఇది = ఈ స్త్రీ, వివద = విన నేలేదు ఇట్టి దారుణము = భయంకరమగు నిట్టియాపద, ఈ+మెయిన్ = ఈవిధముగా, చేయ గాన్+ఉన్న, జైవము = చేయదలచియున్న దైవము, ఏల, కడవంగ నిచ్చున్ = ఎట్లు తప్పించుకొని పోనిచ్చును ? కర్మవిపాకంబు = కర్మయొక్క ఫలము, కడవంగకా = మీటుటకు, లావ = శక్యమగునా ?

తరువోజ:— ప్రతిపాదమునకును మూడిండ్రగణములును, ఒక్కనూర్యగణమును, మరలమూడిండ్రగణములు నొక్కనూర్యగణమును నుండును. ప్రతిపాదమునను మూడు, అయిదు, ఏడవ గణము మొదటి యక్షరముయతి, నాలుగు పాదములందును ప్రాసముండును.

15. (i) ఈ+బారి, ఈ+మెయి - (లికసంధి)-లికంబుమీది యసంయుక్తవాల్లునకు ద్విత్వంబు బహుళంబుగానగు. ఈ+బారి, ఈ+మెయి, ద్విరుక్తంబగు వాల్లు పరంబగునపుడాచ్చికంబగుద్విరుక్తంబునకుప్రాస్వంబగు. ఇబ్బారి. ఇమ్మెయి
(ii) నేర్చుదుము - చువ్వుంబుతోడి దుగ్ధకారంబు తకారంబగు, నేర్చుము.

16. మంత్ర, యుక్తంబుగాన్ = (వివాహ సంస్కారమునకు సంబంధించిన) వేదమంత్రములతోఁ గూడియుండునటుగా, మత్ + పరిణీతయై = నాచేఁ బెండియాడఁ బడినదై, ధర్మచారిణి, అగుదానిన్ = కూడధర్మములనుచునదియు, వినయవతిన్ = వినయము గలదియు, ప్రజాపతిక్ = సంతానము కలదియు, అనుబ్రతున్ = (భర్తను) అనుసరించి వర్తించు నియమము గలదియునగు, భార్యను, ఎట్లు? ఆసురకు = రాక్షసునకు, భక్త్యంబువు = ఆహారమువు, అగుచు, అని, పసుపన్నేన్ = పంపగ అను? ధర్మ + అభివృద్ధిగాక్ = కర్మలు చేయుట మొదలగు ధర్మములు వృద్ధిపొందువట్లు, తగువనకున్ = తగినట్టి పెండ్లివయసునకు, ఈక్ = ఇచ్చుటకొఱకు, బ్రహ్మచేన్, ఇల్లడ + ఇడఁ గన్ + పడిన = నాదగ్గిఁ దాపరికముగా నుంచఁబడిన, ఈ + కన్య + ఆతిబాల = ఈ కన్య మిక్కిలి చిన్నది, అమాయకురాలు, ఇందున్ = ఈమె యందు, ఉద్భవంబగు = కలిగెడు దాహిత్రలాభము = మనుమఁడుపుట్టులాభము, తలుగన్ + ఎట్లు + దీనిక్ + పుత్రున్ = పోవునట్లు ఈపుత్రక నెట్లు పంపివేయఁగలను? మణి = ఇంక, మడియ, పిండ + ఉదక నిధిక్ = చనిపోయిన తర్వాత నాకు పిండోదకము లిచ్చువానిని, నలను విస్తరించు వానిన్ = కలము తరించునట్లు చేయువానిని, పితృకంబునలని ఋణమును - పితృ వేదతలవఁ దీర్చవలసినఋణము, సాదు - తీర్చునట్టి, నిరుతవానిన్ = చిన్నపిల్లవానిని, (పుత్రుఁడు పుట్టి, తల్లిదండ్రులయొక్క పిశృబులును దీర్చును. అట్టి ఉపకారము చేసిన చిహ్నతవానిని) తమజన్ = పుట్టుని, నీనిగలని = పాపమార్గమున.

17. ఎట్లు = ఏవిధమున; చూచుచు, ఇని - ఇట్లు చేయుట, పాపము + ఆనక = పాపమున తలఁపక; అనయపుత్రిన్ = దాసులేని వ్యాపారముతో ఆ + అనురచాతన్ = ఆ రాక్షసుని నోటియందు, త్రోతున్ = తోయును? ఇప్పుడు, ఏన = నేనే, అరిగి = వెళ్ళి, అనురకు = రాక్షసునకు, అహరము = భోజనము, అగును. వీరిన్ = ఈభార్య దులను, పుచ్చన్ = (రాక్షసున కాహారముగా) పంపుటకు, నాకు, తగునె = తగియుండునా? (తగదని భావము).

18. ఆత్మపరిత్యాగంబునంగు = తన ప్రాణముల నిచ్చివేయు విషయమున కృతనిశ్చయందై = చేయఁబడిన నిశ్చయము గలవాఁడై.

19. మనుజులకున్ = మనుష్యులకు, ఏ + విధంబునన్ = ఏవిధముచేతను, అనతి క్రమణీయమైన = దాటరానిదగు, ఆపత్ + విషయంబునన్ = విషయసందర్భమున, సంతా

16. (i) ఈ + కన్య (త్రికసంధి) ఇక్కన్య. (ii) పుచ్చుదును - పుత్రును.

17. (i) ఆ + అనుర (యడాగను - త్రికసంధులు) అయ్యసుర, (ii) త్రోచును - మవర్ణంబుతోడి ధుగ్ధకారలు తకారంబగు, త్రోతును.

19. ఏ + విధము (త్రికసంధి) - ఎవిధము.

పింపం గా = బాధపడుట, చనదుతగడ, అని, ఎఱిగియుకా = తెలిసియు, సంతాపింపన్ = దుఃఖించుట, తగునె (తగదని భావము)

20. ఆరక్కసుకండు = బకాసురనది, వీన్ = నేను, అశనంబు = ఆహారము, వగవకుండుడు = విచారింపకుడు, పడయుంబడు + అపత్యంబు = పొందవలసిన సంతానమును, బుణ, విశుక్తను = యుగమునుండి తొలగిన దానను, ప్రాణ, వియోగంబు = ప్రాణములు వీరుట, హితంబు = మేలు.

21. పురుషకంఠె = మగవాని (భర్త) కంఠె, మున్ను, పరలోకము + ఏగిన = మృతినందినట్టి, సతియు = స్త్రీ, మే, సతులలోనన్ = పతివ్రతలలో, నోచిన దియో = పుణ్యముగను నోచుకొన్నదగును, పరమ పతివ్రతను మున్ = గొప్పపతివ్రతయైనను, పురుష, హీన, అయినన్ = భర్త లేనిదగుచో. జగముచేతన్ = లోకముచేత, ప్రయ్యుబడిదె = నిందింపబడదా?

22. అమిమము = మాంసము, పురుషహీన = భర్త లేనిది, యవతిన్ = పడుచు దానిని, అపేక్షింతురు = కోరుదురు.

తా॥ భర్త లేని స్త్రీ, నేలనుబడిన మృదుముకట్టి, బునిహీనులు, పడినమాంసమును పక్షుల పేక్షించునట్లు, భర్తచనిపోయిన స్త్రీ పేక్షింతురు. ఉపమాలంకారము. ఒక వాక్యభాగమున కింకొక వాక్యభాగము ఉపమింపబడినది.

23. సతి = భార్య, విముక్త + అయినన్ = ప్రాణములు వీడినదగుచో, పతికిన్ = భర్తకు, పునః + దార, సంగ్రహంబు + చేత = మఱి భార్యకు గ్రహించుట, కాస్త్రమతము = కాస్త్రములకు సమ్మతమైనది (ధర్మమైనదగుచు), పతి, విముక్త + అయిన, సతికి = భర్త చేరిడువబడిన స్త్రీకి, అన్యపురుష, సంగ్రహము + చేత = మఱియొకపురుషుని (భర్తగా) గ్రహించుట, లోక, గర్హితము = లోకులచే నిందింపబడినదగును.

24. భవత్ + విహీనము = నీతో లేనిదానను, జీవితంబునన్ = గ్రహించుట, నేర్పితి నేనియన్ = బ్రతుకొనెదనను, వేదశ్రుతిన్ + ప్రార్థించునట్లు = వేదములవలెనని కోరునట్లు, కుల + ఆచార, సద్వక్తులు = కుమకులయొక్క మర్యాదలకు సమానమైన వారు, తత్ + ప్రతీకారంబు = దానికిబదులు చర్య, గుణ + ఆధారంబు + చేయును = మంచినగుణము లలవడఁ జేయుటకును, కొలంది = తరము (కళ్యాణము), మత్ + పరోక్షంబునన్ = నావెనుక, పునః + దార, పరిగ్రహంబు = మఱి భార్యను గ్రహించుట, మరణవ్యవసాయంబునన్ = చచ్చిపోవుటకు దగు ప్రాణితో.

25. ఒలన్ = కలసి, మీదానక + కాన = మీదానను కానే కాకజాలను.

24. ఈ + కుమారులు (త్రిక సంగి) - ఇమ్మ మారులు.

తా. నేనెంతకాలము మీతోఁ గలసియుండునను నితరులసాతే నుగురులు గాని మీదానను గాఁబాలను, నన్నెప్పుడైన నితరుల కీవలసినదేగాన నిప్పుడే నన్ను రాక్షసున కీడు.

26. తా॥ తండ్రిచేసెడి తిలోదకాది దానములు పరలోకముందున్న పుత్రుని జేరవచ్చును. కాని పుత్రిచేయు విధులు ఆమె తల్లిదండ్రులకే జేరవు. అని ఆమె భర్తకు జేరును.

27. దోహిత్రలాభము = సుమముని (హోతుకొడుకు) వలని లాభము, పుత్రు, పౌత్రలాభము = కొడుకులయను, మనుమలయను (కొడుకు కొడుకులయను) లాభము.

28. కొండోహిత్రం = ఏవోయొక కల్ప, రక్కసున్ + కిట్టి = రాక్షసుని డీకొని, చులక = నులుపుగా, అదలక = వలకు = నులుపువచ్చు. కలయన్ = అంతట (అందఱు) తొక్కులకులు = ముద్దుగానందు తప్పదు మాటలు,

29. అవ్యక్తకచనములు = తెలియని మాటలు, ఉడిగిరి = మానిరి, జాయం బోయి = సమీపించి.

30. విగత + అసులన్ = ప్రాణములు పోయినట్టి వారిని, తనమ్మరువైన మాటలనెడి అమృతముచేత, ఎత్తెన్ = మరల ప్రాణము గలవారినిగఁ జేసెను.

32. మానుషంబువన్ + తీర్చన్ + రానిదానిన్ = సుమప్రపయత్నియించే తీర్చకకృత్యముగాని దానిని, పియ, హిత. కచన్ = కచోపమును మేలును లిగించుమాటలు గలదానా! ప్రోలికిన్ = పట్టణమునకు, అరుడ నెలన్ = నాలుగుక్రోసుల దూర దేశమున గవ్వారమునకొకటివియందు, అక్కజముగన్ = అధికముగా. కాపులన్ = సంపాదలను, పరమసాధులు = మిక్కిలి ముంఁటవారు. ధరామరేంద్రులు = బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠులు, అగణిత, జప, వహ్ని, దానవిధులకొకటి = లెక్కలేని జపములువహ్నిములు దానములు మొదలగు కర్మలచే, సమయంబు + చేసిరి = నియమము (కట్టుబాటు) చేసిరి.

23. విధులు + పొందు, పుత్రి + చేసి (గసడద వాడేశ సంధి) - ప్రథమమీఁది పరమము అకు గసడదవల బహుళముగానగు. విధులు పొందు, పుత్రి చేసిన.

28. తొక్కు + పలుకులు = సమాసములం దుదంత స్త్రీ సమంబులకును, పుంపులకును పరమ సరళములు పరంబగునపుడు నుగాగమంబగును. తొక్కున్ + పలుకులు (ద్రుతకార్యములు:- (1) ద్రుతముమీఁది పరమములకు సరళాదేశము (2) ఆదేశ సరళమునకు ముందటి ద్రుతమునకువిందు సంక్షేపములవచ్చుట) తొక్కు + పలుకులు

29. ఆ + అనసరము (యదాగమ - త్రిక సంధులు) అత్యనసరము.

32. ఏమి + చెప్పుడు, సమయంబు + చేసిరి (గసడద వాడేశ సంధి) ఏమి చెప్పుడు సమయంబు చేసిరి.

33. శకటంబు = బండివారిడ, అపరిమిత = మితిలేని (అధిక ప్రాంత) భక్త్యు = తిగు బండములును, పిశిత, మిశ్ర+అన్నము = సూర్యముతోఁ గూడిన అన్నము.

34. మనుజభక్తులకుడు = మనుష్యులను దివ్యవాడగు నారాక్షసుడు, ఇదియ, తనకున్, అప్పునముగాక = ఒకసమయమునకు, చెందెనుపొతులు, బండెనుమాంసాద్యా హారములఁ దన కర్పణముగా, ఒరులవలని భయము+పారయదండన్ = ఇతరులవలన భయము కలుగకుండవట్లుగా దీనిన్ = ఈపట్టణమును, కాచుచుండును, ఏనాటి రాజును = ఏ దేశపురాజుమాడ, అసురన్ = ఆరాక్షసుని, ఓర్వన్, బలిమిలేమిన్ = బలము లేకపోవుటచేత, తలఁపడు = (ఆరాక్షసునిగూర్చి) ఆలోచింపడు.

35. పోలఁగన్ = పుష్పనట్లుగా, ధర్మశిలఁడు + అయి = న్యాయమున న్యాయము గలవాడయి, భూరి, బల+అధికఁడు + వివ = గొప్పబలముచే వింపినవాడగు, ధారుణీ పాలకురక్షన్ = రాజయొక్క రక్షణమును, మన్ = ముందుగా, పడసి = పొంది, భార్యను, పుత్రులన్ = వమారులను, ఆరయ్యక్తితో = ధనము కలిగియుండుటతో, ఓరిన = వరుసగా, మేలుగా = ఎక్కువగా, పడసి = పొంది, ఊళ్ళను+ఉన్నది, ఉన్ని = గ్రామములో నివసించుటయే నివాసమనిపించుకొనును, కానినాడు = అట్లు కానిచో, గృహస్థవృత్తి సుఖము = గృహస్థధర్మమువలని సుఖము, ఏల ? ఏగి = వెళ్ళి, వనంబునక = అడవిలో, ఉన్ని = నివసించుట, కష్టమే ?

తా. ధర్మాత్ముడై, గొప్ప బలశాలియగు రాజయొక్క రక్షణమును ముందుగాఁ బొంది, భార్యతోను, పుత్రులతోను, ధనముతోను, క్రమముగ గ్రామములందుండవచ్చును. అట్లు కానిచో గృహస్థవృత్తి వలన సుఖమేమియున్నది. అట్టియెడల అడవులలో నుండుట యేమి కష్టము ?

36. అరి+అని = పన్ను అను పేరుపెట్టి, జీధర+ఈశులు = రాజులు, పోలయన్ = పోలచెక్కయు.

తా. పన్ను అని పేరుపెట్టి, రాజులెవ్వరును బ్రాహ్మణులనుండి ఒకపోలచెక్కయైనను పన్ను గ్రహింపలేదు. ఈ ధర్మార్థుడు బ్రాహ్మణులచేతఁగూడ తినుటకును సమ్యులను పన్నుగా గ్రహించుచున్నాఁడు.

37. ఈ+చిలుతవానిన్ = ఈచిన్నబాలుని, భక్త్యంబుగాన్ = అహారముగా, పుచ్చక+ఓపన్ = పంపణలను, సంతాపింపవలను = బాధపడనక్కరలేదు, తలఁగునట్టి = పోవునట్టి, ఏను+కంటిన్ = నే నాలోచించితిని, బలి, కొనిపోవక = కష్టము

38. అ+వినుపోతు (యదాగను-త్రికగంధులు) అయ్యెనుపోతు.

39. భయము+పారయదండ (గూడదవాదేశసంధి, భయమువారయదండ)

37. (1) ఈ+చిలుత (త్రికగంధి) ఇచ్చియుక. (2) తలఁగు+అట్టి-ఉదంత తద్ధర్మార్థక విశేషణంబున కచ్చు పరమగునపుడు సుగాగమంబగు తలఁగునట్టి.

తీసికొని వెళ్లుటకు, అర్హుండు=తగినవాడు, పిల్లలు=బిడ్డలు, భవదర్థంబుగాన్ = సేవిమిత్రము, వినన్+పీడి=వినుటకు జంకి.

38. అతిథి+వి=అభ్యాగతుడై (భోజనాదిప్రయోజన మాశించినవాడై) జీవితాధిపతి=బ్రతుకును గోచరున్నవాడనై, హితముగాన్=మేలు కలుగునట్లుగా, రక్కసువాతన్=రాక్షసుని నోటిలో, ఒడంబడుచున్=అంగీకరింతును, మిత్ర= మనస్సునందును, అతిపాతకము=మిక్కిలి పాపపుణ్యము.

తా. నాజీవితమునం దాశగలవాడనై అతిథిగావచ్చిన బ్రాహ్మణుని రక్కసునినోట పెట్టు త్రోయగలను. బ్రాహ్మణుని మనస్సునందైనను అవమానింపరాదు అట్టియొడ బ్రాహ్మణుని వరణము తలపెట్టుట మహాపాతకము. పాపములలో బ్రహ్మహత్య పెద్దది.

చందస్సు: మధ్యాక్కర:—రెండిండ్రగణము లాక నూర్యగణము రెండిండ్రగణము లాక నూర్యగణము చొప్పున వరుసగా రి గణము లొక్కొక్క పాదమున నుండును, 4వ గణముయొక్క మొదటియక్షరము యతిస్థానము. ప్రాస నియమము గలదు.

39. ధృతిసేడి=ధైర్యముపోయి, అభ్యాగతుని=భోజనమువేళకు వచ్చిన వానిని, కరణ+ఆగతున్=రక్షణముకొరిగివచ్చినవానిని, ఒడంబడు=సమ్మతించు, దుర్మతికిన్=పాడుబుద్ధి గలవానికి, ఇహమున్=ఈలోకమున కుళిము, పరమున్=పరలోకమున కుళిమును, మదిన్=మనస్సులో, పరికింపన్=ఆలోచింపఁగా.

40. అత్మహతంబు = తన్నుజంపుకొనుట, ఒడంబడనేర్పితివి+అంటేని= ఒప్పుకొనఁగలిగితివని యడిగినచో, ఒరులచేతన్=ఇతరులచేత, అనతిక్రమణీయము= మిరళకక్యముగానిది.

41. ఏనుడు=నేనుగూడ, దీనిన=ఈబ్రాహ్మణ హింసను, తలంచి, మహీనుత=లోకమునఁ బొగడఁదగినవాఁడా! విప్రవధ = బ్రాహ్మణునిచావు ఎదన్=మృదయమున, సహింపక=క్షిర్యక, మణి=ఇంక, నానూనున్=నాకుమాయని, ననుర్పించితిన్=ఒసఁగితిని, మత్+నూనున్=నాకుమాయని, వధింపగన్=చంపుటకు, రక్కసునవన్=రాక్షసునకు, వశంబె=కక్యమా?

42. ఖలున్+అసురన్=దుర్మార్గుడగు రాక్షసుని, క్షిర్యక+పీడి, బలయుతున్+కాక=ఒడింపబాలునట్టి బలము గలవానిగా, నెఱిగి=తెలిసి, కొడు

40. (1) నేర్పితి+వి, అంటి+వి. భూత-తద్ధర్మక్రియల మధ్యమపురుష వచారమునకు లోపంబు విభాషనగు. నేర్పితి, అంటి. (2) నేర్పితి+అంటి+ఏని-మధ్యమపురుష క్రియలం దివారమునకు సంధి నిత్యము. నేర్పితంటేని.

వదే = నాకు: హుని, ఎని దేదకో + కాక = సంశ్రుతున్నానుగాని, బహుళుః = గుభుముగా శతపుత్రుః = చూడుదురు వదేదారు, ౪౭, ధన్వంతరీకను = శ్రుత్యాత్మలకైనను, అనిష్టుః + అను, తమాజాః = ఇష్టముకాని వదేదారుడు, కలఁదే = ఉండినా?

43. పెక్కండ్రు + అసురలు = చాలమంది రాక్షసులు, నిహతులు = చంపబడిన వారు, మహాబలపరాక్రముండు = గొప్పబలమును బౌధవమును గలవాఁడు, మంత్రసిద్ధుండు = మంత్రముయొక్క సిద్ధిపొందినవాఁడు, (మంత్రజపమును బూర్తిగాఁజేసి దాని ప్రభావమునఁ జూడఁబడినవని జేయఁగల సామర్థ్యమును బొందినవాఁడు), తలిఁగి = తొలఁగించి, వల్లె, అవి = అట్లే చేయుచునని స్పష్టపించి, బంధువర్గంబుతో = చుట్టముల సమూహముతో, పరమ, హస్త పూర్వ, హృదయుండు = మిక్కిలిసంతోషముతో నిండిమనస్సుగలవాఁడు, పవన, లేనయుండు = భీసునిరూపమును, ఉపలక్షించి = చూచి, విస్మితులు = ఆశ్చర్యము గందినవారు. ధర్మకనయుండు = ధర్మరాజు.

44. నరసుతకీర్తి = మనుష్యులచే గొనిసూడఁబడిన కీర్తిగలవాఁడగు, ఈ + అనిల, నందనుండు = వాయుపుత్రుఁడగు ఈభీముఁడు, నివ్యరితోడన్ + వీని = నివ్యరితోడో భీకరసమరంబు + చేయన్ = భయంకరమైన యుద్ధము చేయుటకు, సమర్థుఁడగు = పూనుకొనియున్నట్లు, మహా + అసురాఁ నిర్భరమున = గొప్పదైన కూరిమయొక్క నిండుతో, ఉన్నవాఁడు, ఇతనిభావము + చూడఁగన్ = ఇప్పటి యీతనితీరుపరిశీలింప నేలు = మతోకవిధముగాఁగన్నది, సుస్థిరబలున్ = గట్టిబలముగల, వీరికే = ఈభీముని మీరుపంచితిరా = మీరే యేర్పఱచినారో, లేక చెచ్చెరన్ = సంభ్రమముతో, తాన + ఉపక్రమించెన్ = తనంతానే పూనుకొనెన్ ?

45. తమవిడిచిన, ఇంటిబ్రాహ్మణునకు = తాము విసలేసియున్న యింటి యజమానియగు బ్రాహ్మణునకు, పవనతనయున్ = భీముని, బ్రాహ్మణ + అరంబుగాన్ = బ్రాహ్మణుని పనికొఱకు, తన, సమర్పించుటయుకే = తా నిొప్పగించుటయును, ఒరుల = ఇతరులయొక్క.

48. బ్రాహ్మణ + ఆపద - వస్త్రీ సమాసమునం దుకార ఋకారముల కచ్చు పరమగు నపుడు నుగాగమంబగును, బ్రాహ్మణు నాపద.

44. (1) ఈ + అనిలనందనుండు (యదాగమ - త్రికసంఘము) ఇయ్యనిలనందనుండు (2) సమరంబు + చేయ, భావము = చూడఁగ, (గ నడద వాడేశ సంధి) సమరంబు చేయ భావము చూడఁగ, (8) చెర + చెర - అందనుకు ప్రభృతులు యథా ప్రయోగంబుగ బ్రాహ్మణులు, పెచ్చెర.

46. ఇతని నిష్ఠాశ్రయము = ఈభీముని పరాక్రమము, ఆశ్రయించిన కాదే = ఆధారముగా గొనియేకదా, ఆపదన్ = వారణాశతపురమునందు, నిద్రావిశక + అత్మలను = నిద్రచేత వశముతప్పిన మనస్సుకలవారము, ఎడగల్గన్ + కొనిపోయి = మూఁముగా తీసికొనిపోయి, ఎక్కటి + చంపిన = ఒక్కడే చంపిన, దండితక్రుండు = శత్రువులను శిక్షించినవాడు, ఈభీముడేకదా, ఇతనిబల్మిన + కాదే = ఈభీముని బలము కారణముచేతనేకదా, ఎంతయు భీరులై = మక్కిలి భయమునందినవారై, భృతరాష్ట్రునందనుల్ = భృతరాష్ట్రుని కుమారులగుదురొద్దవాగులు, దృతియుదఱిగి = ధైర్యము భూతిపోయి, ఒండుశిక్కి = ఒకటిగూడక, బలియన్ = బలవంతుడైన, ఇట్టిభీమున్, బ్రాహ్మణ + కరంబుగాన్ = బ్రాహ్మణుని పనినిమిత్తము, అసురవాతక = రాక్షసుని నోటిలో, ప్రోగురవ్వ = త్రోచుదురటమా?

47. గుణు + ఆతిశయంబునక = ఎక్కువ గుణుకాచే, మతి, భ్రమము = బుద్ధి పొరపాటు.

48. భ్రమ = తప్పుభ్రావము. విమోచన = అజ్ఞానము. లోభ = తనలాభమును కోరినబుద్ధి, భయ = భయము ముదలగువానిచే, పరిభూతన్ = కొట్టివేయబడినదాననై (బుద్ధి నడిచినదాననై) కొడుకు, విడువన్ = కొడుకును విడిచిపెట్టుటకు, అంతవెడంగనయ్య = అంత వెట్టిదాననటయ్య? ఏమి = నేను, భీమునిశక్తిన్ = భీముని బలమును, ఎఱుంగక = తెలియక, పంచినదానక + కాను = నియమించిన దానను గాను.

49. పదియగువాడు = పదవకోజున. పెలుచన్ + పడియెన్ = ఎక్కువగ (గట్టిగా) పడిపోయెను. ఆపర్యశంబునన్ = (పొండవులు పుట్టిన) శతశృంగపర్వతమందు, వడిక + చేసి = వేగముచేత, బాలకు + ఒడలు = బాలకునియొక్క శరీరము, తాకి = తగిలి, అక్షణంబు = ఆవెంటనే, రాలెల్ల నుగ్గయ్యెన్ = రాళ్ళన్నియు పిండియయ్యెను; చూచె = సుమూ.

46. (1) ఆపద (యదాగమము). సంధిలేనిచోట స్వరంబుకంటె బరంబునన స్వరంబునకు యదాగమ మగును. ఆ + మెడ (ప్రికసంధి) ప్రికంబుమీది యసంయుక్త హల్లునకు ద్విత్యంబు బహుళంబుగానగు. ఏ + యొడ = ద్విత్యంబునకు హల్లు పరంబునపు డాచ్చికంబగు ద్వీరంబునకు వ్రాస్యంబగు. ఎయ్యెడ. (2) ఎక్కటి + చంపిన (గ సడదవా దీకసంధి) ఎక్కటిసంపిన, (3) నిలుచు + ఉపాయంబు = ఉదాత్త తద్ధర్మార్థ విశేషణంబున కచ్చు పరంబునపుడు నుగాగమంబగు. నిలుచు నుపాయంబు. (4) త్రోచుదురు = చుర్రబుతోడి దుగ్ధకారంబు తకారంబగు. త్రోగుర.

50. వజ్రకాయుడు=వజ్రశబ్దము గట్టికరీరము గలవాడ, వజ్రధరున్+అయినన్=ఇంద్రునైనను, ఓర్పున్+ఓర్పునట్టి సహధర్మి=ఓడింపఁ జూడనట్టి బలము గలవాడు, అరక్కసున్=అబలాసుని, ఆశ్రమమునన్=తేలికగా, ఊడుపుక=సోఁగొట్టును, పవనతనయున్+ఉద్దేశింపి=వాయుపుత్రిఁడగుభీమనికొఱకు, గంతాపింపవలదు=విచారింపవద్దు, ముఖ, నివాసంబు+చేసి=ముఖముగానుండుట కాశ్రయమిచ్చి, పరమ+ఉపకారి (గుణసంధి)=గొప్ప మేలుచేసినవాడు, ప్రతి+ఉపకారము (యతా దేశసంధి)=బదులుగాఁజేయు నుపకారము, ఊడుదుమా=కాలింపుము,

51. ఉత్తిగాక్షత్రియుండు=శ్రేష్ఠుడగు రాజు, ఒరల, దుఃఖంబులు=ఇతరులకుఁగల్గు కష్టములను, రెలుఁగంగఁ=పోఁగొట్టుటవ, ఆచుక=వెనుదీయక, మృత్యుభయంబు+అగాఁచో=చావువలనభయము కలిగినప్పుడు; విప్రుక+కాచి=బ్రాహ్మణునిరక్షించి, ధన్యుడై=పుణ్యాత్ముడై, బుధలోకత్తు సుంబున =పండితుల సమూహముచే పొగడఁదగినవగు, వసుధాంత్ర=భూమి పరిమిందున్న, ఇర్య, ప్రజా+అసురంజనము=ప్రజలందఱి ప్రేమను, అగ్రేఘ=పుణ్యాత్ముడా! శత్రు+ముని+ఇంద్రుండు=మంచి ముని శ్రేష్ఠుండు, పాతక=నానకుండ, చేయంగఁ+కాన్య=చేయఁగా చూచుటయే.

తా. శ్రేష్ఠుడగు రాజుతరుల కష్టములను దప్పించుటకు పుట్టినవారే అతడు మరణభయముకలుగునప్పుడు వెనుదీయక బ్రాహ్మణుని గాపాడిపోఁ బుణ్యలోకములనుబొందును. రాజును గాపాడినచో బండితులచే గొనియాడఁబడినకీర్తినిబొందును, వైఖ్యులను, కూర్మరులను గాపాడినచో భూలోకమునఁ బ్రజలందఱి ప్రేమను బొందఁగలుగను. ఇది వేదవ్యాసుని వచనము. కావున బ్రాహ్మణులకుఁ బ్రియము చేయుటయే పుణ్యము.

52. జననత=జనులచే బాగడఁబడినవాడా! చినన్+చేసినఁ=నెరవేలునట్లు చేసినచో, ప్రపాదంబునన్=అనుగ్రహముచేత, అనవరతశ్రీ=ఎడతెగనిసంపద.

53. ధర్మతనయుండు=ధర్మరాజు, కారుణ్యబుద్ధికి=దయలోనిండిన బుద్ధికి, ధర్మచిత్త=ధర్మములోఁగూడిన మనస్సు, నియోగించెన్=ఆజ్ఞాపించెను.

54. వడువన్+కానమిన్ = తినుటకు లేకపోవుటచేత, కన్ను+పొందవన్నన్=నిద్రపట్టకపోవుటచే, కరము+డన్సి=మిక్కిలి అలసి, ఓర్పుదురని=శక్తిగలవాడైనచో.

50. ప్రతి+ఉపకారము (యతా దేశసంధి)ఇ.ఉ.-బు అథ అనువర సేవ నున్న

పరమగునపుడు క్రమముగా య.వ.౨-అనున వాదేశమగును. ప్రత్యక్షకారము.

54. కన్ను+పొందవన్న, తృప్తి+చేయుండు (గనదదవాదేశసంధి)కన్నుపోయిపోవు తృప్తి సేయుండు.

55. పెద్దకలిగి=ఎక్కువ గాఢబాంధి, పాపిమన్=మిక్కిలి సావముగలవాడగు, హర్షము=సంతోషమును, అనవుడున్=అనిపలుకగా, విప్రుడు=బ్రాహ్మణుడు

56. పలు తెలుగులు=ఆనేక విధములగు, గుండలు=బెలము, దధిప్రభుర=పెరుగునోనిండిన, ఘటంగులు=కుండలు, కొనివచ్చి=తీసికొనివచ్చి. ఈన్=ఈయంగా, అల్లుడు. కత్తుడు=గొప్ప బలముగలవాడగు, మారుతాత్మజుడు=భీముడు. అన్నిటక=అపదారములన్నిటిచే, గతభేదుడె=విచారముపోయినవాడై, అప్పుడు=పిమ్మట, బ్రాహ్మణుల+అర్థము+చేయగాన్=బ్రాహ్మణునిపనిచేయుటకు, కడంగన్=పూసెను.

భాదర్యు: తరలగు... తరలసాదమున గ... న... జ... గ అను గణములు మనసుగా నుండినతెను, 12కి చుత్తరము యల్పముగును, ప్రాసనిమునుము గలదు.

57. ఇన్+అన్న+ఈ బభౌగంబునన్=ఇన్ మన యాబాగనదాగముల ననుభవించుటచేత, త్విప్రుడె=తనివిపొందినవాడై, భక్త్యు+అన్నపూర్ణంబు=పొందినంతలు మొదలగు బోజనపదార్థములతో నిండినది, శకపంబు=బండి, సక్కిణ+అభిముఖుండు=దక్షిణదిక్కున కెదురుముఖువాడై, అర్దు=తడిసినట్టియు, తున్న=ఎండినట్టియు, కళేబర=శవములయొక్క, దుర్గంధనిగతింబు=చుర్బాగనచే చెడినది, నక సానంబు=బకాకురుల దున్నచోటు, దామక=సమీపంపక, ఎడగిరిగన=మారముగానుండి, కానివచ్చునంతకన్=వాడు వచ్చునంతకును, మిన్నక+ఉండన్+ఏల, అని=ఉరక సేయుండు పొందులకని, ఆనమించి=జలమున లోపలికి చూడుచున్న పుచ్చుకొని, మడుచుచుండె=తనుచుండెను.

58. ప్రాదు=వేళ. పెద్ద+పోయ=చాలసోగనది. నిత్యము = ప్రతిదినము, ఇరున్, ఇచ్చటికి, బానిమున్=కప్పమును, తెచ్చి+ఈగన్+పిల్లక=తెచ్చి ఇచ్చుట కొప్పకొనక, ఎలుగులిచ్చుచున్నవాడు = అలచుచున్నాడు, అ+మనుజు+అథ ముండు=ఆ సేవమానవుడు, మెచ్చడంగున్=లక్ష్యపెట్టకున్నాడు.

59. అలిగి=కోపించి, బొడుగఱచి=పెదవిగొట్టి, పెలుచున్=తీవ్రతచేత, నిలువనోపక=అగలేక, అనుర=రాక్షసుడు, నింగి=అకాశము, భీమరూపంబుతో=భయంకరమైన యాకారముతో, ఉగ్రభంగిన్=భయంకరమైనరీతిగా.

60. ఓడక=భయపడక, దవ్వలన్=దూరమునుండి, నియమించి=నిర్ణయించి కొనవచ్చు=తీసికొనవచ్చునట్టి, మాడు=అహారము, ఏల, మడిచెడు+ఈవు=నీవెందుకు

57. (1) వాడు+వచ్చునంతకు-కర్తవ్యమద ప్రభుమకుగొన్ని యెడల వచ్చిచూపట్టెడి వాని వచ్చునంతకు. (2) వచ్చు+అంతకు-ఉదంత తదర్థార్థక విశేషణంబున కచ్చు పరమగునవుడు నుగాగమంబగు, వచ్చునంతకు.

60. మడిచెడు+వు-భూత - తదర్థార్థక క్రియల మధ్యమ పురుషవకారమునకు లోపంబు విభావనగు. మడిచెడు.

తినుచున్నావు? కడున్+క్రొవ్విరి=మిక్కిలి మత్తెక్కిరి. ఏను=నేను, ఎల్లిదము=లోకువ, దాయవచ్చి=దగ్గఱకువచ్చి, ఆ+అనిలనందనువీపున్ = ఆభీమునియొక్క వీపును, అసురవలను+మాడక=రాక్షసునివైపు మాడక, ఒండు+పలుకక=ఒకమాట రేని పలుకకుండ, కుడుచుచున్నన్=తినుచుండగా, అలిగి=కోపగించి, వీనిబాగు=వీనివిధము, మాడన్=అలోచింపగా, నేలు=ఇంకొకవిధముగా ఉన్నది, దానిన, తరువున్=దగ్గఱనున్న చెట్టును, తాఁకు వెంచెన్=ఎదుర్కొనెను.

61. కుడిచి=తిని, అనంత బలుండు=గొప్పబలముగలవాడై, అంతక+అకారంబున=యమునిరూపమున, మల్ల+నశిచుకొని=భుజములమీదచేతులతోచలుచుకొని.

62. రాక్షస+అధమా=ఒరి నీచరాక్షసుడా! నీవు; ఇంచుక+ఎని=కొంచెమైనను, పాపమునకు ఎన్నడు=ఎప్పుడును, గోయక=జుంకక, ఎల్లవారిన్=ప్రజలందఱను, బాధించి=నొప్పించి, మనుష్యహంసంబులు=నరల మాంసములను, తించును, క్రొవ్విలి=పోతరించితివి, వానిన్+ఎల్లకొ=ఆ తిన్నమాంసముల నన్నిటిని క్రొక్కించెదను. నీచద+అంధ్యమా=నీయొక్క మదముచే గన్నగాననిస్థితిని, ఉడిగించెదన్=పోగొట్టెదను, ఇప్పుడ=ఇప్పుడే, కాలుప్రోలికి = యమునిపట్టణమునకు, ఏగించెదన్=పంపించెదను, రణంబునన్=యుద్ధమున, చక్కన్=సరియైన తీరుకలిగి, గిట్టి=ఎదుర్కొని, నిలుచు.

63. సమీరణ, సుతుండు=వాయుపుత్రుడగు భీముడు, పాలవృక్షంబు=మద్దిచెట్టును, భగ్నంబు+చేసెన్=ముక్కలుచేసెను, ఆసన్నమహీరుహంబులు=దగ్గఱనున్నచెట్లు, సమయుటయున్=నాశనమగుటయు, మల్లయుద్ధసన్నద్ధులై=మల్లయుద్ధముచేయుటకు (కుస్తీపట్టు పట్టుటకు) సిద్ధపడినవారై.

64. పరువడిన్=మిక్కిలిత్రవతతో, ఒండు+ఒరున్=ఒకరికరిని, పెనగి=చేతులతో, జుట్టఁబెట్టుకొని, పట్టుచు, ఈడ్చుచు, తన్నుచును, పరస్పర, జయ, కాంక్షులైన=ఒకరినొకరుజయింపవలెననెడుకోరికగలవారైన, బక, పాండవనీరలు=వీరులైన బకాసురునియొక్కయు భీమునియొక్కయు, పాదఘట్టనన్=కాలిచెట్టులయొత్తిడిచే, ధరణితలంబు=భూమి, క్రక్కదలెన్=మిక్కిలియందరిపోయెను, తత్+నికట (అనునానీకసంధి). ద్రుమపల్లులు=ఆసమీపముందున్న చెట్లును, దీఁగలును, ఎల్లన్=అన్నియు, జర్రరితములు+అయ్యెన్=తూట్లుపడిపోయెను, ఆ+ఎడదన్=ఆసం

62. క్రొవ్విలి+వి (చూ. 60 వ్యా॥ వి.) క్రొవ్విలి.

63. వృక్షంబు+పెటికి, భగ్నంబు+చేసె (గడదవాణకసంధి) వృక్షంబు పెటికి, భగ్నంబు నేసె.

64, (1) కదలు+కదలు. అందగుతు ప్రభృతులు యథాప్రయోగంబుగా గ్రాహ్యంబులు. గ్రక్కడలు. (2) ఆ=ఎడ (యదాగమ-త్రకసంఘలు) అయ్యెడ. ర్భయన, నిఘోర, విశాల, శిలన్=కతనములును విశాలములునైన రాలు, పుణ్యము+అయ్యెన్=పాడియయ్యెను.

65. ఇద్దఱు, హుంకృతిధ్వనున్=భీమ బాహుగుణులు చేయు 'హుం' అనేడు ధ్వనులను, ఇద్దఱు=ఆ యిద్దఱియొక్క, భూరి=గొప్ప, భుజారవంబున్=భుజములవలని చప్పుడునలు, ఆ+ఇద్దఱు ముష్టిసూత జనిత=ఆయిద్దఱియొక్క పిడికిటి దెబ్బలచే బుట్టి, ఈరిత=వైకిత్రోయిబడిన, దారుణ, నిర్వసంబున్=తీవ్రమైనధ్వని యను, ఆ+ఇద్దఱు, పాదఘట్టిత=పాదములచేనలగద్రొక్కబడిన, మహీనవమున్=భూమియొక్క ధ్వనియు, విని చూపలు+ఎల్లరున్=చూచువారందఱును, తద్దయు, భీతిన్=మిక్కిలి భయముతో, అచ్చటికిన్=ఆయందభూమికి, తారు=వారు, ఎడగలగన్=దూరమగునట్లు, ఒక్కడై=ఒక్కటిగాఁజేరి, పాతీరి=పరుగిడిపోయిరి.

66. ఆసురంబునన్=రాక్షసత్వముతో.

67. వృకోదరుడు=భీముడు, కడంగి=శూని, అసురన్ = బాహురుని, పడంగ=నేలగులునట్లు, వడిన్=చేగముగా, వేచి=చిసిరి, వామపాదంబునన్=ఎడమకాలితో, చేద్దదన్=వాధపడునట్లు, వానితోమ్ము, తాచెన్=తన్నెను, కడుకొని=ఉత్సహించి. అసురయును=రాక్షసుడును, లేచి=లేచి, కడున్=మిక్కిలి ఉద్ధతుడై=గర్వింపినవాడై.

68. అనిలగుతున్=భీమని, పట్టుకొని, పెచ్చునన్=ఎక్కువగా, త్రోచి, కడంగి=యత్నించి, కనకశైల=మేరు పర్వతముయొక్క, నికుంజంబును బోని=పాదరింటినిపోలిన, వానివత్తుమున్=ఆ భీమనితోమ్మును, తన, దృఢతర, ముష్టిన్=మిక్కిలి గట్టిచైన తన పిడికిలితో, తద్దయున్, అలుకన్=మిక్కిలి కోపముతో, పొడిచెను.

69. హీనశక్త్యంగాన్=చెడిన బలముగలవానినిగా, సురహస్తి = దేవతల యేనుగగు విరావతముయొక్క, హస్త+అనుకారంబులెన్=తొండములను పోలిన, సవ్య=ఎడమ, దక్షిణ=కుడి, హస్తంబులన్=చేదులతో, ఆ+సునుజకంటకు=ఆమను ఘృతకు నీచశక్త్రువైనవానియొక్క, కటి=నముడును, కంఠపు ప్రదేశంబు=మెడ భాగమును.

70 దారుణజానుదండమున=క్రూరమై కట్టవంటి మోకాళ్ళచేత, దండధర ప్రతిముందు=యమునితో సాటియైనవాడును, భీకరాకారుడున్=భయంకరమైన రూపముగలవాడును నగు భీమాడు, పిశితంబుతోన్=మాంసముతోఁ గూడి, నవ ద్వారములన్=కరీరమందలి తొమ్మిదిరంధ్రములనుండియు, మహా, రుధిర, ధారలు=గొప్పరక్తపుధారలు, బోరనన్=ఒక్కమాటుగ, ఒక్క=ఒక్కటి, విపిసాంతరంబునన్=

అడవిలో, మాంసపంక+అరుణవారి=మాంసమును ముడతలో గూడిన, ఎలుపునీరు (నెత్తురు), ఘోరనదులై పలువక్=భయంకరమైన నదులు గాఁ బ్రహహింపఁగా, వాని వీపు విలుగన్+పొడిచెన్=ఆ బకాసురుని వీపు చెక్కలగునట్లు పొడిచెను.

71. నిహతుండు=కొట్టఁబడినవాఁడు, నిగత జీవుండు = పోయిన ప్రాణములుగలవాఁడు, పతితించినన్=పరు నెత్తుకొని రాఁగా.

72. రక్కసులు = రాక్షసులు, ఈ+గురాత్ము+అట్లు = పాపాత్ముడగు ఈ బకాసురునివలె, అడరి=చెలి రేగి, మనుజ భక్షణము = మకమృతము దినుటను,

73. భీతులై=భయము నొందినవారై, భీయ చేసిన నయయంబునవ=భీయఁ దేర్పరిచిన కట్టుబాటునకు, ఒకంబడి=శుభకొని, సాటంగోలై=అని మొదలుకొని ఉపద్రవము=భాధ, జగత్ +విచిత్రంబుగా=బోకముగకు వెల్లడియగునట్లుగా, రత్+కశే బరము=ఆ బరుని మృతి దేహమును, సుహృదరులన=తోఁబుట్టువులకు.

74. వీఁడు=ఈ భీమండు, ఒక, మంత్ర సిగ్గుండు = మంత్ర జపముచేఁ గార్యములను సాధింపఁగల సామర్థ్యసిగ్గు సొందినవాఁడు, అగు, విప్రుండు=బ్రాహ్మణుండు, నేఁడు=ఈ దివమున, అనికా=గుండమునంగు, అసాధ్య+బలకా=సాధింపరాని బలముగలవాడగు, బకాసురున్=చంచెన్+అట్లు=చంపిలై చెనుగదా! ఇతనిన్=(ఇంత గొప్ప వీరుడగు) ఈభీమని, చని=వెళ్ళి. చూతము, అంచున్ = అని పలుకుచు, చెచ్చెరన్ = నేగము గా, పోడిగ=ఒప్పిదముగా, ఏకచక్రమునభూసురులం+ఆదిగన్=ఏకచక్ర పురమండలి బ్రాహ్మణులు మొదలు గా, ఎల్లవారలన్=ప్రజలందఱును, నచ్చి, ఆ+వాడి ముగియింప+వెలుగువానిన్=శీర్షమైన పరాక్రమముతో నొప్పుచున్నవాడగు, వృకోదరుకా=భీముని, చూచిరి.

72. (1) ఈ+గురాత్ముడు (శ్రోకసంధి) ఇద్దురాత్ముండు (2) ఇద్దురాత్ము+అట్లు-పక్షి సమాసమునం దుకార ఋకారిమల కిచ్చు పరమగునపుడు ను గాగమంబగు, ఇద్దుగాత్మునట్లు. (3) సచ్చుగును-చువర్ణంబుతోడి దుగ్దకారంబు తకారంబగు చతురు.

73. భీమండు చేసిన-కర్తృపద ప్రథమకుఁ గొన్ని యెడల పక్షి మాపట్టెడి భీమ చేసిన.

74. (1) చూచుదము - చువర్ణంబుతోడి దుగ్దకారంబు తకారంబగు. చూతము. (2) చెర+చెర అందగుకు ప్రభృతులు యథా ప్రయోగంబు గా గ్రాహ్యంబులు, చెచ్చెర, (3) ఆ+వాడి(శ్రోకసంధి)అవ్వడి.

ప్రశ్నోత్తరములు.

1. పాండవులు విడిసిన విప్రగృహంబున నగసివ యార్తధ్వనులను సకారణంబుగా వివరింపుడు.

లక్కయింటినుండి వెల్వడిన పాండవు లేచిక్రపురంబు చేరి, యంగొక్క బ్రాహ్మణునింట బ్రహ్మచారివృత్తిని గడపుచుండిరి. ఆగ్రామమున కామడ సూరపు టడవిలో బకుడనురాక్షసుఁ డొకఁడువసించుచుండెను. ప్రతిదిన మాతఁడాయూర జొచ్చి క్రమముగానొక్కొక్కయింటివారిని భక్షించుచుండెను. అచ్చటి బ్రాహ్మణుల బాధ భరింపజాలక, దినమునకొకయింటివారొకమనుష్యుని, రెండెనుబోతులను, బండెను భిక్ష్యములను బలిగా వానిఁకొసగునట్లు నిర్ణయము చేసికొనిరి. బకుఁ డంగులకు సమ్మతించి, నియమప్రకారము వారుపంపు నాహారము భుజించుచు, నాయుగ్ర హాగమున కితర బాధలు కలుగకుండఁగాపాడుచుండెను. ఇట్లుండఁ బాండవులువిడిసినయింటి బ్రాహ్మణునకొకనాఁ డావంతువచ్చెను. అంతనాయింటివా రొక్కపెట్టున నార్తధ్వనులు నేయఁ దొడంగిరి.

తొలుత నాయింటి యజమానియగు బ్రాహ్మణుఁడా యాపదను దలఁచుకొని బంధువులందఱు విన “సంసారము నిస్సారమైనది; సమస్తమజ్ఞములకు, భయములకు నాటవట్టయినది, పరులకధినమైనది. కావునఁ దత్త్వమెఱిగినవారీసాంసారిక జీవితమునువిశ్వసించరు. మఱియుఁ బూర్వజన్మకర్మమఁబట్టి ప్రాణికిసంయోగవియోగాన్ని ద్వంద్వములు రాక తప్పవు. ఇప్పుడీ రక్కసుబారినుండి నేను నాకుటుంబమును దప్పించుకొనునుపాయము కానరాకున్నది. రక్కసున కాహారముగా సహధర్మచారి జీయు, సంతానవతియు, ననుకూలవతియునగు భార్యనుబంపుటధర్మముకాదు. ఏనట్లు నకో యిచ్చునజిత బ్రహ్మచేఁగుదువయంచఁబడి, నాకు దోహత్రులాభంబుగలిగిం దు సేకన్య నర్పించుటయందగదు. పితృబుణముఁ దీర్చువాఁడు, కులముద్దరించువాఁడు నాకు తరక్రియలు చేయువాఁడు నగు సీచిన్నకుమారు ననురనోటఁ ద్రోయజూచుట ఘోరపాతిక మగును. కావున నేనే యనుర కాహారముగాఁ బోయెదననిపలికి యాత్మ త్యాగమునకు నిశ్చయించెను.

అట్లాత్మ పరిత్యాగమునకు నిశ్చయించిన బ్రాహ్మణుం జూచి బ్రాహ్మణి, “మీరరాని యాపదలు పైఁబడునప్పుడు విచారించుట వివేకుల లక్షణము గాదు. భార్యయందుఁ బొందం దగు సంతానమును నాయందు మీరు పొందితిరి. నేనును బుణ విము క్తినందితిని. ప్రాణములు విడియెన భార్య భర్తకు మేలుచేయవలయును. అంతియగాక భర్తకంటె ముందు పరలోకమేగు (స్త్రీ) ధన్యురాలగును. భర్త లేక

జీవించు స్త్రీ లోకులచే నిండింపఁబడుచుండును. మఱియు భార్యచేయిన మఱి యొక భార్యనుగ్రహించు నర్హత పురుషునకు గలదు గాని స్త్రీ కటి నుగ్రతలేను. కావున మీరు లేని జీవిత మొక్క నిమిషమేని నేను గడపఁజాలను ఎట్లొ యొక నేక జీవింపగలిగినను నీహేతునకు యోగ్యుడగు వరునకిచ్చి వివాహము చేయుటకుఁ గాని, యిక్కమాదుని గుణవంతునిగా నొనరించుటకుఁగాని చాలను. కావున నే నా రక్కసున కాహార మయ్యెదదను. పిదపమీరు మఱలఁ పెద్దాడి యుప్పుయొన నక్షిణము గావింపుడని పలికెను.

ఇట్లు చావునకునిద్రపడుచున్న తల్లి దండ్రులు గాంచి నారి కూతుఁగు “నే నిట్లంత కాలము మీతోఁగలిసియుండినను నీయల సాత్తు నే గాని, మీ వాసము గాఁ జాలను. ఎప్పుడో యొకప్పుడొరులకు నన్నర్పింపక తప్పను. కావున నిష్కడేముఁగురి కర్పింపుడు. మఱియుఁ దండ్రి చేయు తిలోదక వాసములు పరలోకముంబున్న పుత్రిని జెందును గాని, యామె చేయు వాసవిధు లామె భర్తను దక్కఁ దెచ్చి దండ్రులను గొందవు. మీరిరువురు జీవించియుండినఁ బెక్కునుండి పుత్తులను పాత్తులను బడయఁగలరు. నావలనఁ గలుగు దాహిత్రు లాభముకంటె, బుద్ధి పౌత్తి లాభము మీకుఁ గడు మేలుకూర్చును. కావున నసుర కాహారముగా నన్ను బంపుడు అనిపలికెను. అదివిని తల్లిదండ్రులమెరు గొనిరించుకొనియేడ్చుచుండిరి.

అంత నా బ్రాహ్మణుని చిన్ని కుమారుఁ డొక కఱ్ఱ చేరిబట్టుకొని “నే నా గాక్షు ననాయాసముగాఁ జంపివత్తును. మీ రేడ్వనలొందని తొక్కుఁబెట్టు లొప్పుచుత్తెను. ఆమాటలు విని యందఱు నేడ్పు మానియుండిరి.

2. బకునకు బలిగా భీముని బంపు విషయమున గుంతి బ్రాహ్మణులకును, గుంతి ధర్మజులకును జరిగిన సంబాదమును వివరింపుడు.

పాండవులు తల్లితోఁగూడ నేకదగ్రాగ్రహారమున నొక బ్రాహ్మణుని నింట విడిచి బ్రహ్మచారివృత్తిని గాలము గడపుచుండిరి. ఒకనాఁడాగృహంబునందొక్క సారగా నార్తధ్వని లెగసెను. కంటి యది వి యావిప్రున కేదో యాపద సంభవింపఁబడుండ నోవునని చింతించి, దానికి వలయు ప్రతీకారముచేసి పరమోపకారి యైన యాబ్రాహ్మణునకుఁ బ్రయము నేయవలయునని భీమునితో ననెను. భీముఁ డందులకు సమ్మతించి, యావిప్రు నాపదఁ గనుఁగొని రమ్మని తల్లినిబంపెను.

కంటి బ్రాహ్మణునియొద్ద కేగి యా యార్తధ్వనికే గారణమేమనియడిగెను. అతఁడా గ్రామమున కానుడ దూరపు టదవిలో బకుడను రాక్షసుఁడు వసించుచుండుననియు, నాఁడా గ్రామముందలి ప్రజల నిత్యురుగు మ్రొగుచుండ, నందలి

బ్రాహ్మణుల లాలోచించి దినమున కొక యింటివారొక మనుష్యుని, గండెనుపోతులను బండెడు భక్ష్యములను బలిగా వాని కర్పించునట్లు కట్టడ చేసినందున నిల్వద్రుగు ననుసరించి నాండా రక్కసున కాహారము పంపు వంతు తమకువచ్చెననియు దనకు గల యొక్క కుమారుని బాలకుని జంపఁజాలక తానే రక్కసునకు బలిగాఁ బోని నెంచితివనియు జెప్పి దుఃఖించుచుండును. అంతఁ గుంతి యాతని యాపద చూడఁ గించుటకై తనకుఁ గల యేవురు పుత్రులలో నొక్కని రక్కసుని కడఁ కంపునకుని పలికి యాతనిని దుఃఖము వీడుమనెను. బ్రాహ్మణుల డని వినిబాలక చెవులు మూసి కొని, యతిథియై వచ్చిన బ్రాహ్మణుని దననిమిత్తము రక్కసున కర్పించుటకై దా నంగీకరింపఁజాలఁడనియు, బ్రహ్మహత్య మహాపాతకమనియు నలికెను. ముగ్ధుల ధర్మమునకి జేడవనిని, అతిద్య భ్యాతులను, బిలికివానిని, శరణుగోరి వచ్చిన వానిని జంపినవాని కిహపరము లుండవనియు, సాత్త్వహత్య యన్నిటికంటె ఘోర పాతకమయు నితరుల మాలమున నని మీఱ రానిదైనప్పు డాపాప మితనినకుఁ జేందుననియు గావున సాత్త్వహత్యకుఁ గడంగితివనిపలికెను. అప్పుడు కుంతితానును బ్రాహ్మణవధను గహింపఁజాలక తనకుమారు ననుగతు సమర్పింప గుంకల్పించెనని చెప్పి, తనకుమారు డకాధ్య బలుడై తొలియెండఁగో రాక్షసులను వధిం గెననియు బకాసురునిగూడ నతఁడు వధింపఁగలడను నమ్మకముతోడనే తానెట్టి నిశ్చయము చేసెననియుఁ బలికి, భీమునిఁ బిలిచి యా బ్రాహ్మణు నాపద తొలఁగించి తనకుమనఁ ప్రేములు నేయుమని కోరెను. భీముఁ డంగులకు సమ్మతించెను. అంత నా బ్రాహ్మ ణుఁడు బంధుకోటితో సంతసమంచెను.

బ్రాహ్మణుని నిమిత్తమున బకునితోఁ దనకు యుద్ధమునీ ముగిలినని భీముఁడు నంతసేపిచుచుండెను. అంతఁజూఁభిక్షురమరిగిన ధర్మరాజునచ్చి భీముని ముఖవికాసము చూచి యాశ్చర్యపడుచు “ఏని తీరుచూడ నెవ్వనితోడనో యుద్ధము చేయఁజూనిన యట్లున్నది. మీరాపనికై వీనిని నియోగించితిరా? లేక తనంతఁదానే పూనుకొనెనా?” యని తల్లినిడిగెను. అంత నామె బకాసురుని వలనఁ దాము విడిచిన యింటి బ్రాహ్మ ణునకుఁగలిగిన యాపదయు, దానిని దీర్చుటకై భీమునిఁ దాను నిశ్చయించుటయు ధర్మజాన కజేరించెను. ధర్మజుఁ డదివిని దుఃఖించి, యితరుల కొడుకుల నిమిత్తము తమకొడుకులను విడుమ దుర్బుధులు లోకమంగుండరనియు, భీముఁడు లక్కయింటి నుండి వెల్వడఁజేసియు, హిడింబాసురునిజంపియు, ద్రోహబుద్ధులగు దుర్యోధనాదులను జీకాకు పఱచుచును, దమ్ముఁ గాపాడు ధీరుఁడనియు, నట్టివానిని బ్రాహ్మణార మసురనోటఁ ద్రోయఁజూనుటకంటెఁ దెలివితక్కువని యుండదనియు డల్లిని నిందించెను. అంతటఁ గుంతి ధర్మజానితో “భీముఁడు మిగుల బలవంతుఁడు. వీడు పుట్టిన పదియవ నాఁడు పర్యంతముచే బడఁగా వానికరీరము తాఁకున నచ్చటిరాతల్లి

సుగ్రయ్యను, అట్టి భృహదాకాయుడగు నీభీముడా బకాసురునిజంపి యేకచక్రపురవాసులకా బాధలేకుండజేయును. మనకుపకారముచేసిన యా బ్రాహ్మణులకివిధముగా బ్రతుకపకారముచేయు నరకాశమిప్పుడునునడుగిల్లినది. మఱియును త్తమక్షత్రియుండేతరుల బాధలు తొలగఁబుట్టిన వాడనియు, నతఁడు ప్రాణభీతులైన బ్రాహ్మణులను రక్షించినఁజూకములను, క్షత్రియులనుగాపాడిన సత్కీర్తియు, వైశ్యశూద్రులను గాచినఁ బ్రజానురాగమును బడయుననియు వేదవ్యాస మహర్షి చెప్పఁగా వింటిని. బ్రాహ్మణులకుఁ బ్రతుకుచేసిన వారి యనుగ్రహమున నీకు సేతములకు నాయురారోగ్యైశ్వర్యాదులు కలుగు” నని చెప్పెను. ధర్మజుడదివిని తల్లికాయ యబుద్ధికి బ్రాహ్మణ భక్తికిమెచ్చి తానును భీమసేను నందులకు నియోగించెను.

3. భీమ బకాసురుల యుద్ధమును వర్ణింపుడు.

భీముడు తల్లియాజ్ఞచే బ్రాహ్మణార్థము బహువిధమున బలిన గొనిపోన సిద్ధపడెను. అతని కోరికపై నాయుంటి బ్రాహ్మణుల డాతనికిఁ బలులెఱుగులగు పిండింటలు పప్పుఁగూడు మొదలగునవి పెట్టఁగాఁ దిని తృప్తుడై రెట్టించిన బలముపొందెను. పిదప నతఁడు భోజనపదార్థములలో నిండిన బండి నెక్కి బకుడున్నచోఁబునకేగెను. కాని యతఁడు రక్తమాంసాదులతో నిండి దుర్గంధపూరితమైనట్లు ఒకనివాసమునఁ చేరఁజాలక దానికిఁకొంతదూరముననాగి, బకుఁడువచ్చులోపల “దోపకాయుండ నేల” యని శకటములోని కూడు తినుచుండెను.

అంతలో నాఁకలిపెల్లన మండిపడుచు బకుఁడచ్చటికిఁబచ్చి “నాకునియమించి తొనివచ్చుకూడు నీవేల కడిచెదవు? నేనింతచులకనయితి నా?” అనుచు విడికిడితో భీముని వీఁపుపై బాడిచెను. భీముడదిలక్ష్యపెట్టక తనపనినిసాగించుచుండెను. అంత బకుఁడు మఱింత కోపమున నాసమీపమందలి చెట్టునొకదానిని బెట్టి భీమునిఁ దాఁకెను. అప్పటికప్పుడే భీముఁ డా బండిలోని భక్ష్యములన్నిటిని దినివైచి బకుని వైపుదిగి “ఓరీ, రాక్షసాధమా! పాపముని యెంచక యింతకాలమునునవ్యమాంసములను దినుచుఁ గ్రొవ్వితివి. ఇప్పుడా మాంసములన్నిటి నిగ్రక్కించి నీమత్తఁగించెద నుండు” మని తాను నాప్రాంతమందలి యొక ముద్దిచెట్టును బెట్టి వానిపై వైచెను. తనచేతివృక్షముతో బకుఁ డాచెట్టును ముక్కలుచేసెను. ఇట్టిదఱు- గొంతసేపువృక్షయుద్ధముచేసి, పిదప మల్లయుద్ధమునకుఁ బూనిరి.

భీమ బకాసురుల లిరువురుఁ బరస్పర జయము గోరి యొకరి నొకరు పట్టుచుఁ బ్రోచుచు నీడ్చుచుఁ బోరుచుండిరి. వారి పాదముల యొత్తిడిచే భూమి యడముఁ జొచ్చెను. అచ్చటివృక్షులతాదులు తునాతునకలయ్యెను, రాలెల్లనుగ్గమయ్యెను. కొంత కడికి భీముడు బకుని గూలఁదన్ని యొడమ పాదముతో వాని తొమ్మిదవఁ దన్నెను.

చాడును గోపాద్రిపితరుడై లేచి భీముని బడ్రాచి విడికిటితో వాని వక్షమున బుడిచెను. భీమూడంతఁ దన గెండుచేతులతో బహు నడుమును మెడనుబట్టి కాలి ములుకుతో పీపుతై నొక్క పోటుపొడిచెను. దానితో రక్తమాంసంబులు గ్రక్కు. గొనుచు నేలఁగూలి బకాసురుఁడు ప్రాణములుపీడెను. పిదప భీమూడు తాను బహుమరుని జంపిన విషయము లోకమున వెల్లడిచుగుటకై వానిక శీబరము నీడ్చికొనివచ్చి ఏకచక్రపుర ద్వార సమీపమునఁ బడవైచి, యందలి బ్రాహ్మణులకు సంతోషము గలుగఁజేసెను.

4. బకవధయందు వివిధవృత్తుల భావములను నన్నయ యెట్లు చిత్రించెను ?

నన్నయభట్టు తనరచనమునం దాయా పాత్రల చర్యలనుభావములను స్ఫుటముగను జీవకళా గుర్తింపుగను చిత్రించుటలో సిద్ధహస్తుఁడని పేర్కొనవచ్చును. అతని యీ నేర్పునకు బకవధపుట్టుచు చక్కని నిదర్శనమున్నది. బకాసుర వృత్తాంతమున నేకచక్రపురమండలి బ్రాహ్మణకుటుంబమునఁ జేలకేగిన కల్లాలము లొకటివిత సామాన్యచిత్రణముగానుండి కరుణనుపుట్టించును. ఈసందర్భమున కుటుంబయజమానియు నాతని భార్యయు పుత్రియు నెవరిభావములు వారు ధర్మయొక్కముగ వేసి వఱచిరి. కొమారుడు చిన్నవాఁడుగాన వానిమాటలు మద్దుగొల్పును. కాని యొకగుజారస పుట్టుమునకు ముఖింతతీవ్రతనిచ్చును. వంటి, భీమధర్మజుల మాటలుకూడ వారివృద్ధయగత భావములను విశదపఱచును. ఇంటిగోదనము వినఁబడగానే వంటి దేవి మనస్సు కల్లాలితమై, యింటివారి గుఱుము చొలఁగింప నామె యోచించినది. ఇంటిలోని పరిశేవనముచూచి యామె విషయ మడుగలేక పోయెను. అంతటగృహముఁడు తామింకొక చోటికి తరలిపోవుదమన్న భార్యపోనిచ్చినదికాదని దుఃఖించి రాక్షసునికడ కెవరిని బంపుటయో యని తర్కించి, భార్యనుగాని పుత్రినిగాని పుత్రునిగాని యర్పించుటకంటె తానే యాత్మార్పణము చేసికొనుట కర్తవ్య మనుకొనెను. అంత నిల్లాలు పత్నిధర్మముచెల్పి భర్త లేనిచో సంసారము తాను చక్కఁ బెట్ట లేమిని చెల్పుకొనెను. పుత్రుక తనవాదమును చెల్పుచు తాను బ్రతికియుండిన గలుగు దాపిత్ర ప్రాప్తికంటె తల్లిదండ్రులు బ్రతికియున్నచో ననేక పుత్రపాత్ర లాభంబొనగూడునని ధర్మవిషయములుపల్కినను. భార్యగాని పుత్రుకగాని కేవలము ముఖప్రీతికేగాక వృద్ధయభ్యర్థకముగ, దామునమ్మిన విషయములనేచెల్పిరి. వంటి దేవి బహువివృత్తాంతమును ఇలువరుస కట్టుబాటునువని, భీమని బలపరాక్రమములను నమ్మి రాక్షసుని కడకుఁదనపుత్రుని బంపెదనన్నప్పుడు గృహస్థుఁ డట్టి పాపభార్య మనకొడఁబడననెను. అతిథివాక్య, అందును బ్రహ్మహత్యవలనఁగలుగు పాతకమున

రాత్రులకు వెళుటకు. కంటికినప్పుడును బలమును కమ్మి యట్టి ద్రవము చేసితినియు, కంటిపుడుగల ధన్యులకై నవచ్చుడగు తపాబాదు గలఁదేయనివాకొనెను కంటి నిర్మయమును ధన్యరాజు కంటించి భీమునలటి వానిని గోల్పోవ తామెట్లోపగలమని తల్లిని నింకించెను. భీమునిగలననే లక్కయిల్లు నెలువకుట, హిడింబాసురవధ, ధార్తరాష్ట్రుల గుండెదడ మొదలగునవి సంఘటిల్లెననియు నట్టివాని నెట్లువిడుతుమనియు వాపోవఁ గుంటి తానువెడఁగై యట్టినిశ్చయము చేయలేదని భీముని చిన్న నాటి వజ్ర కాలుత్వము చెల్పెను. భీముని విషయమున ధర్మజుఁడు చెల్పిన స్వార్థభావములును దంతి తెప్పింపకాదనియాయులును భీమునిబలపరాక్రమ కథనమునునుతీంత పెంపు చేసిరి. ఇట్టి ఘట్టమున బ్రాహ్మ్య కుటుంబ సంభాషణ ఉనఁదయు, కుంతిధర్మజ సుభాషణయు నందును నెవరి హృదయములను వారు వ్యక్తపఱచిరి. ఈసుభాషణ ములు వర్ధనాగాడంబరములుగాక, పెక్కుధర్మసర్వములు వెలువఱచుటకును, భీముని ప్రాముఖ్యము నినుముడింపఁజేయుటకును నుపయోగపడినవి. ఈభావచిత్రణమునందు నన్నయ యెంతయో సహజత్వమును జూపెను. ఉత్తములైన వారి హృదయములం దట్టి భావములే యుద్భవిల్లుట సైరికము, ఒక్క బకాసురుఁడు దక్క మిగిలినవారందఱును వారివారి యుత్తమభావ రూపములతో పరితల మనోనేత్రములకు గోచరింతురు.

త. బకనధాఘట్టమునభీమసేనఁడెట్టివాఁడుగవర్ణింపఁబడినాడు?

భారతమునందలి పీఠపురములలోకొక్కొక్కరియం దొక్కొక్క విశేషము లోకాతీతముగ వర్ణింపఁబడెను. భీముఁడు వాయుదేవుని నరమునఁ బుట్టినవాఁడు. ఇతఁడు మహాబలఁడు. బలాధిక్యముచే నీతనియందు తొందరపాటు విశేషముగ నున్నట్లు కొన్ని పట్టులందు వర్ణింపఁబడెను. కాని బకనధాఘట్టమున భీముఁడు దోష రహితుఁడై బలాదార్య మహితుఁడై పలుగొందుచున్నాడు.

ఈఘట్టమున బకాసురుఁ డీతనిచేత హడిసినతీరు వర్ణింపఁబడినది. భీముఁ డొక్కఁడే సోదరులను తల్లిని లక్కయింటినుండిఁకొంచెను. ఆలసియున్న వారిని తన భుజముల మోసెను, హిడింబాసురునిజంపెను. వ్యాసునియనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁ డయ్యెను. తాముకాపురమున్న యింటివారి యిక్కట్లుదలపోసి కంటి విచారింపగా భీముఁడు 'దగవనేల, ఎంతకడిగియైన నిదియేగ దీర్చి యీవిభక్తులకుఁ బ్రాణులు విస్తరింతు'నని పల్కి తన యాదార్యమును చెల్పెను.

యుద్ధమున్న భీమునికి పండుగు. ఆతని యుత్సాహితరూపముచూచి ధర్మరాజు వెలగంది యాతఁ డెద్దియో యుద్ధమునకు గన్నఁగడై యుండెనని యూహించెను.

పరులకొరకు దేవులకొరకు చిడుమట లోకాచార విరుద్ధమని ధర్మరాజు తల్లిని నిందించుచు నీ పాపములను బలాదులను దలపోసెను. తమ్మును లక్కయింటినుండి గాచినవలెను, తనకు నిద్రచెడవండి హిడియని దూరముగ నిద్దుకొనిపోయియుచట బానితోడోగి వారిజంపెనెనియు, భీముని మూలమున నే ధార్తరాష్ట్రము ధైర్యము చెడి నిలుచి నుపాసములేక వగచుచుండిరనియు, నాతని బలమును బరిపరి విధముల దుబళుచును, శత్రువు కుంతి భీముడు వశ్రకాయుడనియు, నాతడు పుట్టిన పదియవనాడు పర్వతము మీదదేబడగా నచ్చటి రాతెల్ల సుగయ్యెననియు, నట్టి భీముడు రాతినుని కనించుట నిశ్చయమనియొక దమ్మాలమునక బ్రాహ్మణులకుఁ బ్రత్యుపకారము చేయఁగ వలనకాశము లభించెననియుఁ చెప్పెను.

భీమ దేవదాసుని ఆహారపు కొలుకచే తనకు నిద్రపట్టలేదనియు నందుచే దన్నె యుత్తరనికాయల చెప్పి తనపద జాలిన యాహారము పెట్టుడని యింటివారిని గోరెను. ఇంటివారు వెంటనే ప్రభూతాన్నాదుల నాతనికిఁగడువంబెట్టిరి. బకాసుఁ యిడు లోకలక్ష్మిని దండ మ్మ భీమునికలుపగాఁదోచెను. భీముడుబక్షనిసానము సమీపింపక నిక్కిరిసి నిగ్గిత్వభావముతో బగడిపైకెక్కి రాక్షసుని కనిప మెన యన్నము తినఁగోఁదఁ గెను. భీమునిచిర్యచే రాక్షసుఁడు క్రుద్ధుడై, ఏకచక్రపుర వాసులు గర్వింపరిని నుండివడి, వెనుకనుండివచ్చి, భీమునిపీపుపై బడిచెను. ఆటోటు సరకుగొనక భీముడు కడుచుచునే యుండెను. రాక్షసుఁ డొకవృక్షముగొని తాకఁగా భీముడు యుద్ధమునకుఁ దలపడి క్రూరయుద్ధమున రాక్షసుని ప్రాణములు దీసి వాని క శరవము నిద్దుకొనివచ్చెను. ఇట్టి ఘట్టమున భీముని బలదాద్రాదులు వర్జితములు.

6. 'బకాసుర సంహారము' ననుసరించి కుంతి గుణశీలమును నిర్ణయించునది.

కుంతి పాండవులతల్లి; కారుణ్యము, బ్రాహ్మణభక్తి, ధర్మబుద్ధిగలది. ఈ గుణములచే నామె లోకకంటకుడగు బకాసురుని సంహరింపఁజేసి, యేకచక్ర పుర వాసులగు బ్రాహ్మణులకు మహోపకార మొనర్చి ధన్యాత్మ్య రాలయ్యెను.

లక్కయిల్లు వెల్వడిన పిమ్మటఁ కుంతి కొడుకులుఁ దానును బ్రాహ్మణవేషం బులుదాల్చి యేకచక్రపురంబున నొక విప్రునింట విడిచియుండెను. కొడుకులు భిక్షు న్నము తెచ్చి భక్తివిషయములతో సమర్పించుచుండ, మాతృధర్మచూటిపడు నట్లామె దానిని రెండుభాగములుచేసి, యొకభాగ మాఁకలిగొట్టు వాడగు భీమున కిడి శేషించినభాగముఁ గడనుకొడుకులకుఁ దానును భుజించుచుండెను. పరోపకార

బుద్ధితో దమకాశ్రయము కల్పించిన బ్రాహ్మణున కామె కృతజ్ఞయై ప్రత్యుపకారము చేయు నవకాశ మెట్లుపొందునా యని నిరంతరము చింతింపబడుచును. ఇట్లుండ బాహురుని బారివలన నొక్కనాడూ దా విప్రునింట నొక్కచోటనూ తోదకధ్వని యొగినది. పరులకష్టముల జూచి సహింపలేని జాతియందెవ్వరు కంటి చూచి విని మిక్కిలి సంతాపించినది; ఆ యాపదకారణమెఱిగి నివారించి, మొట్టయిన నా బ్రాహ్మణునకు మనః ప్రీయంబు సేయవలెనని నిశ్చయించిరి. అప్పుడింటనున్న భీమునిజూచి కంటి మన మిన్నినను నీ బ్రాహ్మణునింట నివసించుటగలదని యభిప్రాయపడితిమి. మనకాశ్రయ మిచ్చి పరమార్థపాదింబగు నీతని కెదియో ధర్మ విసత్తు నేడు సంభవించినది. బుద్ధిమంతుల కితగుహానర్తన యాపదకారము మజన కండుట పుణ్యము; దానికి సమముగ మేలుచేయుట మధ్యమము; అంతకంటె మించిన మేలుసేయుట యుత్తమము. కావున నిప్పు డీతని యాపదకారంబుగించి మనః ప్రీయంబుసేయుట మనకవిధి" యని చెప్పి యొప్పించినది. నీనిజలనఁ గంటి యొక్క సహృదయత్వము, కారుణ్యభావము, ప్రత్యుపకార బుద్ధియు విదితమగుచున్నవి.

భీముని ప్రోత్సాహమునఁ గంటి వివాదకారణ మెఱుంగఁదలంచి విప్రునికడ కేగినది. కాని దుర్బర వివాదమున విలపించుచున్నవారిని దత్తార్థణ మడిగి మఱిత విలపింపఁజేయుట యుచితముకాదని కొంతసేపట్టె నిలిచిపోయినది. ఏమి పుడిగినంతఁ గంటి బ్రాహ్మణునిజేరి వివాద కారణమడిగెను. ఇతఁ డానాడు బాహురునివలనఁ దమకుఁ గలండునున్న యాపదకారణంబుగా, కామె యతని యాపదకారణంబుటకై తన యేవుర పుత్రులతో నొక్కని రాక్షసునకుఁ బలిగా నొసఁగదనని చెప్పి, యతని నూటడింపఁబోయెను. తనకొంత కలిగియున్న బ్రాహ్మణుని జంపఁబూనుట మహాపాతకము గావునఁ దానందుల కియ్యకొన నని బ్రాహ్మణుఁడు పలకఁగాఁ, దానును బ్రాహ్మణవధుకు సమ్యుతింపలేకయే యతనిరక్షణకై తనపుత్రుని బంపఁదలచెననియు, దనకుమారు నారక్కనుడు గలువఁజాలడనియు నది యెఱిగియే తానట్టిపనికిఁ బూనితిననియుఁ జెప్పి కంటి బ్రాహ్మణు నొడంబజుచెను. పిమ్మటఁ భీమునిఁ బిలిచి యావిషయ మెఱిగించి, బ్రాహ్మణు నయ్యాపదనుండి తప్పించి తనకు మనఃప్రీయంబుసేయు మని నియమించెను. ఇట్ల బ్రాహ్మణార్థము కంటిచూపిన సాహసము ధర్మబద్ధము, నాదార్యపూరితమునై యామె బ్రాహ్మణ భక్తిని జాటుచున్నది.

భిక్షుకేగిన ధర్మజుఁడు మరలవచ్చి బ్రాహ్మణార్థము తలిచేసిన నిరంకుశమెఱిగి యామెను నిందించెను. భీమునివల్లనే లక్కయిల్లు మోవడుట, హిడింబాసురవధ మొదలగునవి జరిగెననియు, నట్టివాని నసుర కాహరముడఁ దలచుట మూర్ఖత్వ మనియు ధర్మజుఁ డనఁగాఁ గంటి, భీముఁడు వజ్రకాయుడనియు, నతఁడు పుట్టిన

పదియవనాడు పర్యవేక్షకునిమీదఁ బడఁగా నచ్చటి రాతల నుగయ్యెననియు, నట్టి భీముఁడు రాక్షసుని వధించుట నిశ్చయమనియు, దమ్ములమన బ్రాహ్మణునకు ప్రత్యుపకారము చేయు సదవకాశము లభించిననియుఁ జెప్పెను. మఱియు నుత్తమ శ్రుతియుఁడు బ్రాహ్మణ శ్రుతియ నెక్కడఁబడలను గానాది పుణ్యముఁజూపిననియు, బ్రాహ్మణులకుఁ బ్రయోజనములు పుణ్యకర్మఫలమనియు, దానిచే నెక్కడైనను కల్పననియుఁ దా మమ్ము వ్యాసునివలన విన్న ధర్మము లామె ధర్మజునకుఁ జెల్పెను. ధర్మజుఁడంత నామె కామ్యమునీకీ, బ్రాహ్మణ్యమీకీ, ధర్మచిత్తముగలవగు నంతనించి తామను భీమనేను నలదిలకు పంపింపఁజేసెను. ఇట్టి ఘటము నందఁ గుఱిచితి కనలోకజట, ధర్మజుని, ప్రత్యుపకారిని పాశ్చర్యమునా సేవ పుణ్యముఁజూపఁగలములచే దత్త ధర్మనిర్ణయమున కనుసారముగా నిమగ్నివారి నొడఁ బఱచి కృతార్థులైనట్లు చిత్రింపఁబడినది.

7. బకవధా వృత్తాంత మూలమున వెలువడిన ధర్మములెవ్వి?

భారతము పంచమవేదమునఁ బరగును. వేదములెన్నఁగఁగర్మములు భారతమున నాయకఫల సందర్భమునఁ జూపఁబడును గాన వేదమునను నేరణజాలని వారికా కొంత తీరును. భారతము నందంతటను వివిధ ధర్మములు వర్ణింపబడినను నన్నియు ప్రధానముగ ధార్మిక డనదగును. భీమ బకాసు కథా సందర్భమునఁ జెక్కు ధర్మము లుద్ఘాటించుట కవకాశము లభించినది

పాండవులు లక్కయింటినుండి తప్పించుకొని, వ్యాసమఠానికి యుపదేశము నొంది బ్రాహ్మణచర్య నవలంబించి యేకచక్రపురమున నివసించుటోడఁగిరి. బ్రహ్మచారులు భిక్షాశనములఁ బ్రోగుచేసి తమపెద్దలకు నివసించి వారిని దినుట ధర్మము. కొమరులు తెచ్చిన యాహారములూ భీముని శరీరలక్షణమునుబట్టి కుంతి సుమువంతు అతనికిఁ జెప్పెడిది. మిగిలిన యర్థభాగమును మిగిలినవారు తినుచుండిరి.

వారకాపురమున్న యింటకోదనము వివరబడ దానికారణమారసి యింటివారి కుపకృతినేయుట ధర్మమని కుంతి భీమునితోఁ బల్కుచు కృతమెఱుంగుట పుణ్యము. దానికి సుమునేత మధ్యము, విశేషముగ సత్కృతినేయుట యుత్తమము" అని తెల్పెను. భీముఁడా యింటివారి కుపకృతినేయుదుననెను. ఏడ్చుచున్న గేఱు పరిపరి విధముల విలపించెను. సంసారము నిష్కారమనియు, పూర్వకర్మచే ద్వంద్వములు జేసికీ తప్పననియు, రక్కసునికొఱ కాహారముగా సంతానవతియగు భార్యను విడువ రాదనియు, ఏమటునికో యిచ్చునలకు దనయింట భగవంతునిచే కరుణగానుంపఁబడి తనకు మనుమడు పుట్టెడు లాభము గలిగించెడి కొమార్తెను విడరాదనియు, దనకు పితృముణముతీర్చి పరలోకక్రిములు చేయుపుత్రుని గోల్పోవుట యగుంభవమనియు వాతఁడు దుఃఖించెను. గృహిణి, మూలరాని యావదలనుగూర్చి విలపింపరాదని తెల్పుచు, పతివ్రతా ధర్మములు, పతికంటె ముందు గుఱించనిపోవుటలోని మేలు, పురుష సంతానము లేని పతివ్రతవాంఛనింప, భర్తలేని స్త్రీనితరులు చులకనచేయుట,

భార్యమరణించిన పురుషుడనన్యదాచా పరిగ్రహణంబు చేయఁగూడుట, పతివియుక్త యగు స్త్రీ యట్లు సేయరాదు, మొదలగు ధర్మములను బల్కినను. కొమార్తెకూడ, తానెప్పుడైన నికరవదాన చేయనియు, పుత్రికేయునిగు లామెభర్తకుఁజెందునుగాని తల్లిదండ్రులనుఁ జేరవనియుఁబలికెను. అయితఁ బిచ్చకత్తుఁడగు నవ్యక్తపుమాటలు వల్కినను. వంటి ప్రార్థనవైశ్యకాదుఁడు తమయిక్కట్టునువివరించెను. రాజులుగూడ బ్రాహ్మణులనుండి వచ్చు గొనవచ్చును రాక్షసుఁడు మానినవరిగాఁ గొనుచుండెనని విచారించెను. అంతట వంటి యాయుంటివారి యాపద తొలఁగించుటకై దనపుత్రుని బరిపురుషుఁగా గృహస్థుఁడై తత్తిశ్చైవ్యవచ్చిన బ్రాహ్మణుని మరణము తలపెట్టుట యతిహితమనియు, రాజులలో బ్రహ్మహత్య సుక్ష్మలి శిక్ష్యదనియు, శరణాగతులు మొదలగువారిని గుఱి నొడఁగెను గుర్తుతి కేమామను బరమాను నుండవనియు నింకను గొన్నిధర్మములుచెల్పెను. అంతట వంటిభీమసేనని బలాహులు వివరించిచెప్పి రాక్షసునికడ కాతనితోఁగ జూరసమృద్ధునిగు ట్లుచేసిను. ఈవైసంభాషణమునంగు వెక్కఁగా క్షృతచిత్తమగును. అబ్బాటింపఁబడినవి ధర్మరాజుకంటెయుక్త యవివేకమున కామెను మామియ దోఁటిభీమనియ్యున్నాననెల్పి, యుత్తమక్షులియుఁడు బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ, వైశ్య, సూద్రులను గానికే పుణ్యగానుహించు విషయమును, వ్యాసుని వలనఁ దామవిన్న దానిని వివరించెను. బ్రాహ్మణులనప్రేమము చేయుట పుణ్యకర్మ ఫలమనియు, దానిచే వైశ్యర్యాగులు కలుగవనియు గామెచెల్పెను. ఈవిధమున వంటి యింటివారితోను, ధర్మజునితోను, భీమునితోనుమాటలాడు సుందర్భమున నెన్నియో ధార్మికవిషయములు వివృతము లాయెను. గుప్తనాశనముగావించి భీముఁడు వెక్కండ్రడ సుఖులీనము గల్గించి పున్నెచు గట్టుకొనెను.

8. ఈ క్రింది వాక్యములను సందర్భసహితవ్యాఖ్య బ్రాయుఁడు

(1) 'అగ్గలముగ నశ్శక్తి సేయుట యుత్తమంబుకృతబుద్ధులకన్'

ఏకచక్రపురమాన పాండవులుతమతల్లితోఁగూడి బ్రాహ్మణవృత్తినిచరించుచు నొక బ్రాహ్మణునింటఁ గాపురముండిరి. అయింటివారు తమలోనొకరిని బకాకురుఁడను రాక్షసుని కాహారముగాబంపు ఇలువయగవంతు తమకు వచ్చినందున నేడ్పుచుండిరి. ఆ యేడ్పువినికంటిజేవి భీమునితోఁ దా మాయుంట సుఖముండఁగా నింటివారి కేదో యిక్కట్టు వచ్చినదనియు, వారియాపద దీర్పవలయుననియుఁ బెల్లుచు నిట్లు గెను. 'ఇతరులు చేసిన యపకారము నెఱుఁగుట పుణ్యము. మంచిబుద్ధితో దానికి సమానముచేయుట మధ్యము. వారు చేసినదానికి విశేషముగ మేలుచేయుటయుత్తమము. ఇది కృతబుద్ధులనబడు మంచివారి లక్షణము.' ఈమాటలవలన వంటి భీమ

యుద్ధాబుద్ధిని చెల్పుచు,నింటివారి కధికముగ మేలుచేసి వారియాపదదీర్చి పుణ్యము గట్టుకొనవలెనని ప్రబోధించినది. ఇది యొక నీతివాక్యము. భారతమున నిట్టినితివాక్యములెన్నియో ఆయాపట్టులందుఁ జేర్చబడుచుండును. కంటి మాటలగుఁ దగినట్లుగానే శీఘ్రముఁడును బ్రవర్తించెను.

(2) 'నలసారము సంసారము.'

ఇంటివారి రోదనకారణ మరయఁబోయి కంటి యేడ్చుచున్నవారి నడుగ లేక పోయెను. అప్పుడాయుంటి బ్రాహ్మణుఁడే బాంధవులందఱును విడువఁగితిని సంగీరమునుగూర్చి విలపించెను.పర్యార్థము చూడఁడు.

(3) 'కర్మవిపాకంబు గడవ-గలానె.'

ఇంటిబ్రాహ్మణుఁడు నిలపించుచు నన్నమాటలు. కర్మవిపాకము=పూర్వము చేసికొన్న కర్మల పరిణామము లేక ఫలము. కడవంగన్=చూడటము. లావె? = శక్యమా? రాక్షసునివలని యాపదను శంకించి బ్రాహ్మణుఁ డొందుచోటికిఁబోవలెనని యెంచెను. కాని యాతనిమాట ఇంటిలోనివాడు సాగనియలేను. దైవమే గుట్టి దారుణము చేయఁడనిపఁగా వానినుండి యెట్లుతప్పిపోనిచ్చును. కర్మఫలము మీరుట కెవరికిని బలముండదు. అని నిచారింపెను.

(4) 'అనతిక్రమణీయమైన యావద్విషయమున సంతాపింపఁగాఁ జనదు.'

బ్రాహ్మణి తనభర్తకుఁజెలిపిన మాటలివి.

(4) 'శరణాగతుఁ జువఁగ నొడఁబడు దుర్మతి కిహముం బరముఁ గలదె పరికింపన్'

బ్రాహ్మణుఁడు కంటితో నన్నమాటలివి

(6) 'శతపుత్రులుగల ధన్యులకై నవనిష్ఠుండగు తనూజుఁడుగలఁడె'

కంటి బ్రాహ్మణునితో నన్నమాటలు.

(7) 'పరమపతివ్రతయయ్య జగముచేరఁ బ్రయ్యుఁబడదె'

బ్రాహ్మణి తా నేరక్కనున కళనముగా నేగుదుననుచు భర్తతో నన్నమాటలు

(మొదటి వాక్యమునకు వివరించినరీతిగా నీవాక్యముల కన్నిటికి అర్థసంధర్మాదులను వివరింపవలయును.)

భగీరథవిజయము

భాగవతము-నవమస్కంధము

(పోతనామాత్యుఁడు)

కవిజీవితాదులు :—

భగీరథవిజయమును నీపాశ్యభాగము శ్రీమదాంధ్రమహాభాగవతమందలి నవమ స్కంధమునుండి గ్రహించబడినది. దానినిరచించినవాఁడు బమ్మెరపోతనామాత్యుడు అష్టాదశ పురాణములందును బ్రజహృదయమునకుఁ బరమమన్నిహితమునాదర పాత్రమునునైనది మహాభాగవతము. భగవంతుఁడగు శ్రీకృష్ణుని మహిమలందుకర్ణింప బడియుండుటచే దాని కానామము గలిగినది. అయ్యది భక్తలపాలిటఁ గల్పవృక్షమై ద్వాదశస్కంధములు కలిగి తనరాయమన్నది. దానిని సంస్కృతంబున మహాభారత కర్తయును వ్యాసునిచూర్చి రచించెను. భక్తగ్రంథములందు బమ్మెర పోతనామాత్యుఁ డా యుద్ధాంధ్రమును భారతా-ద్రోకర్తలవలె స్వేచ్ఛాప్రవృత్తమై నాంధ్రీకరించెను. అంధ్రదేశమున సంస్కృతభాగవతముకంటె నాంధ్రభాగవతమున కెక్కుడు ప్రజా దరణముగలదు. ఇతర కవులవలె రానాదరణమును, లోకహింసితయు, భాగ్యభోగ ములను నపేక్షింపక భక్తిప్రధానుఁడై కీర్తి కెక్కిన పోతనయే యీగ్రంథమున కింతటి ప్రశస్తి కలిగించినాఁడు.

పోతనామాత్యుఁడు శ్రీ.శ. 1400 సంవత్సర ప్రాంతమున జన్మించినుమారు డెబ్బదిసంవత్సరములవఱకు జీవించియుండినట్లు చెప్పుదురు. ఈతడు తననివాస మేక శిలానగరమని చెప్పుకొనియున్నాఁడు. ఈయేకశిలానగర మనునదిప్పుడు నిజాము రాష్ట్రములోని 'ఓరుగల్లు'అని కొందరును, గడపమండలములోని 'ఓంటి మెట్ట'యని మఱి కొందరును నాదించుచున్నారు. సత్యాశ్లేషమైన చారిత్రకు లిందలి మొదటి వాదమే సమంజసమని భావించుచున్నారు. పోతన నియోగిబ్రాహ్మణ వంశమునకుఁ జెందినవాఁడు. కాండిన్యసగోత్రుఁడు, కేసనలక్కమాంబలకుఁబుత్తుడు. మల్లనకవి వరునకు జనకుఁడు, కవిసార్వభౌముఁడగు శ్రీనాథుఁ డీతనికి బావముఁడయైనట్టాకాళభ ప్రచారమునగలదు గాని, యాసంబంధము విశ్వాసార్హమైనది గాదు. దీనిని బట్టి శ్రీనాథుఁ డీకవికి సమకాలికుఁడని మాత్రము విదితమగుచున్నది. స్కంధాంతపదము లందు "సహజపాండిత్య, శ్రీపరమేశ్వర కరుణాకవిత కవితాచిత్రి"యని తన్ను గూర్చి చెప్పుకొనియుండుటంబట్టి యీతఁడు తొలుతనుండియు స్వయంకృషివల్లనే

సంస్కృతాంధ్రభాషలయం వసాధారణ పాఠ్యపుస్తకము సంకలించి దానివల్లనేకాతా
ధారను బాంధవ్యము నేగాని, గురుకులమున నేర్పవలయు నభ్యసించుటకని స్పష్టమను
చున్నది. ఈకడను తన కవిత్వాద్యంశవల్ల జేంకలసిరి ముస్లామాభివృద్ధినిగనరావు
సింగు భూపాలుని ప్రేరణనున భోగినిదంపకమును రచించితి ననూతనాభివృద్ధి
యొసఁగెను, అనంతర మీకడను తన యిష్టమునుగూర్చి ప్రభుని యాజ్ఞామై
తన్నామాంకితంబులుగా భాగవతంబును సంస్కృతముగా వ్యాఖ్యించెను.

కాని యాతని మరణానంతర ముగ్రంథమునందు గొన్ని భాగములు ప్రయత్న
నవ్వములు కాకగా నాతని శిష్యులచేత పెరిగిందలవారము, ఏర్పూరి సింగవ. బొబ్బ
రాజు గంగయ యను చారాభాగములను బూరింపిరి. ఇప్పుడుభాగవతమునకు బోతన
రచిత భాగములేవియో, నారాయణులు రచించిన భాగములేవియో స్పష్టముగా
జెప్పటకు దగిన యాధారములు కానరావు కాని ద్వితీయ దశమస్కంధములందు
గొంతకొంత భాగమును, ఏకాదశ ద్వాదశ స్కంధములను బూరికను పెరిగిందల
నారయయొక్క, బంచమస్కంధమును గంగరాజును ఏప్తమస్కంధము సింగన్నయొక్క
శేషించిన భాగముంతయొక్క బోతనయొక్క రచించినట్లు ప్రాచీనపండిత జన లిఖితపుస్త
కములందు గానవచ్చుచున్నది. పోతనపై రెండుగ్రంథముల సేగాక వీరభద్రవిజయము
నారాజుణతకము అను గ్రంథములయనూడ రచించెను. తొలవయభాగవతము
తక్కినమిగిలిన గ్రంథము లేవియొక్క పోతన రచితములు కావని వాదించుచున్నార.

పోతన సహజ పాండిత్యుడని తనే చెప్పుకొన్నాడు. ఈతని కవితయందు దొర్లిన కొన్నితప్పులకిదే కారణమని కొందఱు. వాతవ్యతిరేక కవిత్వములోనివిగాక యీతనికిదోడ్పడిన సింగన, గంగన, నారాయణుల రచనలలోనివిని కొందఱును దెల్పుదురు. భాగవతకవిత్యము మృదుమధురముగా బ్రాహ్మ సాకమునఁ జదివినది. కబ్బాలంకారములిందు హెచ్చుగఁ గవుదును. అంత్యానుప్రాసయు లీకవికి నిక్కిలి యిచ్చము. కవనమమృత ప్రవాహమునలె నుండి కర్ణరసాయనముగ నుండును. పెక్కుండ్రు భాగవత భాగములను కంఠపాఠము చేయునుగు. కొన్నిపద్యములు సమాస భూయిష్టములైయున్నను ప్రతి పదమును సర్థముకాని వారుగూడ నీతని కవితాకయ్య కానందించి ప్రతిమధురముగా భాగవతి పద్యములను బాదుకొందురు. తెలుఁగు బలకుబడియొడము పోతన కవితయందంతట స్ఫురించుచుండును. 'కొందఱును తెనుఁగు నుదమును గొండఱును సంస్కృతంబును' అనుగు రెండునీ, 'గొండఱు నుదములగునే నందఱు మెప్పించుఁగృతులనయ్యెయిడఁజన్' అని పోతనచేసిన ప్రమాణము యదార్థము. పోతన భక్తిరసముగల తావులలో నావిష్టమయ్యెను కల్పించినట్లు దోచును. శృంగారముగూడ నింపుక రచించును. ఇతరసందర్భములందు పురాణ

శైలి నీతని కేశము సురభిమగాను మలభిమగాను నుండును. వేదాంత ఘట్టములను బోధనవిడువక వర్ణించినాడు. ఆయా యుపాఖ్యానములందు భగవంతుని మహిమా వర్ణనములును, వేదాంతబోధమును సరసకవిత్వములో నడచును.

కథాసందర్భము:—

భగీరథ విజయ మనఁగా భగీరథుఁడు గంగను భూలోకమున కవతరింపఁజేయుటలో గృతకృత్యుడగుట, భగీరథుఁడు నగరచక్రవర్తి మంశమువాఁడు. సగరఁ డిష్టాకుమంశమువాఁడు. బోధననవసుస్కంధములో అంబరీషోపాఖ్యానము ముగించి ఇష్టాకుమంశమందలి రాజులచరిత్ర వ్రాయఁబోడఁగను. ఆమంశమున చారిత్పంక్తి డను రాజు మిక్కిలి ప్రసిద్ధి బడసినవాఁడు. అతని కుమారుఁడు కోపితుఁడు. అతని కొడుకొ పారితుఁడు. వాని కొడుకు చంపా మహాబాహు. వాని కుమారుఁడు సుజీవుఁడు, సుజీవుని కుమారుఁడు విజయఁడు. వానికి కురుమఁడు, వానికి తృపుఁడు, వానికి బాహుకుఁడును బుట్టిరి. బాహుకుని పుత్రుఁడు సకమఁడు. అతనికిఁ దొలి భార్యయం దసమంజసుఁడనువాఁడును, రెండవభార్యయం దనుబదివేల మంది పుత్రులు గలిగిరి. ఆ దసమంజసునకు అంసుమంతుఁడు, వానికి దిలిపుఁడు జన్మించిరి. దిలిపుని కుమారుఁడు భగీరథుఁడు అతఁడే తనపితరుల నుత మహాకమునందించుట కాకాశగంగను భువి కవతరింపఁజేసిన ఘనుఁడు. ఆ భగీరథుని ప్రతున్న విజయమే ప్రస్తుత పాత్ర్యభాగమునందువివరింపఁబడినది (కథాసాగంశము ప్రశోత్తరములలో నీయఁబడినది.)

అర్థములు :—

2. పగవారు=శత్రువులు, దండించు=శిక్షించు, అంగనలు=భార్యలు, అనుగమింపన్+కడియించోన్=పరాగమనముచేయుటకుసూపింపఁగా, బౌర్యముని+తావ్యరుఁడు (స॥ దీ॥సంధి)=బౌర్యుడను మునిశ్రేష్ఠుఁడు; అత్మన్=మనస్సునలను, వారిం చెన్=అడ్డగించెను, అ+ననజ+అక్షి, సవతులు=పద్మములవంటి నేత్రములుగల యాస్త్రీయొక్క సవతులు, చూలు+నిండారినక=(గర్భము) నెలునిండఁగాఁ అర్థిన్=అసక్తితో, విరిసిపడక=చెడిపోక, గరముతోక=విషముతో, ఘనుఁడు=గొప్పవాఁడు, వరయశః+పూర్తితోన్=శ్రేష్ఠమైన కీర్తియుక్క ప్రకాశముతో.

తా. శత్రువులు బాహుకునిశిక్షించి యాతనిరాజ్యమాక్రమించిరి. బాహుకుడంత భార్యతోనడవికేగి ముగలితనమురాఁగా నచ్చటనే మరణించెను. గర్భశలియగు

2. వ్యా॥ వి:-పద్యము:- (1) ఆతఁడు+నచ్చిన, సవతులు+మాలు, అన్నంబు+కుడును, విషము+పెట్టి, ఘనుఁడు+పుట్టి - (గనడదవాదేశసంధులు) - ప్రథమ

నతని భార్య సహగమనమునకు సిద్ధపడెను, బౌద్ధుడను ముని యది యెఱిగి యామెను వారించెను. ఆమెసవతు లామె గర్భము దాల్చుటను జూచి సహింపఁ జాలక, యన్నములో విషము కలిపి యామెకుఁ బెట్టిరి. కాని దైవశక్తమున గర్భము చెడలేదు, పిదప వానిషముతోఁగూడి యొక మగశిశువు జనించెను. గరము (విషము)తోఁ గూడఁ బుట్టినవాడనుటచే నా బాలునకు సగరుడను పేరు పెట్టఁ బడెడు. అతఁడు గొప్ప క్షత్రితోఁ జక్రవర్తి యయ్యెను.

విశేష:—బౌద్ధుడు=చక్రవర్తిని పుత్తుఁడు. గర్భవతియై యున్న చక్రవర్తిని భార్యను జంపుటకు శత్రువును తగుముకొనిరాగా నామె తనగర్భమును ఊహప్రదేశమున (తోడలో) దాచెను. ఆ ఊహపునుండి పుట్టినవాడుగాను బౌద్ధుడనఁ బరగెను. పుట్టినబాలుని జూడగనే తల్లిని తఱుముకొని వచ్చిన శత్రువు లంధులైరి. బౌద్ధుడు గొప్పతపస్వియయ్యెను. బౌద్ధుడు బాహుకుని భార్యను సహగమనము నుండి వారించెను.

3. అతఁడు=అసగరుడు, తండ్రిపక్ష = తండ్రి సంబంధమైన శత్రుత్వ కారణముచే, సంగ్రామరంగంబులన్=యద్ధధూమలంగు, హైహయి, బర్హర+అదులన్=హైహయుడు బర్హరుడు మొదలగువారిని, చెందెన్ = చంపెను. తాళజంఘ+అనుజన్=కార్తవీర్యుని పుత్తుఁడు మొదలగువారిని, వధించెన్=చంపెను, నిజ+అరులన్=తన శత్రువులనుఁ ముండీభూతులు గాక=తలలు గొలుగఁబడినవారిని గాను, నిరంబులుగాన్=బట్టలులేనివారు గాను, మూర్తుల్=రూపములు, సబీభత్సలై+ఉండెన్=వికృతముగా నుండునట్లు, చేసెకా-సగరాము+ఉర్వి+ఈశుండు=సగరుడను పేరుగల యారజు, అల్పంధే=తక్కువవాఁడా?

4. సగరచక్రవర్తి: ఖగ+రాజ+రుచులు = నూన్యచంద్రుల కాంతులుగల (ఆకాంతులు వ్యాపించినంత మేర) ఇలన్=భూమియందు, పగరాజులన్=శత్రురాజులను, అడఁగఁ=అణచివేసి, బాహళక్తిన్=భుజబలముతో, ఏలెన్, నగరాజధీరున్=మేరువువంటి ధైర్యముగలవాఁడును, కూరున్ = పొరుషము గలవాఁడును, హత+విమత+నగరున్=కొట్టివేయఁబడిన శత్రువుల పట్టణములు గలవాఁడునగు, సగరున్ = సగరచక్రవర్తిని, నినుతింపన్+చనున్=పొగడఁదగును.

మీఁది పద్యములకు గసడదనలు బహుళముగా నగును. అతఁడు సచ్చిన, సవతులు నూలు, అన్నంబు గుడుచు, విషము వెట్టి, ఘనుడు పుట్టి. (2) అ+వనజాక్షి - (త్రికసంధి) త్రికంబుమీఁది యుసంయుక్త హల్లునకుద్విత్వంబు బహుళంబుగానగు. అ+వన జాక్షి - ద్విరుక్తంబగు హల్లు బరంబగునపు డాచ్చికంబగు దీర్ఘంబునకు ప్రాస్వంబగును అవనజాక్షి.

5. ఔర్వుండు+చెప్పంగన్=ఔర్వుమహాముని బోధింపఁగా, అమరన్=బిష్వనట్లు, వేదాత్మకన్=వేదమయఁడును, ఈశున్=ప్రభువును, అమృతున్=మరణము లేనివాఁడును. అన తున్ = అంతములేనివాఁడు నగు, హరిన్ = విష్ణువును, కూటిచి=గురించి, వసుధా+ఈశ్వరుండు=సగరుండు, వాజిమేధంబులు = అశ్వమేధ యాగములు, చేసెన్. అందు=అయశ్వమేధములలో, ఒక్కముఖమున = ఒకయజ్ఞమున, హయమున్=గుఱుమును, విడువన్, సగభేది=దేవేంద్రుండు, కొనిపోయి, నాగలోకమున=పాతాళలోకమున, కపిలుని చేరువన్=కపిల మహాముని చేతను, కట్టితొలగన్=కట్టివేసి వేడలిపోయెను, అంతన్=విమృట, ఆరాజు=ఆసగరుండు, గుఱుమున్. కానక, పుత్రగ్రనివహంబున్=పుత్రుల సమూహమును, దిశలవన్=అన్ని వైపులవను, నెమకంగక=వెడకుటకు, పంపక=పంపఁగా, వారక, ఇల+ఏడ, దీవులన్=భూమిమీఁదఁగల జంబూద్వీపాది సప్త ద్వీపము లందును. వరుసన్=క్రమముగా, వెడకి, ముఖతురంగంబు=యజ్ఞపుగుఱుము, లేవన్నన్=లేకపోఁగా, మగిడి రాక=తిరిగిరాక, ప్రాభవంబునన్=గోప్యతనముతో, దోర్దండబలము మెఱసి= (కట్టలవంటి) భుజముల బలము ప్రకాశింపఁగా కతలము+ఎల్లన్ = భూప్రదేశము అంతయును, క్రొచ్చి=పొడిచి, పోరాడి=చిమ్మి, త్రవ్విరి.

6. సుమతి=సగరుని యిరువురి భార్యలలోఁ జిన్నదానిపేరు సుమతి. ఆమెకు అరువదివేలమంది పుత్రులు కలిగిరి. తూర్పు ముట్టియున్న యంత్రభాగంబులన్=ఈశాస్వపు దిక్కున, తురంగంబున్=గుఱుమును,

7. అద్వియ్య=ఔర, ఎఱింగితిమి=తెలిసికొంటిమి. తడవు+ఏటికి=అలస్యమెందులకు? గుఱుపుదొంగ, వీరదె=ఈమునియే, ఈ, జరభునిన్=ఈసీమని, పట్టించంపుడు. అతిసాధుముని+ఇంద్రుడు+పోలెన్=మంచి మునీశ్వరునివలె, నేత్రముల్=కన్నులు, తెఱవక, బాకినోరు మెడలింపక=తెఱచిననోరుకడలింపక, బెనుకపట్టె=నియమము వూనినాఁడు, అంచున్, ఆ+అఱువది వేవురు=అఱువదివేల మందియు నిజ+కర+అయుధముల్=తమ చేతిలోని ఖడ్గాదులను, జలిపించి=కడలించి, డాయుచోన్=మునిని సమీపింపఁగా.

8. కపిలండు. నేత్రముల్+తెఱవఁగా=కన్నులు విప్పఁగా, తమమేనులన్=వారి దేహములందు, మంటపుట్టి=అగ్నిమంట లెగిసి, తారు=సగరునికొడుకులంతరువది వేలును, అపగతధైర్యులెపడి=ధైర్యము తొలగిపోయినవారైపడి. అహంకరణంబునన్=గర్వము చేత, మూఢచితులె=తెలివి తక్కువమనస్కులవారై, ఆత్మణమండ=ఆవెంట నే, నృపసుతులు=రాజకుమారులు, అండలున్, భరణిన్=భూమిపై, నీలు+అయిరి=బూడిద అయిపోయిరి, సాధులన్=మంచివారిని, తపసులన్=మునులను,

5. ఔర్వుండు+చెప్పంగ, వసుధేశ్వరుండు + చేసె (గనడదవాజిసంధులు)
ఔర్వుండు చెప్పంగ, వసుధేశ్వరుండు సేసె,

గాసిన్ + పెట్టెడి = బాధించెడి, మదన్సురితాత్ములు = గర్విష్టులు, నిల్వ పేర్లతో = బ్రతుకక గలరా.

అలంకారము : అరాంతరన్యాసము; సగరపుత్తులందఱును బూడిదయెరను నొక విశేషవిషయమును చెప్పి, దానిని, మదముచే విష్టవిగనవారు బ్రతుక లేరు. అను సామాన్యధర్మముచేపెన్నిరించిరి. సామాన్యధర్మమును విశేషధర్మముచేగాని, విశేషమును సామాన్యముచేగాని సమర్థించుట అరాంతరన్యాసము.

9. సగరకుమారులు, కపిలుని కోపానలముచే కపిలమహారి యొక్క కోప మనెడు (కోపమునండిపుట్టిన) అగ్నిచే, మండిరి = చచ్చిరి, అనుచు, కొందఱు = కొంత మందిజనులు. అందురు కాంచుడును, ఆనందమయమారి యులగు అనుని, తొడరి = పూని, కోపించునే? (నుని కోపించియుండెడు) దువ్వ = బూడిద, నేలన్ కాక = నేలమీదనే కాని, గగనస్థలంబున = ఆకాశమున, జన్మించునే = కలుగునా? ఏసాంఖ్య మతమునన్ = (కపిలమహామీని నిరూపించి) ఏసాంఖ్యమును పేరుల మతముచేత, ఇద్దరుతులు = శుద్ధమైన మనస్సు గలవారు, భవసముద్రము = సంసారసముద్రమును, మృత్యుభయమును = చావలని భయమును, లంఘింతురు = దాటుదురో, అబుడిన్ + చేయు = ఆజ్ఞానమును కలిగించు, సరాత్మభూతుడు = భగవంతునిస్వరూపుడై, అఖిల బోధకుడు = సనుసమును బోధించువాడు, కపిలండు, అగ్నిచూడన్ = పెదకిచూడంగా, అతనికిన్ = తమునికి, సఖులన్ = స్నేహితులును, అమిత్రులున్ = శత్రువులును, ఎవ్వరును, లేరు, సగరకుతులు, తాము = వారు, తమచేయు నేరమిన్ = తామే చేసికొన్న తప్పుచే, తనువులందున్ = శరీరములందు, అవలీలలుపుట్టి = నిష్పనుటలుపుట్టి, నీతెరిగాక = బూడిదయైపోయిరిగాని.

10. తా. సగరుని మరియొక కొడుకు అసమంజసుడు. అతడు పూర్వజన్మమున, యోగియైయుండి, ఇతరులతోడి సంబంధమువలని దోషముచే యోగము చెడిన వాడై, సగరునికిఁబుత్రుఁడుగాఁబుట్టి, పూర్వజన్మ జ్ఞానముకలిగియుండెను. అతడు తనవారికిని నితరులకునుగూడ చెడపనులు చేయుచు దిరుగుచుండెను.

11. తా. ఒక నాడతడు అయోధ్యలోని పిల్లలను కరయునదిలోఁద్రోసి అందఱునులిట్లుచుండగా మఱికొన్ని నాళ్ళుతనయోగబలముచే అపిల్లలను మరలఁజెచ్చెను. అందఱును చూచి ఆశ్చర్యము చెందిరి.

7. గుఱ్ఱము + దొంగ = గర్వధారయములందు ముగ్ధకంబునకు పుంపు అగును, గుఱ్ఱపు దొంగ,

8. (1) మంట + పుట్టి (గడదవాచేశసంధి) మంటపుట్టి, (2) నేర్పుదురే = చుక్కర్లు తోడి దుగ్ధకారము తకారంబగు, నేరురే.

11. నిండు + తెలుగు = అన్యంబులకు సైత మిక్కార్థంబులు (లోప నుగాగములు గాని, లోపద్విత్వములు గాని) కొండోచో గానంబడియెడి (ఇట్లలోపద్విత్వములు.) నివ్వెలుగు.

12. తా. సగరుని కొడుకు అసమంజసుఁడు, అతనికొడుకు అంశుమంతుఁడు సగరుఁడు గుఱ్ఱమును వెదకిరమ్మని అంశుమంతుని నియోగించెను, అతఁడుపోయి సగర పుత్రులను క్రెవ్విన గొప్పరంధ్రము ప్రవేశించి బూడిదగుట్టలప్రక్క గుఱ్ఱమును చూచి, కపిలుఁడను పేగుగల విష్ణురూపునికి నమస్కరించి యిట్లు స్తుతించెను.

13. మతి+చిక్కఁ+పట్టి=మనస్సును నియమములోఁబెట్టి, సమాధి గౌరవమున వ్రాలియు=మనస్సు నేకాగ్రముగానుంచు సమాధియొక్క విశేషణమునందుఁ బ్రవేశించినను, బ్రహ్మ=బ్రహ్మయంతటివాఁడు. ఒకనాఁడున్, తనకుఁ+అవ్వలన్, వెలుంగ, నినున్+కానఁడు=తన ఆత్మనుమించి అవలప్రకాశించుచున్న, పరమాత్ముఁడవగు నిన్ను నెఱుంగఁజాలఁడు. అట్టిబ్రహ్మయొక్క మనస్సునుండియు, అనయవముల నుండియు, బుద్ధినుండియుపుట్టిన గొప్పప్రాణులందు (బ్రహ్మయొక్క మనస్సునుండి నారదాది ఋషులుపుట్టిరి) హినులమైన=అల్పులమైన, మావంటిమనఃస్థులకు నిన్నెఱుంగుట శక్యముగనా? జీవులలోపల నీవున్నను నిన్ను నెఱుంగరు. గుణములన్+చూతురు=కత్తవజ్రపై గుణములనుమాత్రము తెలిసికొందురు. ఒక్కొక్కప్పుడా గుణములనుగూడచూడలేరు. శేవలము తమస్సును చీకటిని మాత్రము చూతురు. వారి శక్తులు వెనుపలమాత్రముకూడునవిగాన లోపల (అంతర్ముఖులై) చూడలేరు. జేహధారులు గ్రుడివారగుచు బయటికిఁ గనుపించు శేవల కరీరములను మాత్రమే యెఱుంగుదురు (శరీరమే ఆత్మ అనుకొనువారునుగలరు) భగవంతునిదగు గొప్పమాయ నెఱుంగఁజాలక యిట్లుగదరు.

14. హయంబు=గుఱ్ఱమును, నీలు+అగుట = బూడిదయైన విషయమును, తడవక=ఎత్తక, కరుణా విఫులుఁడు=వికాలమైన దయగలవాఁడు.

15. బుద్ధులకుఱుడ=బుద్ధిమంతుడవగు బాలుఁడా! గుఱ్ఱమున్, మీతాత యొద్దకున్, కొనిపో=తీసికొనిపోమ్ము, నీతండ్రులు, వెఱులై = అవివేకులై, నీలు+విరి=బూడిదయైనారు, అదిగో-చూడుము. ఈమెఱునన్ = బూడిదగల యీ మెఱుకయందు, గంగాజలము మెలఁగన్ = ప్రవహించినచో, కుభము గలుగును.

12. ఆ+అసమంజసుఁడు - (యదాగమము) సంధిలేనిచోట స్వరంబుకంటె బరం బయిన స్వరంబునకు యదాగమంబగు. ఆ+అసమంజసుఁడు - (త్రికసంధి) త్రికంబులాది యసంయక్త హల్లునకు ద్విత్వంబు బహుళంబుగానగు. ఆ+య్యసమంజసుఁడు ద్విత్వక్తంబగుహల్లుపరమగునపు డాచ్చికంబగు షీర్షంబునకు ప్రాస్యంబగు. అయ్యసమంజసుఁడు.

18. (1) మతి+చిక్కఁబట్టి-ప్రథమమిది పరుషములకు గగడదళలు బహుళముగా నగు. మతి నీక్కఁబట్టి. (2) ఆ+వల - (త్రికసంధి)-అవ్వల. (3) అతి + అంధులు (యదాదేశసంధి) ఇ-ఉ-ఋ లకు అసవ్యక్తమైన యచ్చుతరమగునపుడు క్రమముగా యో+వ - ర అనున వాదేశముగను. అత్యంధులు.

16. తురంగంబున్ = గుఱ్ఱమును, పశువువలనక = యజ్ఞపు పశువైన గుఱ్ఱము వలన, కడమనిండించి = మిగిలిన యజ్ఞ భాగమును పూర్తిచేసి, ముక్తబంధుండై = సంసార బంధములు విడిపోయినవాడై.

17. జనకులు = తండ్రులు, మ్రగినచోటికి = చనిపోయినచోటికి, అనిమిష నదిక = గంగానదిని, తెత్తున్ = కొనికెత్తును, అనుచు, అంకుమంతుఁడు, అటప్పిల్లికిన్ = ఆడవికి, చని = వెళ్ళి, తపమా, చేయఁజాలక = చేయలేక, మనమున, వగలు + ఓలయన్ = దుఃఖములు కలుగఁగా, తీతెన్ = చనిపోయెను.

18. అంకుమంతునికొడుకు దిలీపుఁడు. ఆతఁడు భూమిమీఁదికి గంగనుదెచ్చి తనతాతల కుత్తమగతి కల్పించుటకై తపముచేసెను. కాని యతఁడును, భౌతిగన్ + తేలేక = గొప్పగా గంగను తీసుకొనిరాలేక, కాలపరశుఁడయ్యెన్ = చనిపోయెను.

19. దిలీపునికొడుకు భగీరథుఁడు. ఆతఁడు మిక్కిలి ఘోరమైన తపస్సును చేసి, అమృత + అపాంగన్ = అమృతమైన కడగంటిమాఘలు గలదానిని (చివరభాగములు గలది) సుతరంగన్ = మంచి కెరటములుగలదానిని, ముఖ + వనరుహ + రత + భృంగన్ = ముఖములవంటి పద్మములందు ఆసక్తిగలిగియున్న తుమ్మెదలుగలదానిని (నీటియందలి పద్మములలో తుమ్మెదలు రొదసేయుచుండెను) శివ + జటాగ్రరంగన్ = శివుని జడలచివరను ఎగిరిపడుదానిని, గంగన్ కనియెన్.

విశే :—ఇందు అపాంగన్, రంగన్, భృంగన్ మొదలైన తుది అక్షరము లొకేరితిగ నుండుటచే అంత్యానుప్రాసమున శబ్దాలంకారము.

20. కృప + చేసి = దయగలిగి, రాచపట్టి = రాజకుమారుఁడు (భగీరథుఁడు).

21. మావారి, భస్మరాసులన్ = మా పితరులబూడిదరాసులను, నీవారిన్ = నీనీటిలో, కలిపికొనుము, నెటిన్ = బాగుగా, మావారిలో, నీవారిన్ + కలయ = నీనీటిలో కలియఁగా, నాకము = స్వర్గము, మావారికిన్ కలుగున్, తల్లి! ఇది = ఇట్లుగుట, ప్రమాణము = సత్యము.

అలం :—ఇందు 'వారి' అనుపదము పెక్కుమార్లు వచ్చుటచే అనుప్రాసమున శబ్దాలంకారము.

22. చెల్లన్ = బాగుగా, పుల్ల + అంతరంగన్ = ప్రకాశించుచున్న లోపలి భాగముగలదానిని, బహుపుణ్యసంగన్ = అనేకపుణ్యములతో సంబంధముగలదానిని, కల్లోలలక్ష్మీ = కెరటములసంపదచే, జిత = జయింపబడిన, కాశ + మల్లన్ = రెల్లుపూలును మల్లిపూలును గలదానిని (తెలుపులో రెల్లును, మల్లిలను మించినది). సుధీ = మంచి బుద్ధిమంతులకు, కల్పలతా + మతల్లిన్ = శ్రేష్ఠమైన, కొరినకొక్కెలిచెప్పడికల్పవృక్షము ఫంటిదానిని, తల్లిన్, గంగన్, నిన్ను, మదిన్ = మనస్సునందు, భజంతుకా = కొలుకును,

విశే:—ఇటు విశేషమైన గంగక ద్వితీయావిభక్తిలోనున్నది. దానివిశేష, యములన్నియు ద్వితీయావిభక్తిలోనే యున్నవి. ఈపద్యమునందును అంత్యానుప్రాసము గలదు.

ఛందస్సు:—ఇంద్రవజ్రావృత్తము: 'త-త-జ-గ-గ' అను గణములు వరుసగా ఇంద్రవజ్రావృత్తమున కుండవలెను. 8వ యక్షరము యతిస్థానము. ప్రాస నియమము గలదు.

23. లోకపావని=లోకములను పవిత్రముచేయుగంగ.

24. నేను, వినువీధిన్ = ఆకాశమార్గమున, పఱుతెంచి=పరుగెత్తికొనివచ్చి, నేలన్=భూమిమీద, పడన్=పడఁగా, నావేగలును, నిల్పిన్=అడ్డుటకు, ఓపిన వాడు=చాలినవాడు, ఎవ్వఁడు? (ఎవ్వఁడు నన్నునిల్పఁజాలడని భావము), నేను, మేదినితలమున్=భూప్రదేశమును, భేదించి=పగులఁగొట్టి, పాతాళమున్=పాపాల లోకమునుగూర్చి, చనుదున్=పోయెదను, వచ్చితి నేనిన్=భూమిమీదవచ్చుచో, నాజలములన్=నానీళ్ళయందు, మానవుల్=యరుఘ్నులు, సంస్కృతులై=చక్కగా స్నానము చేసినవారై, నగున్, పొందించు=కలిగించునట్టి, అఘ, వ్రజంబు=పాపముల సముదాయమును, ఎచట, నేను నాశంబున్+పొందించెదన్=ఆపాపము అణచు కొనుటను కేసెదను?

తా. ఆకాశమున నేను బఱుగెత్తుకొనివచ్చి నేలమీదఁబడఁగా నావేగము నాపఁజాలినవాఁ డెవ్వఁడున్నాఁడు? భూమిని నేను బ్రద్దలుకొట్టి పాతాళమునకేగ దను. నేను భూమిమీదకు వచ్చుచో నగులు నా నీళ్ళలో స్నానమాడి తమ పాపములను నన్నుఁ బొందించెదరు. నేనాపాపముల నెచ్చట నాశముచేసెదను?

25. లోకమాతకు=లోకములకుఁదల్లియగు గంగకు, రాజన్య, వర్త్యుండు=రాజశ్రేష్ఠులలో నుత్తముఁడు.

26. పరతత్త్వజ్ఞులు = భగవంతుని యధారనీతి నెఱిగినవారు, కాంత, చిత్తులు=నెమ్మదియైన మనస్సుగలవారు, తపః+పారీబలు=తపస్సున సిద్ధులైనవారు, ఆర్యుల్=పూజ్యులు, ఘనుల్=గొప్పవారు, అగు, పురుషశ్రేష్ఠులు = ఉత్తమమానవులు, వచ్చి, భవత్+అంభః గాహముల్=నీనీటిలో స్నానములుచేయఁగా, మందా కిని=ఓగంగా, జగత్+నాథుండు=లోకములకు; బ్రభువును, నానా+అఘ. సంహరుండు=అనేకవిధములగు పాపములను నాశముచేయువాఁడునగు, ఆవిష్టుండు, వారి

24. పొందించు+అఘవ్రజము - ఉదంత తద్ధర్మార్థక విశేషణమున కచ్చు పరమగు నపుడు నుగాగమంబగును, పొందించు నఘవ్రజము.

చితములన్ - ఆ మానవులమనస్సులలో, తానె+ఉంటున్ = తనరూపమాన నుండుట చేత, నరసంఘ+అఘము = మానవులయొక్క పాపము, నిన్ను, పొందునె ?

తా. తల్లీ! నీ నీటిలో స్నానముచేయువారు భగవత్ త్వమెఱిగినవారు. నిశ్చలహృదయులు, తపస్సిద్ధులు పూజ్యులు, వారిహృదయములలో సకలపాపసంహారడగు విష్ణుఁడుండును. కావున స్నానవిధులచే వారిపాపములు నిన్నంటవు.

27. తనలోన్ = (ఈశ్వరుని) లోపల, ఇన్ని, జగంబులున్ = ఈలోకములన్నియు. కలుగుటన్ = ఉండుట చేతను, తాను = తాడెడు, ఇన్నిటన్ = ఈలోకములన్నింటియందును, కలుటన్ = ఉండుటనుబట్టి, తంగవులందున్ = దారములందు, చీర, తల, ఆచందంబునన్ = వస్త్రమున్నవిధముగా, విశ్వభావముండె = సమస్తము తానైన భావనగలవాడై, ఒప్పు, శివుండు = ఈశ్వరుండు, కాక = కాకుండ, మఱి, నీవారికొ = నీజలమును, నీవారింపన్ + నేర్పినవారు = అడ్డగింపజాలినవారు ఎవ్వరు? నిన్ను, ధరించుకొలకై = తొల్పుటకై, శ్రీకంఠుని = ఈశ్వరుని, కొల్పెదన్ = సేవించెదను.

తా. తనలో అన్నిలోకములును నుండుటచేతను, తానె, అన్నిటియందును నుండుటచేతను, ఓతల్లీ, దారములందు చీర ఉన్నరీతిగా, సమస్తమును దానైన భావనతో ఒప్పునట్టి శివుండుగాక, మఱినీటిని అడ్డుపెట్టుటవశక్తిగలవారెవరన్నారు. నిన్ను, ధరించుటకు ఆ ఈశ్వరుని (శ్రీకంఠుని=విష్ణుమాకంఠమునంగుం గలవానిని) కొల్పెదను.

28. గ్రద్దన = క్రుముగా.

29. భక్తవత్సలుండు = భక్తులయంగుం బ్రేమగలవాడు, ఫల+అత్తుండు = నుడుటియందు కన్నుగలశివుండు, భగీరథుని భక్తికిమెల్చి, తొరి=విష్టువుయొక్క, పాద=పాదములచే, పూత=పవిత్రమైన, నలిలయొ = నీళ్ళుగలదై, దివినుండి = ఆకాశము నుండి, ధరకు = భూమికి, వచ్చు గంగను అప్పుడు దాల్చెను.

30. జగతీనాథు, రథంబు, పజక్ = రాజగు భగీరథుని రథమువంటి, బహుదేశంబుల్ = పెక్కు దేశములను, వడిన్ = నేగముగా, దాటి, తత్ + సగర + త్కృప + కుమార = ఆ సగరరాజు కుమారులయొక్క, భస్మముల మీదన్ = బూడిదరాశుల మీద నుంచి, పాణిన్ = ప్రవహింపఁగా, వారు = ఆ సగరపుత్రుల, నవీన, శ్రీలతోన్ = క్రొత్తసంపదలతో, మరుత్ + సగర + ఆవాసము + పొందిరి = దేశతల పట్టణము నందు నివాసమును పొందిరి. గంగనీరుగతిన్ + కాక = గంగనీరు పోవుటచేత గాక, మహాదురంత = మిక్కిలి చెడ్డదైన, ద్రోహ + అనతింబు = ద్రోహమునెడుఅగ్ని (కపిలని ముట్టడించిన ద్రోహము), అటు నే = చల్లాటనా ?

26. జగత్ + నాథుండు (అనునాసికసంధి) - పరుషములకుఅను నాసికములు పరముగు వపుడు సవర్ణానునాసికములు వికల్పము గావచ్చును. జగన్నాథుండు.

30. (1) మరుత్ + సగరము (అనునాసికసంధి - చూ. 26 పద్య|| వ్యా|| వి) మరున్నగరము. (2) వాసము + పొందిరి (గ్రహదవదేశసంధి) వాసముపొందిరి.

అంః—అరాంతరన్యాయము.

81. హున్ మెప్పించి=శివుని సంహారపెట్టి. మహత్+తపః+నిరుతుఁడై= గొప్ప తపోనియునుకలవాఁడై, ఆకాశ గంగానదిన్=ఆకాశమునుఁ బ్రవహించు గంగానదిని, ధరణన్+తేద్యి=భూమిమీఁదకు గొనివచ్చి, నితాంత=అధికమైన, కీర్తి, అతిశా, స్తంభముగా=కీర్తియనెడు తిగవ ఆధార స్తంభముగా, నవ్య+సునిర తీలన్=క్రాంతి, ముస్థిమైన విభాసతో, సితృకృత్యమంతయున్=వితరులకుఁ జేయు పరిలోకవిధానమంతయు, ఒకప్పున్=చేసెను, వాచిక=త్రోసివేయుఁ బడిన, అనేక=తనేకమైన, నుస్తర=దాటరాని, వంశ. వృక్షుఁడు=వంశముమొక్క బాధలుగలవాఁడు, ఆ భగీరథుఁడు, నిత్య శ్రీకరుఁడు=ఎల్లప్పుడును విశ్వరూపు కలిగించువాఁడు, అన్యఁడే=తక్కువవాఁడా! హరిన్=విష్ణువును, తను మనములలో=తను హృదయములందు, ఇడి=నిలిపి, ముని+ఇంద్రులు, హరిపాదాంభోజజనితమైన=విష్ణువుమొక్క పాదపద్మములనుండి పుట్టిన, నన్=గంగానదియును, ముస్థిరులై=మిక్కిలిస్థిరబుద్ధిగలవారై, క్రంకి=పన్నముచేసి, త్రిగుణరహితులై=సత్వరజస్తమోగుణములు లేనివారై, ఆ+వేశన్=ఆసయయమున, హరిన్+కలిసిరి=విష్ణుసాయాజ్యమును బొందిరి.

ప్రశ్నోత్తరములు.

1. గంగ భూమి కవలించిన వృత్తాంతము దెల్పుడు.

(ఎ) సగరుఁ డిత్యేమేధ మొనరించిన విధము.

హరిశ్చంద్రుని వంశమున వృక్షుఁడను వానికి రాహుకుఁడనువాఁడు జనించెను. అతఁడు శత్రువులకు రాజ్యమొడి వనములపాలై యడవిలోఁ జనిపోయెను. అతని భార్య సహగమనము చేయఁబోగా శౌర్యమునీశ్వరుఁడు బాహుకుని భార్య గర్భవతియై యుంట యెఱిగి, తత్ప్రయత్నమునుండి యామెను వారించెను. ఆమె సుఖములు అనూయఁజెంది యామెకన్నములో విషముపెట్టిరి. విషముతో (1రము) గూడి పుట్టిన బాలుఁడుగాన సగరుఁడాయెను. సగరుఁడుచక్రవర్తియై ప్రజానురంజకముగా రాజ్యమేలుచుగొప్పకీర్తిబడసెను. ఔర్వమునీంద్రునిరక్షమున నాతఁడు పెక్కవ్వ మేధములు చేయుచు నొకయజ్ఞమున గుఱ్ఱమును విడిచెను. ఇంద్రుఁడా గుఱ్ఱము హరించి పాతాళమునతపస్సుచేయుచున్న కపిలమహాముని ప్రక్కను విడిచెను. తండ్రి యజ్ఞపై సగరునికొడుకు లఱువడివలమింది గుఱ్ఱము వెనుకఁ బయలుదేరి, యెందును గానక, భూతలమును త్రవ్వి, పాతాళమున కపిలుని చేతనున్న యశ్వమును గను

గొని, మునియే గుత్తుకొంగయని యొంచి యాయధములతో నాతినిని దాకిరి, కపిలందు శత్రుములు తేలిచి నూడఁగా వారెల్లరును భస్మమై రాసిఁగా గూలిరి.

సగరనకు జేతొక భార్యయగు అశమంజసుఁడను పుత్రుఁడుగలఁడు. ఆతని క్షమారుఁ డంశుమంతుఁ డనువాఁడు సగరు పంపున నంశమంతుఁడు గుఱ్ఱమును జెనుక బయలుపడలి రుదకు కపిలమహామునిచెంతఁ జేరి, విష్ణురూపునిగా కపిలని స్తుతించెను. ఆతఁడు తనతండ్రుల వృత్తాంత మెత్తక గుఱ్ఱమును విడువుమని యడుగక మ్రొక్కి నిలువఁబడెను. కపిలఁడు భస్మరాసులు చూపి, గుఱ్ఱము గొని పొమ్మనియు, పీఠిరుల భస్మరాసులపై గంగాజలము ప్రవహించిన శుభమగుననియుఁ జెలిపెను. అంత నాయంశుమంతుఁడు హయమును గొనివచ్చిసగరునకిచ్చెను. సగరుఁ డశ్వముతో యజ్ఞముపూర్తిచేసి, అంశుమంతునికి రాజ్యమిచ్చి తానుత్తమతికఁగను.

(బి) భగీరథుఁడు గంగ నవతిరి పఁజేయుట—

పితృతిరగాము కొలవ గంగను దెచ్చుటకు ఆడవికేబోయి తపము చేయఁజాలక అంశుమంతుఁడు చనిపోయెను. అతనికొడుకు దిలీపుఁడుహడ గంగ కొలను తపము చేసియు తేలిక చనిపోయెను. దిలీపునికొడుకు భగీరథుఁడు మహాతపస్సుచేసిగంగా జేవినిగాంచి, నమస్కరించెను. ఆ మెవరము వేడుమఁజగా, తన పితరుల భస్మరాసులపైఁ బ్రవహించి వారికి స్వర్గము గలుగఁచేయుమని విన్నవించెను. గంగ తాను భూమికే బడినచో భూమి తిన్న నిల్వఁజాలదనియు, భూభేదనము జరిగి తాను పాతాళమునకుఁబోవలసివచ్చుననియు, తనలో మునిగిన మానవులపాపములకున్న బాంధునుగాన వానికెట్లు నాశము నొందింతునా యని విచారించుచుంటిననియుఁ జెల్పెను. అంత భగీరథుఁడు అతిల్లి, పరతిత్విష్ణులు గంగాజలస్నానము చేయుచుండఁగా, నరలపాపములు గంగనంటవనియు, సమస్తపాపక్షయకరుఁడగు విష్ణువు వారి హృదయములనుండఁగా పాపములు గంగనుబొందవనియు, గంగను వహించుటకు శివుఁడు దక్క బరులు సమరులుగారు గాన నాతిని వేడెదననియుఁ జెల్పెను. భగీరథుఁడు శివునిగూర్చి వెంటనే ఘోరితప మొనర్చి యాతిని మెప్పించి, శివుడు తన శిరమున గంగను దాల్చునట్లు చేసెను. గంగ సగరపుత్రుల భస్మరాసులపైఁ బాడెను. సగరపుత్రులు స్వర్గము నొందిరి.

ఇట్లు సగరపుత్రులతో నారంభించిన యత్నము కొన్నితరములు గడిచి, భగీరథుని తీవ్రయత్నముచేఁగాని సంపూర్ణముకాలేదు. భగీరథ ప్రయత్నమున్నది లోకములో నామెతియైనది. భగీరథుఁడు వంశతారకుఁ డగుటయేగాక త్రిలోక పావనియగు గంగను భూలోకమునకుఁ దెచ్చిన పుణ్యము గట్టుకొనెను. అందుచే భగీరథ విజయమును పేర భాగమునకుఁ దగియొన్నది.

2 ఈక్రింది వాక్యములకు లఘువాక్య వ్రాయుడు.

(1) సాధులు దవసులు గానిబైత్తెకి మదస్సురితాత్ములు నిల్వనేర్తురే.

గ్రంథకర్త చెప్పినమాటలివి కపిలునిబాధింప నెంచి సగరపుత్రులు గూనిన సందర్భములోనిది. నేర్తురే-నేర్చుదురే.

వాగ్ వి:- క్రియాపదముల నుండు 'చు+ను' లకు 'తు' అగమముగానగు.

(2) మహానురంత సుజన ద్రోహనలం జాలుచే.

గ్రంథకర్త చెప్పినమాటలు : భగీరథుడు శివుని పెప్పించి గంగను వహించుట కాకని నొప్పించుటచే గంగ భూమి కవళించెను. ఆ జలస్ఫుర్పచే సగర పుత్రులు స్వర్గమనొందిరి. అరువదివేలమంది సగర పుత్రులను దరింపజేసినగంగ. నాటివండియు లోబల పాపములను హరించుచున్నది.

(పైవాని భావసందర్భముల నాపద్యముల టీకల నాధారముగా వివరణ చేయదగును.)

3. 'హరి పాదాభోజనితమైవ సది' ఇందలి పురాణగాధను దెలుపునది.

విష్ణువు వామనావతారమున విజృంభించి తన పాదముచే నాకాశమును గప్పివైచెను. అప్పుడు బ్రహ్మ తన కమండలోదకముచే నాతని పాదము కడిగెను. ఆ కడిగిన జలమే గంగానదియై ప్రవహించెను. ఇట్లు గంగానది హరి పాదాభోజనితమైనది.

పాదుకాపట్టాభిషేకము

భాస్కరరామాయణము - అయోధ్యాకాండము

(మహారథద్రవ్యము)

కవిజీవితములు :-

పాదుకాపట్టాభిషేకమును పాత్రభాగము శ్రీమద్రామాయ, మహాకావ్యముల
దలి అయోధ్యాకాండమునందు గ్రహించబడినది. దానిని రచించినవాడు శుకార
థద్రవ్యుడు. ఇతఁ డీగ్రంథము సరికితమునొందిన సాహిత్యమునగు రచనాదుడు.

లోకమున రామాయణగ్రంథములసంఖ్యాకములు. ఆదిగ్రంథము వాల్మీకికృత
రామాయణము. తాకికసుంస్కృతమున వాల్మీకియే రచించినది. ఈముఖ్య రచించిన
సంస్కృతరామాయణము పెక్కు భాషలలోని కనువడించబడినది తెలుగున రంగ
నాథరామాయణము ద్వీపకావ్యము. భాస్కరరామ కుణముగద్యపద్యాత్మకము.
మొలరామాయణమును మలభాషలోని ద్వీపకమునను స్త్రీ ప్రాసెను. విచిత్ర
రామాయణమొకటిగలదు. గోవిందరామాయణము, నానికొండరామాయణము,
గోవిందరామాయణము మొదలగునవిన్నియో గలవు. తిక్కనకవి నిర్వచనోత్తర
రామాయణము కలకటిపాపరాజుగారి శుక్తరరామాయణమున ప్రాశస్త్యగ్రంథములు.

భాస్కరరామాయణమునకు, తద్ద్రంగరచయితగారు భాస్కరునివలన నా
పేరువచ్చెను. ఈభాస్కరుఁడెవరో తెలుస కాదుమేదియో యిదమితముగ నిగూఢ
మగుటలేదు. తిక్కనసామయజితాత మంత్రభాస్కరుఁడు ఈరామాయణములోని
యారణ్యకాండము రచించెనని కొందఱు నమ్ముదురు. ఆయన పండితుడవ శతాబ్ది
వాఁడు. ఈయన కవిగా ప్రసిద్ధిపొందకపోవుటచేతను పదుమూడవశతాబ్దివలె
రును పూర్వకవిగా నితనిని సుతింపకపోవుటచేతను, కృత్రిమతెలుగు సాహితీసూర్యుడు
12 వ శతాబ్దివాఁడుగాక, 14 వ శతాబ్దివాఁడగుటచేతను నీ మంత్రభాస్కరుఁడు
రామాయణక రకాదనియు, యుద్ధకాండమును 14వ శతాబ్దిని రచించిన ముఖ్య
భాస్కరుఁడే తానుకనశిష్యులతోఁగూడి రామాయణమును రచించెననియు, నాహు
శక్తిభాస్కరుని పేరుననే ఈగ్రంథము భాస్కరరామాయణ మనఁబడుచున్న
దనియుఁ తెక్కొండ్రు ప్రమాణీకరించుచున్నారు.

ఈరామాయణాంధ్రీకరణలోఁ బ్రధానుఁడు భాస్కరుఁడు. ఆ ముఖ్య
యనునదాతని బిరుదము. ముఖ్యకీర్తయనగా తాంబూలమనియు మిక్కిలిరసవంత
ముగాకవనముచెప్పి, యొకతాక్షరప్రతిబింబితాంబూలమును గల్పకానుటచేముఖ్య
భాస్కరుఁడను పేరు వచ్చెననియుఁ తెప్పుదురు. ఈతఁడు క్రీ. శ. 18 వ శతాబ్ది

ప్రాంతమువాడగు రెండవ ప్రతాపరు ద్రునియొక్క సైన్యాధ్యక్షుడగు సాహిబి మారునికి రామాయణములోని చాలభాగము లంకితము గావించెను. కొన్ని భాగము లను బూరించిన కవు లాయభాగముల నితగులకుఁ గృత్యించిరి. ముక్కభాగము యందు ఆరణ్యకాండమును యుద్ధకాండములోఁ గొంతభాగమును రచించెను. ఈతని పుస్త్రుండగు మల్లిఖార్జునభట్టు బొంబాయి, కిష్కింధా, సుందరకాండములను రాజకుమారుడగు దనకు శిష్యుఁడగు నమరరుద్రజేవుఁడు ఆయోధ్యాకాండమును మిత్రుండగు ఆయ్యలూరుఁడు యుద్ధకాండములోని చివరభాగమును రచించిరి.

భారతభాగవతములవలెనే ఈభాగ్యురరామాయణముగూడ సాంధ్రజేశమున జహాతప్రచారము నొందియున్నది. పురాణపఠనమున కిది చాల అనువుగ నున్నది. సంస్కృతవాల్మీకిరామాయణము సులభముగానుండి పఠ్యదినములందు పురాణరాలక్షేపమనకు చాల విలుగ గండుటచే భాగ్యురరామాయణముకంటె వాల్మీకి రామాయణమే యెక్కువ ప్రచారములో నున్నది. భాగ్యురరామాయణ కవిత్యను ప్రాథమ్యము రగవంతముగను గన్నది. సంస్కృతపదభూయిష్టముగ నున్నది. పెక్కిద్రు కవులచే గూర్చబడుటచే కైబిలో నేకత్యముండదు.

శధాసందర్భము:—

పుష్పండగు దశరథముహూరాజు జ్యేష్ఠపుత్రుండగు రామునియందు రాజ్యభారముంచదలంచి పట్టాభిషేకోత్సవప్రయత్నము జరిపించుచుండెను. అసమయమునఁ గైక మంధరయల్పార్థచే గుటిలాత్మయై రాజునుజేరి, తనకాతఁడు రెండువరములు తీర్చవలసియన్నదని గురుచేసి, అందొకట రాము నడవికిఁబంపుట, ఒకటభరతునకు బట్టముగట్టట జరుగవలెనని కోరెను. దశరథుఁ డడివిన్నంతనే మూర్ఛపడి కొంత వడికిఁ దెలివొంది దుఃఖించుచుండెను. రామున కీ విషయము తెలిసినది. వెంటనే యాతఁడు తండ్రిసత్యంబు పాలింప సీతాత్యుగసహితుఁడై యడవికేగెను.

సీతారాము లత్యుదాల వనగమనముచే నడలి దశరథుఁడు విలపించి విలపించి మరణించెను. రాజమరణము నకు రాజసత్తులును ప్రజలును నడలిరి. రాజు చనిపోవు నప్పటికి భరతశత్రుఘ్నులు పురమునలేరు. వారు భరతుని మేనమామయగు కేకయ రాజు నింటనుండిరి. వారికడకు వార్తావరులను బంపి వారి నయోధ్యకు రావించిరి.

అ రా దు లు: —

1. సర్వజన, సమృత్తిక=జనులందఱి యంగీకారముతో, కాల+ఉచితంబు (గుణగుంధి)=అప్పటికిఁ దగినది, తైలపక్వంబు+చేయించి=ప్రాణముపొంగి దేహము కల్గిపోకుండునట్లు దానిని తైలమునందు భద్రపఱచుట (ప్రాచీనకాలమును, గూడమృత దేహములను భద్రపఱచువిధానము తెలిగియుండిరి) గిరివ్రజపురము=భరతుని మేనమామ రాజధాని, నియోగించినక=నియమింపఁగా, నున్+స్వస్థంబుక=చెడుకలను

గుహ్యజనులు=మిత్రులు, భరతుడు చెడ్డకలలు గని వానిని మిత్రులవలె జెప్పుచుండెను. (ఉపాయనంబులు=కానుకలు, మహాకార్యంబు=అగత్యమైనపని, దళరథుడు చనిపోయినవార్త భరతునికి చెప్పలేదు.) విచ్చేయవలయు=దయచేయవలెను. విన్న వింపఁగా=నునవిచేయఁగా, ఆ+తెఱంగు=ఆవిధమును, నర+ఇంగ్రున్=(గుణగుంధి)=రాజును, వీడ్కొని=పోయినచెప్పినచెప్పి, కదలి=బయలుదేరి, సప్తరాత్రంబులకు=ఏడురాత్రులకు, అంతిపురంబు+చొత్తేరన్ (గనడదవా దేశము)=రాణివాసపుస్త్రీలుండు ప్రదేశము చేరఁగా, ఆలింగనము=కాగిలింత, పుత్తెంచినన్=నియమింపఁగా, అమంగళ+ఆవృతంబులు=అశుభసీతులతోఁగూడుకొన్నవి, శూన్యంబై=కళాకాంతులు లేనిదై, నాదంబులు=ధ్వనులు, వీతేరవు=వచ్చుటలేదు? కలం గడున్=కలఁత బొందుచున్నది, భద్రంబులు=శుభములు, చేరినపుడు అగుగు మొదలగు వాని గుర్తమునకును, చొచ్చు, పుచ్చు, మున్నగువాని చువర్గ సునకును లోపము విభాసనకు, వీతేరు, చొచ్చు+తేరు=

2. వసుమతీపతి=దళరథ మహారాజు, ఒకటన్=ఒక వరము చేత, పట్టంబున్=పట్టాభిషేకము, విపివవాసము=అడవులలో నిగినిగిముట, గానకీ అగ్గణ గహితుడు=సీతతోడను అత్తణునితోడను గూడినవాఁడు, మృశుడు=చనిపోయిన వాఁడు, పుత్త్రకోకంబున=కుమారునివలన దుఃఖముచే, భూవిభుండు=రాజు (దళరథుడు) నిష్ఠురంబులు=పరుషములు.

3. కనుఁగవన్=రెండుకన్నులనుండి, కనలుచున్=కోపపడుచు, కాంతారమునకు=అడవికి.

4. జట+అజినముల్=జడలు, చర్మములును, పుడమిన్+ధరించి=భూమిని దాల్చి (రాజ్యమునుబాలించి), భోగములు=సౌఖ్యములు, పొందన్+కలానశే=ఆను భవింపఁగలవాఁడవా? ఇట్టి చొప్పులు=ఇటువంటిరీతులు, ఏ+ఎడన్=ఎందైనను, కలవు=ఉన్నవా? ఏమి తెఱంగున=ఏవిధముగా, పాపము+కడుపునన్=(నీదగు) పాడు కడుపునుండి. భువన గర్భకు=లోకపు నిందకు, పాశ్రుండన్+బలిన్=స్థానమైతిని, రాక్షసీ=క్షూరాత్మురాలా!

న్యాయ వి:—పద్యము 4:—(1) పొందఁగలవాఁడను - ఉన్న - కల - సవర్ణకంబుల మీఁదితచ్చబద్ధకారమునకు లోపంబు విభావనగు. పొందఁగలవాఁడను, ("పొందఁగలను" అనునది అక్షణ సాధ్యము కాదు). (2) పాపము+కడుపు - కర్మధారయంబులందు మువర్ణకంబునకు పుంపు అగును. పాపపు+కడుపు-సమాసములందుడంత్రస్త్రీ సమంబులకును, పుంపు అకును బరుష సురళములు పరముగునపుడు శౌగాగమంబగును. పాపపున్+కడుపు (ప్రత్యసంధి) పాపపుం గడుపు.

5. చిత్తవృత్తిని = మనోవ్యాపారమును (ఉద్దేశమును) చరితమున్ = నడవడి కను, ద్రోహింగాన్ = కీడు చేయువానినిగా, నీచమతి = పాపపుబుద్ధిగలదానా ! ఎగ్గ + చేసితివి = కీడు చేసితివి, ఓచెల్ల = అయ్యో, రఘుపతికిన్ = రామనకు, నొచ్చెనో = బాధ పడియుండును గాఁబోలు !

6. సుమిత్రాపుత్రుఁడు = లక్ష్మణుఁడు, చేటులు = కీళ్లు, పుట్టన్ + పోలున్ = పుట్టియుండవచ్చును, కేకలుగాజ, బీజంబు + ఇంతకున్ + విల + తొడంగుకొ = కేకయ రాజు సంతానమైనచోనిట్టికూరకార్యమునకు ఎట్లుపూనును ? పతిహంత్రివి = భర్తను జంపినదానపు, వాకిటికొ = వాకిలియందు, అంతఃపురకాంతలు = రాణివాసపు స్త్రీలు; దుర్మంత్రంబునన్ = చెడ్డతల్పొచన (సలహా) చెప్పటచే, ఆనరంబులు = కీళ్లు, వాటిల్లెకొ = కలిగెను, అనవుడున్ = అనగా, రోష + అవిష్కండు = తీవ్రమైనరోషముచేబడలు తెలియనివాఁడు, నెలుచన్ = శిఘ్రముగా, పడిన్ + తొచి = పడునట్లు తిన్ని, కేలకొ = చేతితో, కడకాలు + పట్టి = కాలి చివరభాగము పట్టుకొని, చిఱచిఱన్ = తీవ్రముగా, నేలతో + వ్రేసి = నేలమీఁద పడవేసి అనితరము, ఖడ్గంబు = కత్తి, తిగిచి = లాగి, ఆంకించుచు = జలిపించుచు, ఈ + దురాత్మురాలిన్ = ఈ పాపాత్మురాలిని, కకటన్ + కవిసి నకొ = కైకను గమిపింపగా, తత్ + పరిచారికలు + పాటి = ఆమెయొక్క సేవకురాండ్రు పాటిపోయి, ముఱువు + చొచ్చి = చాటును చేరి, మాతృహంతలు = తల్లిని జంపినవారు, పుణ్యహీన = పుణ్యములేనిది, దురితంబున = పాపముచేత, అరహంబు = తగినది, అలుకవారించి, కోపము తొలగించి, అనుజసహితంబుగా = తమ్ముడగు శత్రుఘ్నునితోఁగూడ, రోదనంబు + చేయుటయు = ఏడ్పుటయు, ఆ + ఆగ్రసమిత్రియన్ = ఆపెద్ద తల్లియు (కౌసల్యము)

6 (1) దురాత్మ + ఆహ - కర్మధారయంబునం దత్వము కబ్బంబుల కాలకబ్బముపరంబగు నపు డత్వంబునకుత్వంబును రుగాగమంబునగు. దురాత్మురాలు. (2) ముఱువు + చొచ్చిరి. మొగంబు + చూడఁడు, చేటులు + పుట్టె, కాలు + పట్టి (గనడదవాదేశ సంధులు) ముఱువు సొచ్చిరి. మొగంబు చూడఁడు. చేటులు పుట్టె. కాలుపట్టి. (3) ఆ + ఆగ్ర సమిత్రి - (యదాగమసంధి) - సంధిలేనిచోట స్వరంబుకంటె బరంబయిన స్వరంబునకు యదాగమంబగును. ఆ + యగ్ర సమిత్రి (త్రికసంధి) - త్రికంబులాది యసంయుక్త హల్లుపదద్విత్వంబు బహుళంబుగానగు, ఆ + యగ్ర సమిత్రి. ద్వితీయము హల్లుపరంబగునపుడాచ్చికంబగుద్విత్వంబునకు హ్రస్వంబగు. అయ్యగ్ర సమిత్రి. (4) ఆ + పలుకులు, ఈ + దురాత్మురాలు (త్రికసంధులు) అప్పులుకులు. ఇద్దురాత్మురాలు.

7. మిత్రాల్లి+పతిన్+బంబె+పట్టె=కక భర్తను బంబె గొట్టుకొని; తన్నెయో గమున=రాముని యెడబాటుచే, గతి+అనుడు = ప్రాణములు బోయినవాడని స్పృశుడు, నేల=భూమిని (రాజ్యమును) ఏక=పాలింపుము.

7. అనవుడున్=అనఁగా, నొచ్చి=బాధనొంది, రామునిను ప్రాప్తి నని నేని=రామునెడ ద్రోహబుద్ధి కలవాడైనచో, అభిషేకలక్ష్మికా, అనఁచినచి నేని=పట్టాభిషేకము పొందుటకు నేగాకండిన గుడల, కపట — నిర్మలభావము + ఎఱిగితి నేని=పన్నుగడను ముందుగా తెలిసియుంటి నేని, విప్రున+దంపనవాని గతి కిన్=బ్రహ్మచర్య చేసినవాడు పొందుదురలకి, గుఱి=అంగనా (యడవి దేవుని) గామిగతికిన్=గురుభార్యతో పొందుచున్నవాడని అభిప్రాయము, ముఱి=అపహరణము=బంగారము దొంగిలించుట, (శ్రద్ధలయ్యనగా, సురాపానము, బ్రాహ్మ హత్య, గురుపత్ని గమనము, ఇవిచేయవారి తోడినహవాసము ఇవి పంచముహూ పాతకములనబడును.) భండనమున+డి=యధమునం దోడిపోయి, పంబ=పిరికి వాడు, కడిదికపథము=తీవ్రమైనప్రతిజ్ఞ, భూజల+అంబర+అనల+అర్క, శకులు= భూమి, నీరు, గాలి, ఆకాశము, అగ్ని, సూర్యుడు, చంద్రుడు.

9. పృథివి+అది, మహాభూతంబులు=భూమి ముగ్ధులగు పంచమహాభూతము లును; ఎలుంగులన్+చెలంగన్=ధ్వనులు వ్యాపించు, సంకుల=గండరగోళమైన, ఆక్రందనంబులు=విద్వలు, వారిన్+వారిచి=కొనల్యాగుమి త్రిలనుఅడ్డుపెట్టి, వసుం ధరన్=భూమిమీద, ఎలుంగెత్తి=గొంతెత్తి, కాజవంజర=రాజశ్రేష్ఠుడా! (వంజ రము=వినుగు), దివాకర+అన్యము=నూర్యరంజమునెడి, రత్నాకర=సముద్రమునకు, సుధాకర=చంద్రునిది టివాడా! పుత్తెంచిన=పంపినట్టి, భూమి+అంబరంబులు= నగలును వస్త్రములును, సంభాషణ+అర్చుండమి=మాటలాడఁదగినవాడును, ధరి త్రిక=భూమిమీద, భూమి, భూగతి=దుమ్ముచేత బూడిదగనముగాఁ జేయబడిన, అంగుండె=శరీరముగలవాడె, లీలన్=విలాసముగా, కేలన్=చేతితో, సమృద్ధ నంబు+చేయనేల=ఎందుచేత తుడువవు? పనభివని=మిక్కిలి ప్రలాపించి.

7. (1) బంబె+పట్టి (గడదవాడేశము)బంబెపట్టి. (2) విలు+ము-పాలనసానంబులు పరంబగునపుడు మధ్యమ పురుష మువర్ణమానవ లోపంబు విభావనగు, విలు.

8. (1) గురు+అంగన (యజ్ఞాదేశసంధి) - ఇ ఈ యు - గు ల క సవర్ణమైన యచ్చు పరమగునపుడు క్రమముగా య,వ,ర,ల్ అనున వాడేశమగును. గుర్వంగన.

(2) నా+కడిది - నీ - నా - తన కబ్బముల వత్తరపదము పరంబగునపుడు దుగాగమంబగును, నాదు కడిది.

10. రఘునాథశకునండు=రసిఘ్నండు, అన్నిచుంచ్చార్క+అతికవిత్రడు=నిష్పపెట్టుట మొదలగు కర్మకాండము, కాస్తార్కనగణి=కాస్త్రముయొక్క అభిప్రాయముయొక్క రీతిగా, అత్యుచితగ్రహండు=అత్యుచితకంపెందెద్దవాడు (భవమండు).

11. పురస్కరణంకుని=ముందగుకుని, దివ్య=అంబర+అధరణ, గంధ, నూల్యంబులన్=శ్రేష్ఠములైన వస్తువులతోడగా అంకారములతోడను, నువానివాద్రవ్యములతోడను, పూలదండలతోడను, గుహిమములు=గేయం, గజములు=ఏలగులు, ఆశ్వములు=రీతియులు, పిలువన్=పెనుకను, ఆక్రంబకమంబుచేయులు=ఏడ్చుచు, సరయూనీటియులు=సరయూనదియొడ్డున, సావశేర్పి=చితిశేర్పి, శ్రేతాగ్నులన్=పశిశాగ్ను, ఆనావనియమా=వర్షపత్వము అను మూలదేవులను, నిరీత+అపమనంబులన్=కాస్త్రమునచేర్చబడిన భాగములందు, స్రుక్+సుప్త+అయ్యభాగశముక=అగ్నిలో పూముముచేయునపుడు పయోగించు మాత్రలు మొదలగు యద్యోపు బనిమట్టులను, అర+అంగశములు=కగిరి కలియనగువములు, లిం=లికం ప్రదానంబులు=వచ్చినవారి నుద్దేశించి నుభ్యులతో నీర్పించుచుండుటలు, ద్వాదశాహకృత్యంబులు=పనిపోయిన పండ్రెండవనామముచేయు పరలోకకర్మము.

12. సకల...కర్మతయన=సనుస్తమైకరాజాలయు, మంత్రిలయు, మునులయు, ప్రజలయొక్క ఇష్టముతో, అరాజకము=రాజులేనిది, నిర్గత+తోడిమక=కీడుకలుగును,

13. అనవుడున్=అనిపలకకగా, సైవక=సహింపలేక, ప్రాకృతుడు=సామాన్యమానవుడు (పామరుడు), మునివర=మనిశేస్తా! మత్+పల, సమజ్జ్వలధర్మయన్=వాచకముయొక్క మిక్కిలి ప్రకాశించును సంప్రదాయమును మనము+అరసి=మనస్సును బరిశీలించి,

తా. రసిఘ్నం డిట్లనగా సహింపక భరతుం డిట్లనెను. 'అయ్యా, ఓమని శ్రేస్తా! నీవు మావశపు మిక్కిలిగొప్పదైన ధర్మము నాలోచింపక పామరుడు

11. అ+అ+మంత్రింబులు-అకారంబున కామ్రేడితంబునకుం దవర్ణంబునకు 'అయి అయి' యను శబ్దములు విభావనగు. అ+అయి మంత్రింబులు (అధికారము-త్రిక సంధులు) అయ్యయి మంత్రింబులు.

13. (1) అదేద+నే-భూత తద్ధర్మార్థక క్రియం మధ్యమపురుష కారమునకు లోపంబు విభావనగు. అదేదే. (2) శేర్పురుష-మధ్యంబుతోడి దుగ్ధకారంబు తకారంబగు శేర్పురు. (3) గురార్థక+అయి-కన్మధారయంబునందుండు దత్తము శబ్దముల కాలుశబ్దము పరమగునపు డక్ష్యంబున కర్తవ్యంబును రుగాగమంబునగు. దురాత్మకరాలు. (4) నా+మనము - నీ - నా - తన శబ్దముల కత్తరపదంబు పరంబగునపుడు దుగాగమంబగు. నాదు మనము.

పలుకునట్లు మాటాడుచున్నావేమి? నీమాట లేమని వివరగలను. 'ఆదురాత్మిక'లగు కైకకొడుకు వీడు' అనునదితక్కు, నాచునస్పటికి నాయందు మఱియొక తప్పున్నచో చెప్పాము.

14. పుణ్యగుణ+అభిరామున్ = పవిత్రమైన గుణములచే మనోహరుడైనవానిని రామున్, ఎలమిన్ = ప్రీతితో, ప్రార్థించి, తోడ్చి = పిలుచుకొనివచ్చి, దిక్ + సీమ + అతిక్రమణి = దిక్కులహద్దులను మీటునట్టి, త్నమా + ఓర్పుగల, అన్వయ + అసత్ + కీర్తుల్ = వంశముయొక్క, ప్రకాశమానమైన, కీర్తులు, వెలుగొందన్ = ప్రకాశించుచుండ, ఉద్దామ + శ్రీకిన్ = మిక్కిలి గొప్పదైన సంపదకు, అభిషిక్తున్ పట్టాభిషేకము నందు వానినిగ, చేయుడుక, రఘు + ఉత్తంసుంబు (సవరగీర్ణ సంధి) = రఘువంశ శ్రేష్ఠుడు (రాముడు) రావన్నన్ = రాకపోయినచో, ఆధూమిక + అగ్రణీన్ = ఆరాజశ్రేష్ఠుని, కొల్పి = సేవించి, త.గోవేషన్ = మని వేషముగలవాడనై, ఆటవి భూవిన్ నిల్తున్ = అరణ్యప్రవేశమునం దుండిపోయెదను.

15. సభాగదుల = సభలోని పెద్దలు, కిరణంబుంబు = ఆశ్చర్యనూచకముగా కలయూపుట.

16. మాతలు, మాపునన్ = తల్లికగు కౌసల్యకైక సుమిత్రలు ముగ్గురును, పారివులున్ = నాబులును, పురోగిత ప్రాతము = పురోహితుల సమాహమును, తోడ్కొ + రాన్ = వెంట వచ్చుచుండగా, గజ + అశ్వ = ఏనులతోడను, గజములతోను ఆతక = విస్తారమైన, సర్వ సైన్యముతులగై = సైన్యము లన్నిటితో కూడినవాడై ఏగు దెంచి = వచ్చి, గంగా + కటిసీ + తటిన్ = గంగానది యొడుగున, విడియక + కాన్ = విడియగా, భరతుండు + అనువార్త ప్రాసిన = భరతుడు వచ్చెననువార్త వ్యాపింపగా.

17. సంభ్రమంబునన్ = వేగిర పాటుతో.

18. అంత మెయుండక = దనతల్లి కైకయిచేసినది చెలిపోయినదికనుక, అంతటి ప్రూరకార్యముతోనిలిచియుండక, ఇట్లు = ఈరీతిగా, ఆరాజపరమేశ్వరైన్ = ఆరాముని మీడ, పాపచింతన్, ఎత్తిపోయెడిన్ = దుర్బిదితో దండెత్తిపోవుచున్నాడు, అనుబుద్ధిన్ = అనెడితలంపుతో, తన సైన్యము = గుచుల సైన్యము, ఆయిత మెయుండక + కావించి = సిద్ధమెయుండునట్లుచేసి, శేవులుకట్టున్ + పనిచి = నదిదాటెడిత్రోవ శేవులన్నియు అరికట్టియుండునట్లు తన సేవకుల నియోగించి, తండ్రిపనుపు నెఱవన్ = తండ్రియాజ్ఞ నిర్వహించుటకు, ఇంత సేయనాతఁడేమిచేసె = సీవిత ప్రూరకార్యముచేయుటకు రాముడేమి దోషము చేసెను?

19. రఘు + ఉత్తంసుంబు, ధూమిక + అగ్రణీ (సవరగీర్ణ సంధులు) - అ. ఇ. ఉ. - యు అన సవరము పరంబగునపుడు సవరగీర్ణ మేకాదేశముగను, రఘుత్తంసుంబు ధూమికాగ్రణి.

10. ఇహ్మతలో నిబిల్లుగా, స్త్రీలను గురించి, ఈ రెండు పాఠాలలో ఈ పాఠాలలో.

తా. రాముడు తమ్మునితోఁగూడి నిస్సహాయుడై యడవిలోఁ దాపస వృత్తి నుండఁగా నీ వాతనినిపట్టి చంపఁబోవుచున్నాడవు. నీవునీచురాలగు కైకకుఁ బుట్టినవాడవే గదా! మఱిసీ యాలోచన మాత్రము నీచముగాకయెట్లుండును. వివసినీగుహఁగి నీనతో నిస్సత్తు పోవిడువఁడు సుమీ.

20. వీసేన, విరిసోవన్ + కన్ = శెదరిసోవు కట్టు, అసురకతిన్ = కూరముగా
(రాత్రి సరితిని) వెత్తుకూడల = రక్త ప్రవాహములు, శబదరిన్ = వ్యాపింపగా,
రాజా సనమగు = విత్తెయిను, సోపిత్తిన్ = వెత్తెయిను చేసినందుంకి పైను, అభ్రమువలన =
మేఘమునండి, పటుగాఁగఁగి సారము + ముపెదన్ = తీరమైన బాగాయలయొక్క
బడిచానను బాపెదను. 498-813824076

అలం :— స్వేతు వజ్రదలుగను, బాణములు బడివానగను, విల్లు మేఘముగను
రూపి పరబడుటచే రూపకాలంకారము. R 3373

21. నేను సమసిన వెనుక చనిపోయిన మీదటగాని నీవు ఈయేటిని దాటజాలవు. అని కోపముతో గుహుండు చెప్పెను. భంతుండా మాటలు విని (సస్మిత+ఆశ్చర్యండు) నవ్వుతోఁగూడిన ముఖముగలవాడగుచు “ఓయెఱుకరాజా ! రాముని పట్టాభిషిక్తుని గావించుటకై పిలువనేనుచున్నాను గాని ద్రోహబుద్ధితోఁ గాఁదని పరీక్షను.

22. విడిసిన, ఇంగుదీతరవును = బసచేసియున్న గారచెట్టును, పర్వతప్రంబును=అడవిలో నమర్చిన ప్రక్కను, విలపించుచున్=వీడ్చుచు, పడంపడి=పెమ్మట, తరంగని=నది, అక్కిరాతపతిచే=అయ్యలువ జేరిచే (గుహనిచే), తాపసగుణత్రయముండు=మునిశ్రేష్ఠుఁడు.

23. పాపాత్మ=సిమఁడా! రాముఁడు, క్షిణీరాజ్యమున్=భూరాజ్యమున
 నీకు, ఇచ్చి, మనియ్యె, ఘోర+అటపి; వాటిన్=భయంకరమున అరణ్యప్రదేశమున,
 అక్షిణక్షంతి=గొప్పయోర్పు, వహించియుండఁగ=ప్రానియుండఁగా, నీవు, ఇట్లు,
 మహత్+సేనా సమేతుండవై=గొప్ప సేనతోఁ గూడినవాడై, ప్రాణద్రోహము+
 చేయన్+ఏగడవు+ఒకొ=ప్రాణహాని చేయుటకు కల్పించువా! ఆజగత్+త్రా
 ణుండు=లోకరక్షకుడగు ఆరాముఁడు. అల్పుడై = తప్పకనవాడా? కైక, తల్లి,
 అఁట=(రాము నడవికిఁబంపి పతిప్రాణములు హరించిన క్రూరురాలగు) కైక నీకుఁ
 దల్లిగదా! నీవు=(అట్టి కైక వయసుఁడవైన) నీవు, నిండన్+పొందన్=నిండపడు
 టకు, ఓడుచే=జంకెదవా!

28. ఓడుదు+జే-భూత తద్ధర్మార్థక క్రియల మధ్యమపురుషవకారమునభలోపంబు విభాషనగు. ఓడుదజే.

24. అనవుడు = భరద్వాజుడే అట్లు పలుకగా, అప్పుడు, ఆభరతుడు, అ+కునిపుంగవు, కోప, చిన్నాశుల = ఆభరద్వాజ మనియొక్క కోప లక్షణములు, కనుగొని = చూచి, భీతుడై = భయపడినవాడై, నృపభిక్షామణి = రాజశ్రేష్ఠుడగు, రాముని, తోడితెచ్చిపిండుచుచున్న భూవనితకన్ = భూనియనెడు స్త్రీ (రాజ్యమునకు) నాకున్ = భర్తను, నయటకు, వచ్చుటకాక = వచ్చితినిగాని, ఇటు = ఈవిధమైన, ప్రోహదంత = కీడు చేయవలెననెడికలపు, నాయనమున = నాచూడమునగు, నేను, తపఃధర్మ + కత్త చూ = తపస్సే భగముగల మునులలో శ్రేష్ఠమైనవాడా! నాకు, ఇటు, మార్గమంతయు ఇచ్చితినునది గావనికదవ, ప్రోహదమొప్పును.

25. ముదము + శండి = సంతోషమునాంది, సింధుల + చేతున్ = అలిపులకు పెట్టెదగు భోజనములు పెట్టెగా, ఆరాధనధర్మము = పరమధర్మ పుత్రుడగు ఆభరతుడును, ఆరాత్రి, చిక్క = ఆయాశ్రమమున) శండి, చిత్రపాట శిఖరి, తెలుపు = నిక్షమాట పర్యవేక్షననడ బోయడిగోన.

విశే:—భరద్వాజునినింగు-భరతునికిని సేవకును తగినవిందులు భరద్వాజుడు చేసెను. భరద్వాజుడైతే పద్మాసులు కావలెనో యనియన్నియు చేవకలను బ్రాంతులుచే ముహూర్తములగు. అందులో విశ్వకర్మ యన్నివశులు సేవలచెను. చేవతాస్త్రీలే వడ్డిచిరి. అప్పుడు నాట్యముచేసిరి అన్నివిధముల పదార్థములును పండలును భుజించిరి. ఈవిధము గొప్పతనములే లోననున భరద్వాజునిందు అనునది సామెతయైపోయినది. తానటవిని తపసియైయుండి సేవాయుతుడై వచ్చిన భరతుని కెల్లర నాంధ్రులను దీరునట్లు చేయగలుగుటయే భరద్వాజుని మహత్వము.

26. కనుకనిక = సంభ్రమముతో (చేగిరపాటుతో) పాటు = పాటిపోవు, గజ = ఏనుగులు, మహిష = కాటెరుబోతులు, కరాహ = పండులు, కార్డుల = పెద్ద పులులు, అవ్వలన్ + ఆగోకించి = అదిగ్గుచూచి, భరా + పరాగ + పటలము = భూమి మీది భూ? సమాహము, ఏముతో = ఎగుచేరనో, ఆటల = కలకలచెందిన, ఆర్ = రవంబులు = బాధను తెలుపుధ్వనులు, పెను + ధూళి, ఎగనెన్ = ఎక్కువ దుమ్ము చేరినది, సంభ్రమమున = గేగముతో, ఉత్తాల = ఎత్తైన, పాడప + శిఖ + ఆరోహణంబు = చెట్టుయొక్క కొనను ఎక్కుట, ఉత్తరపథంబున = ఉత్తరమార్గమున, చతురంగ

26. పెను + ధూళి = సమాసములందు ప్రాంతాదుల తొలియచ్చుమీది వర్ణంబులకెల్ల లోపంబు బహుళంబుగానగు పె + ధూళి = అపతేవచలకు పరమములు పరమగు నపుడు నాగాగమము వచ్చును కాని పైయుదాహరణమున సాంస్కృతికస్థిర వర్ణము పరమగునత్యుడును వచ్చినది. పెన్ + ధూళి = వర్ణయొక్కరళములు పరమగు నపుడు ద్రుతమానకం బూర్ణ విందువును గానంబడియెడి. పెంధూళి.

బల+అక్షీర్ణంబు=రథ, గజ, తురగ, పదాతులను నాలుగు విధములతో కలిసిపోయి యున్న, ఏప్పడన్+పరి కించి=పుష్పముగా చూచి.

27. తరణివల=నూర్యవంశము వారికి, ప్రధాన=ముఖ్యులగు, విరుదధ్వజ పంతులన్=చిహ్నుమాలిన జెడాత గమాహములను, చూచి, సేనతో, భరతుడు, దాడి+పెట్టి=దండు పెట్టి, తమన్=సీతా గారు అత్తబులను, పట్టున్+నచ్చుటఁ గాన్+తలించి=చెరపట్టుటకై వచ్చుచున్నట్లుగా భావించి, అత్తబులఁడు, నిఘర గతిన్=తీవ్రమైనరీతిగా, ఘన+మంచి=మేఘములగు ముద్దుపెట్టుకొనుచున్న, మహి రుహళాభిగుండి=శుభకొమ్మనుం. 1, ఆ+గిరి+అగలగన్=ఆచిత్రకూట పర్వతము బ్రద్దలగునట్లుగా, కటిశ=వజ్రముయొక్క, అతః=చిహ్నరసైవ, నాతమో+అనన్=దెబ్బయేమో యనునట్లు, డిగ్గన్+ఉచికన్=క్రిందను దురుకెను.

అలం:—అత్తబులఁడు బుటల వజ్రపాతముగా నూహించుటచే నిదియు త్రే మాలంకార మగును.

28. బాణాసన+సన్నధుండవు = వింటితో నిద్రమెయ్యువాడవు, వెణి హిన్=సీతను, గిరిగహ్గర+అతర. బునకు=కొండగహ్లాపనికి, సెరింపన్=సహిం పను, వివయకూన్యుండవు=వివయములేనివాడవు, నిచ+ఉత్తలు=సేనపుమాటలు, చిత్తవృత్తి=మనస్సుయొక్కరీతి. సంధ్రమయి+ఉడుగుము = తొందరమానుము. వెఱచి=భయపడి, అజ్జ=అవనశు+నడచుండు=సిగ్గుచేతవంచబడిన ముఖముగఁబాడు.

29. పాదచారియై=(భరతుడు) కాలినడకను వచ్చుచున్నవారై, పర్లకా అకా=అవలతో నిర్మియగు గుడ్డిసెను, విభు, శోకమునన్=విస్తారమైన దుఃఖముచే, తనదు హృదయము=తనమనస్సు. ఏరియురున్+ఉండగన్=మంచుచుండఁగా.

30. మహనీయ=గొప్ప, మణిమయ, మందిరంబులకా=మణులతోఁ జేయఁ బడిన యిండ్రలో; మేను=ఒత్తు=గీరము ఒత్తుకొని పోవుచున్నదనుకొనునంతటి సున్నితమైన, మఖి=సుఖవంటఁడు. దర్భకయగ్గన్=దర్భగడ్డితో నమర్చిన సజ్జపె, తనువు=శరీరమును, అలిత=మృదువైన, మాల్యంబులు=తొలిదండలు, అలిల్=క్రమ ముగా, పూను, పతి=ధరించునట్టి ప్రభువు, వలను+ఒప్పన్=ఒకరీతిగా (నేర్చుగా) మృదుల+అంబరంబులకా=సున్నితమైన వస్త్రములతో, మెఱయు=ప్రకాశించెడు, పుణ్యుఁడు=నిర్మలఁడు, వల్కలములు=నారబట్టలు, కోరిరాజనన్య...ఇతర రాజులు కోరి. తన్నుకొలువవలెనని యిందుస్థితిచూచి (రాజమేలిమణి=రాజులలో శ్రేష్ఠుఁడు తానే మనులను నేవించగలసినవారై యున్న, కైక కడుపున బుట్టుటచే నాకీదుర వస్థఁ జూడ వలసిన గతిపట్టినది.

28. ఆ+ఉత్తముని (యదాగను- త్రికసంగంబు) ఆయుక్తముని.

29. తన+హృదయము - నీ - నా - తన శబ్దముల కుత్తరపదంబు పరంబగునపుడు ధుగాగమఁ బగులు. తనదు హృదయము.

31. శత్రు+అంశ్రీ+పురోభాగంబున=రామునిపాదముల యెదుట, ఆనుజ నమేతుండై = తమ్ముడగు శత్రుఘ్నునితోఁగూడినవాడై, దండప్రణామంబు+ చేసిన=కట్టనలెపడి నమస్కారము చేయఁగా, కుమారయగళంబుకొ=భరతశత్రుఘ్నుల నిద్దఱకు, క్రుచ్చి+ఎత్తి=లేవనెత్తి, అక్కునన్+చేర్చి=తన రొమ్మనకుఁ జేర్చుకొని, అలింగనము+చేసి=కొంగిలించి, పదంపడి=పిచ్చుట.

32. భగవత్శత్రుఘ్నులు శత్రువిధమున సీతాఅత్మబులకు ననుస్కరించి దర్శనములపైఁ గూర్చుండిరి. రాముఁడు వారినిజూచి దశరథ మహా-...నకు తేమమే గదా యని యడిగెను.

33. దగ్ధ+వత్తిక=గద్దదస్వరము, భవత్+వియోగ+శోక+ఆతురుండయి=నీయెడబాటువలని దుఃఖముచే బాధవొందినవాడై, రాజు పరతాకమున కేగెను. (చనిపోయెను) అని శత్రుఘ్నుఁడు చెప్పెను. ఆశనిపాత, ఘోషము=పిడుగుదెబ్బ యొక్కధ్వని, కరపదము=వినికెడి (చెవితోవ), మూర్ఛాపరవశుఁడు = సామ్యసిల్లి పోయినవాఁడు, సామిత్రి=సుమిత్రానందనుడగు లక్ష్మణుఁడు.

34. నర+తాశ్వరా=రాజా ! ప్రాకృతునట్లు=అజ్ఞానివలె, తాల్మి=ఓళ్లు, క్రయ్యన్+కక=చెదరిపోఁగా, శోక+ఆతురతన్=దుఃఖమువలని బాధను పొందక, స్థిరతన్=గట్టిగానుండు భావముచే, నీవు పితృదేవతల ఋణమును దీర్చనలెను (తిలోదక దానాది విధులు చేయవలెను.)

35. మందాకినియందు=గంగానదియందు, బదరీఫల మిక్రితంబులు = రేగు వండలతోఁగూడినవి. ఇంగుడియ పిణ్యాకంబులన్=గారకాయత పిండిముద్దలచే, కృత కృత్యతన్=నెఱవేఱిన ప్రయోజనము కలిగియుండుటను, ఆశ్రయలు=చేరి యున్నవారు, శోకంబులు=విచారములు, వారింఁచిరి=తోలఁగింఁచిరి, మాతలన్=తల్లి అను, వసుధాపుత్రి సమేతుండు=సీతాదేవితోఁ గూడినవాఁడు, సవిశ్రుల, అడుగు లన్=తల్లిల పాదములపై, దెసలు+అద్రువక=దిక్కులుచలించునట్లు, యతుల ధృతులు=మునుఁ డైర్పములు, ఆ+కలాదరితో=అసీతతో, దురంత దుఃఖంబులన్= అంతులేని దుఃఖములతో, పొగులుచున్న=కుములుచున్న.

36. అయి=స్త్రీ (సీత), వివత్+భాజనమైనది=అపదలకు చోలైనది.

అలంః—ఈపద్యమున అర్థాంతరస్యాసమాగలదు. జనవనంతటివాఁడు తండ్రి దశరథనుదాహరించుచు, శ్రీరాముఁడు భర్తయుపైయుండియు సీత అపదలకు సాన

37. ప్రాకృతు+అట్లున్నట్టి సమాసమునం దుకార ఋకారముల కచ్చు పరమగు నచ్చును సుగాగమంబునకు. ప్రాకృతు నట్లు.

మనది, అను విశేషవాక్యమును, దెవగతి కసాధ్యములేను అను సామాన్యవాక్యముచే సమరించెను గాన అధాంతరన్యాసము.

37. పాపజాతి=పాపపుపుట్టుకకది. ఈవనితారత్నము=స్త్రీలలో శ్రేష్ఠురాలగు సీసీత, వనవాసు+ఆయాసము=ఆర్యావాసములని శ్రీమ.

38. అనంతరణ్యు=పిమ్మట, శోకంబు+ఉడిగి=విచారముమాని, చిత్రకూట+అచల, వాసుని చిత్రకూటపర్వతము నివాసముగాఁగలవారు, యధా+ఉచిత+ఆసంబులన్=వారివారికిఁ దగిన పీఠములమీఁద, కొలువుండిరి = సభదీరియుండిరి. అచలాకించి=చూచి, కేలుమొగిచి=చేతులుతోడించి (నమస్కరించి).

39. పార్శవు=రాజయొక్క ముందుచేతి బలముచేఁగాని, అట్లుకానిచో, అదిశ్రేష్ఠుడను ఒక్కపాము భూమిని మోయఁగలగునా (అదిశ్రేష్ఠుడు భూమిని మోచుట, రాజయొక్క బలముచేత నే, రాజయొక్క ఆజ్ఞచేత సముద్రమా భూమి మీఁదకి చొటుచుకొనివచ్చుటలేదుగాని, చెలయలికట్టయను సముద్రపుగట్టు భూమి కంతకు శిరస్సుచే ధరింపఁదగు ఆజ్ఞవంటిదగునా? రాజయొక్క పరిపాలనబలముచే గాని, వర్ణధర్మములు క్రమముగా నెలుచుట కాధారము వేదములు కాగలవా? ఈశు=రాజయొక్క, తీవ్ర, లేకొదిపదీ పిన్ కాక=పీష్టమైన పరాక్రమపు దీపము యొక్క కాంతిచేఁగాని, ఈలోకమునకు, ఇవరస్మల్లా వెలుంగు=సూర్యకిరణముల కాంతి యా వెలుగు నొసఁగునవి? గొడుగువిఱిగినన్=రాజయొక్క పరిపాలనా లక్షణముగు గొడుగు విఱిగినచో, ధారుణి=భూమి, హలిపోవును, అభిమేరదవ్వన్=సముద్రము హద్దుమీఱును, వర్ణాశ్రమాదారములు చెడును, అంతట దిక్కులు తోపటండఁబోవును. అట్లుకావండునట్లు, భూరిధారుణీభారంబు=గొప్పదగురాజ్యభారము పూనును.

40. కేవ=ప్రభూ! కైకేయు ద్రోహముచేయుదలఁచి నీచతుగునిందకు (రోయక) అసహ్యపడక నిన్నడవికిఁ బొమ్మనినది. ఆమె యట్లన్నంతమాత్రమునకే నీ వడవికేగుట ధర్మమా? ఇట్టి (తెంపు) సామాసముచేయుట తగునా? పురమునకు దయచేయును.

37. ఈ+పాపజాతి, ఈ+వనిత, ఈ+వనవాసు - (త్రిక సంధులు)-ఇప్పాపజాతి, ఇవ్వనిత, ఇవ్వనవాసు.

39. (1) ముందు+చేయి-సమాసములందుప్రారితాదుల తొలియచ్చమీఁదివర్ణంబుల కెల్ల లోపంబు బహుళంబుగాఁగు, ము+చేయి-లు ప్తశేషంబునకు పరవంబులు పరంబగునపుడు నుగాగమంబగు. ముకా+చేయి (దురకార్యములు) ముంజేయి. (2) దిక్+మూఢము (అనువాసికసంధి)-అను నాసికాక్షరములకు పరవంబులు పరమగునపుడు సవర్ణాను నాసికములు వికల్పము గావచ్చును, దిక్మూఢము,

41. భరణిరి = భూనాయకా (రాజా) ! ఏక = నేను, నీతి + అగు, రాజ్య
లక్ష్మీన్ = నీ సంబంధమును రాజ్య సంపదను. భరింపజాలక = తాల్చలేకు, నిత్య + ఉదయ
సంపద = ఎల్లప్పుడును వృద్ధిపొందుచున్న నితలు. పాదలుచుండన్ = ఆశీర్వాదము
చుండగా, ప్రజా, పరిపాలన క్రియా + ఆపాదన పీఠితో = ప్రజలను బానించుటయును
వ్యాపారమును వహించు కౌతూహలముతో, భువన, భారము. భూనగజ్జ = భూని
యొక్క బరువును మోయుటకు, ఏగుడెక్కు = రమ్మ, అటుగాక, లిక్కినన్ = అట్లు
కానియెడల, అయోధ్యాదముతత్వము = అయోధ్యానగరమునకు భర్తయగుట (ప్రభు
వగుట), అన్యలకు = ఇతరులకు, అర్హము = అగినది. కాదు.

42. ప్రాయోపవేశంబు = ఆహారాలమాని జేహము కృపింపజేసికొని
స్నానములు విధించునిగామును, దన్వి + అర్హత, కాయ = దర్భలపాశ్చమీంద్రుడు
కొన్న వాడు, ఆ + గర + ఇంద్రుడు = ప్రభువగు అశ్రీరామచంద్రుడు, చిలంబు + శివ
గుము = పట్టుదలమానుము. ఆనవుడున్ = ఆనిపలుకగా, అనాన్యతాత్మకంబు =
ముందుజరుగవలసినచరిత్రమును, చింత + ఆశాంతుడు = విచారముతో నిండిన వాడు.

43. భరణుడు, భక్తియుక్తిన్ = భక్తితోడ, నిన్ను, ప్రార్థన + చేయుదున్,
ఉన్న వాడు, నీవు, ఆరయగన్ = కలలో చింపగా, భక్తవత్సలుడవు = భక్తులయందు
ప్రేమగలవాడవు, అట్లు, అగుటన్ = అగుటచే, కృపతోడకన్ = దయతో, మేదినిభర
మున్ = భూ భారమును (రాజ్యభారమును), భరింపకన్ = భరించుటను, నీ తోడుగు
పాదుకలు = నీవు దాల్చునట్టి పాదకోళ్ళు, ఆనెలయిమ్ము = ఆమగ్రహింపుము, నావు
డుకన్ = ఆనిపలుకగా, రఘుప్రవరుండు = రఘులంక శ్రేష్ఠుడగు రాముడు, గురువచ
నంబు, మూక = గురువు గారిమాట యతిక్రమింపక, అటు + చేసి = ఆవిధముగా బావు
కోళ్ళనిచ్చి, తన్మానిక్, పంపెను.

44. ప్రియమా + ఆడరగన్ = ప్రేమ వ్యాపించునట్లు. పీడుకొలిపెన్ =
(రాముడుభరతుని) పోయిరమ్మనిపంపెను. అప్పుడు, మదిన్ = మనస్సునందు, రాసు
చంద్రు, నిశ్చయము, తెలుగు = రాముని (ధృఢమైన) నిశ్చయముయొక్క విధము
ఎఱిగి = తెలిసి, రఘు సత్తము చిత్తము = రఘువంశ శ్రేష్ఠుడగు రాముని మనస్సు,
బొచ్చుక + అంచున్ = బాధపడునని తలంచును, తాన్ = ఆభరతుడు, భయమునన్ =
భయముచే, ఒత్తి = నొక్కి, ఒండు + ఒకటి = మఱియొకమాట, పల్కక, సానుజాడై =
తమ్ముడగు క్రైస్తునితో గూడినవాడై, దివకర + అన్వయ పతికిన్ = సూర్యవంశ
ప్రభుడగురామునకు, ప్రదక్షిణము వచ్చి = నుడిసుండి యెడమకు ముమ్మారు చుట్టు
తిరిగి, భక్తితో, నమస్కృతి + చేసి = నమస్కారముచేసి.

45. దళరథు + అట్టి వక్త్రీ సమోధమునకు దుకార ఋకారముల కచ్చుపరమగునపుడు
సూర్యమంబును, దళరథు నట్టి.

45. పిడుకొని=పోవననుజనడనీ, మ సకంబున=తలమీద, ఇరుకెలంబులక=రెండు ప్రక్కలందు, చక్ర, చామరంబులు = గొడుగు, వింజామరములును, పుచ్చి=పంపించి, మూలబలంబు=ముఖ్యమైన సైన్యమును, నగరికాపు+పెట్టించి=పట్టణముయొక్క రక్షణమున నేర్పఱచి, రామశూన్యము=రాముడు లేనిది. తోసి=అనహించి.

46. గుణగుండగుండు=గుండుగుణములచే నుపమనవాడగు, భరతుండు, అగ్రజా కాసనంబునన్=ఆన్న యాజ చే, అభిర్య పాలకాము=సము సమైనరాజుత సముదాయము, అరుదు+అందన్=ఆశ్చర్యపడునట్లును, నిజ+అన్యము, కీర్తి చంద్రికలో=తనవంశపుకీర్తియునెడు వెన్నెలను, నిఖిలము=లోకముంతను, కప్పి, ఒప్పున్=ప్రకాశించుటయు. నయ నిర్భరతన్=నిండెనీతితో, పాదుకాముఖమునన్=రాముని పాదతోళ్ళవ్యాస, రాజ్యభారము=రాజ్యముయొక్క బరువు, ఉముజ్జ్వల భంగిక=మిక్కిలి ప్రకాశించువిధమున, వెలంగక=ఓప్పుచుండుట, భూప్రజాసుఖములు=భూమియందలి ప్రజలకు సౌఖ్యములను, ఓనయ్యచుండెన్=కలిగించుచుండెను.

ప్రశ్నోత్తరములు

1. పాదుకా పట్టాభిషేక వృత్తాంతమును వివరించుట.

కైక తన పుత్రునికి రాజ్యపట్టము గట్టింపఁగంచి, పుత్రుని ప్రేమాంధయై యాత్మాయక విచారణశూన్యయై, వరములు జేడి, రామ నిర్వాసమునకును దశరథ మరణమునకు గారణభూతురాలైనది, అయోధ్యలో నీ విషయములు బయటనుండ భరతుఁడు దూరమున నుండుటచే నాతని కేసుముఁ దెలియక, మాతలువచ్చి అయోధ్యకు రమ్మని చెప్పిరిగాని యిది వృత్తాంతమును తెలుసులేదు భరతుఁడు కొన్ని దుస్వప్నములు గాంచి కలతవడెను. కాని యథార్థ మెఱుంగకపోవుటచే మన మామ యింటినుండి తెచ్చిన కాన్కలఁ దల్లి కర్పించి కళలవార్తలు తెలిపెను. పట్టణ ముమంగళ నూచకముగాఁ దోచుటచే నాతఁడు తల్లివద్దకి, యామె త్రానికచేరాముఁ డడవి కేగుట, పుత్రుకోకమానఁ దండ్రీమరణించుట, తెలిసికొనెను. పిడుగువంటి యావార్త విన్నంతనే యాతఁడు మూర్ఛితుఁడాయెను. అన్నయెడభక్తియు, తల్లి చేష్టపై క్రోధమును నాతనికి తల మున్నలైనవి, తనచిత్తవృత్తియొటిగైయుఁ దన్ను రాజాజేయఁదలచి నట్టిచర్యకుఁ గడంగినందుకు తల్లినిదుర్భాషలాడెను. తల్లిని రాక్షసి యనెను, ఆమె కేకయవంశమునఁ బుట్టలేదనెను. పిమ్మట కాసత్య పాదములపైఁబడి తన యచ్చభావముదెల్పి, రామునిపట్ల తాను ద్రోహియైనచో పంచమహాపాతములు చేసిన పాపినగుదునని ప్రమాణవాక్యములు బల్కెను. తైలపక్వము గావించఁ బడిన

45. కెలను+లు కలవ్యాదుల నువర్ణంబు 'కన్' అగు. బహువచనముపరంబగునపుడు నిత్యముగానగు కెలంబులు.

తండ్రి కళేబరమును గాంచి మూర్ఛపడెను. వసిష్ఠుఁ డాతని నోదార్చి, విధివిహిత పారలౌకిక క్రియ లాతనిచేఁ గావించెను.

పిమ్మట రాజ్య మరాజకముగానుండరాదు గాన పట్టములుగట్టుకొనుమని వసిష్ఠుఁడు బోధింప, తన వంశ ప్రతిష్ఠయు, తన చిత్తవృత్తియు యోచింపక యట్లన దగునా యని వసిష్ఠునికి మాటాడి, రాముని వెతుకవఁ గొనివత్తుననియు, నాతఁడు రాకున్న తానునునడవులలో మునివృత్తి నుండుననియుఁ దన నిశ్చయమునుజెల్పెను. సభాసదు లది విని యాశ్చర్యపడిరి. భరతుఁడు సేనాసమేతుఁడై తల్లులు మంత్రులు పురోహితులు మున్నగువారు వెంట వచ్చుచుండ రాముని దోడి తెచ్చుటకు బయలు జేరి గంగాతీరమున విడిచెను. కిరాతనాథుఁడగు శుముఁ డా వార్త విని, రామునిపై దాడివెడలి వచ్చినవానిని గా భావించి క్రద్ధుఁడై భరతుని నిందింపఁజొచ్చెను. భరతుఁడంత తన సంకల్పము జెల్పి శుముని శాంతుని గావించెను. పిదప భరద్వాజ మునియు సీతనిదూషింపఁ దనవ ద్రోహచింత లేకుంట యెఱింగించి యాతని యను గ్రహము వడసెను. భరతుని రాక గాంచి అశ్రుబుండు క్రోధ సంభ్రమావిష్టుఁడు కాంగా, రాముఁడు “సీవోష్ట లేల యాడెదవు. సీకంటె వాఁడు నాకు భక్తుడు” అని వానిని వారింపెను. పాదచారియై భరతుఁ డన్నను జేరి, మునివృత్తినున్న యన్నకు, సీతను, అశ్రుబుని గాంచి పలుగీతుల వాఱయెను, పిమ్మట దశరథ మరణవార్త యెఱింగించెను మూర్ఛా పరవశుఁడై తేజీ బహు భంగుల విలపించిన యన్నకుఁ గర్తవ్యము బోధించి, పితృఋణము దీర్చవలెనని తెల్పి, గంగాతీరమున తిలోదక దానాది క్రియలు నిర్వర్తింపజేసెను.

పిమ్మట రాజు బంజుచేతనే, యాదిశేషుఁడు భూమిని మోయుటయు, సుద్రము మేటి దప్పుకుండుటయు, వేదములు భర్తవృత్తి కాధారములగుటయు, సూర్య శాంతులు లోకమునకు వెలగెచ్చుటయుఁ గల్గుచున్నవని జెల్పి, క్రమశీతి నిల్పుటకు రాజ్యభారము పూనుమని యన్నను వేదెను. కైక మాటలను బట్టి రాజ్యము వీడి పోరాదనియు, తాముఁ దేలవలసిన రాజ్య మేలుటకుఁ దా నర్హుఁడఁకాననియుఁ, దాను ప్రాయోపకేతము గావించుననియు నాతఁ డన్నకుఁ జెల్పకొనెను. రాముడు శ్రతసమాప్తి నిగాని తిరిగి రాఁజాలననితెల్పి భరతుని తొరికవైఁ దన పాదుక లాతని కిచ్చిపంపెను. ఎదురు మాటాడిన రాముని మనసు నొచ్చునని యెంచి భరతుఁడు రామ పాదుకతో నయోధ్యకు దిరిగివచ్చి, తన వెంట వచ్చిన మాతల నట విడిచి రామకూన్యముగ నగర్భన న్నటకుటకు కోసి, నంది గ్రామమును చోటికిఁ బోయి పాదుకానుభవమున రాజ్యకార్యములు నెఱుఁపుచు నట నిల్పెను.

2. పాదుకాపట్టాభిషేకవృత్తాంతమునుబట్టి భరతుని సౌదన్యమును వివరింపుడు.

లోకమాన వెవ్వేటువ్యక్తలకు వెవ్వేటు గుణలక్షణము లుండుట సహజము. విష్ణ్వంశాసం భూతుడగురాముడుగర్వోత్తమ గుణాన్వితుడు. అత్యుబుండు ఆత్మ సుఖత్యాగము గావించి యన్నను కేవలచెడికార్యనిష్ఠుడు, శత్రుఘ్నుడు భరతునికి ఛాయగా దిరుగుచుండువాడు. ఇతఁ భరతుడు పితరులయొడను సోదరులయొడను నపారప్రేమ గలవాడు, ఆచంచల కార్యనిష్ఠుడు, సౌమ్యగుణుడు. అవసరమును బట్టి పెద్దల మాటలు మన్నించువాడు.

మహాత్ములకు వారిమనస్సులే ప్రమాణమందురు. ఆయోధ్యయందు నడచిన యమంగళవిషయములు భరతుని మనస్సునకు బొడకట్టెను. చెడుకలలు గాంచి యాతఁడు వికలతఁ జెంచెను. దూతవాక్యములు విని, వెంటనే కాన్కలతోగూడ నయోధ్యకుదిరిగివచ్చెను. ముందుగఁ దనతల్లికిఁమొక్కికాన్కలిచ్చి కళల సంభాషణములు గావించెను. ఆయోధ్యయందమంగళవిషయములు చూచి తల్లినడిగి తెలిసికొని, రామ నివాసమును దశరథ మరణమును విని మూర్ఛితుఁ డాయెను. రాముని యొడఁగలభక్త్యాదరములచే నాతఁడుఁజ్రోధావిష్టుఁడై, తల్లిని రాక్షసియనియు, కేకయ రాజబీజము గాదనియు, సర్వావరములకును గారణభూతురాలనియు దుర్బాషలాడెను. తల్లి ననరానిమాట లనుటచే నీతఁడు క్రూరుఁడుగాఁ దోపవచ్చును. కాని కైకేయి చర్యలే యాతని నట్టిదానినిగాఁ జేసెను. శ్రోధవకుడైనను పాపపుఁగడు పునబుట్టి లోకనిందకు పాలైతి నని కుందియు, శత్రుఘ్నుడు మంధరనుజంపఁబోగా, దాసీవధి మర్నముగాదని యాతని వారించెను.

మాతయొడ క్రూరముగఁ బ్రవర్తించినచో నన్నయగు రామఁడు తనమొగము చూడఁడని వెలచెను. కైకేయి పుత్రుఁడగుటచే నామె కారణమున కాశల్యాదు లీతనిపైఁ గోపించు నీతఁడు తానుద్రోహిని గానని ఘోరప్రమాణతాప్యకముగఁజెల్పుకొనెను. తండ్రి శపథును గ్రాంచి యీతఁడు గావించిన సోదనమును బట్టి యీతని యకలవత్సముజెలియచున్నది. విధివిహితపారలౌకిక క్రియలునిర్వర్తించి, రాశ్వత్య పాలింపుమని వసిష్ఠుడు బోధించినను తాను దురాత్మవరాలగు కైకపుత్రుఁడననిపించుకొనఁ దలపలేదని చెప్పి, రాముని వెనకకుఁ దోడితెచ్చుటగాని, తానుగూడ నదవిలో మునివృత్తినుండుట గాని తన నిశ్చయమని వెల్లడించెను. వెంటనే తన నిశ్చయమును గార్యరూపమునఁజెల్పుటకు నేనాయుకుఁడై యడవులకుఁబయలుదేరెను. శబర నాయకుఁడగు గుహుఁడీతనిపైఁగోపింపఁభరతుడు శాంతిహింపింతానుద్రోహిని

గానని తెల్పుకొనెను. భరద్వాజముని కోపమునకుగురియై భరతుడు తన రామభక్తిని విన్నవించుకొని భరద్వాజుని మన్ననకుఁ బాత్రుడయ్యెను. భరతుని రాక గాంచి లక్ష్మణుఁ డాతని పరమద్రోహిగా శంకించి, భరతుని ప్రాణములు గొందునన్నప్పుడు “ఇట్టి నీవోపు లేలయఁదెదవు. నీకంటె వాఁడు నాచుభక్తుఁడు” అని రాముడఁన్న మాటలు భరతునియొత్త నుశీలమునకుఁ బరిమప్రచుఁచుములు. భరతుడు వినముమహితుడై పాదచారియైనను పాదములుచేటి మొక్కి దశరథమరణవార్త యెఱిగించి, శోకావలంబైన యన్న కోదార్పమాటలు చెల్పెను. రాముడు సోదరసమేతుడై గంగాతీరమున తిలోదకాదివిభు లాచరించెను. కాసల్యాదిమాతలను వసిష్ఠుడటకుఁ గొనివచ్చెను. ఎల్లర దుఃఖాక్రందనమును నైనపిమ్మట భరతుడు రాజగోపాలనా బలముచేతనే లోకము నుసితీసుండును గాన రాజ్యమునహింపునుని యన్ననువేదెను. రాముడు దక్క ఇతరులు ఆయోధ్యనుబాలింప నన్నునుగారని విన్నవించుకొనెను. రాముడు వ్రతసమాప్తినిగాని యయోధ్యకు మరలనని తెల్పి భరతుని ప్రార్థనపైఁ దనపాదుకల నిదెను. అన్నమాట కనురుగా నొల్పి చెప్పిన నాతని మనస్సు నొచ్చునని భరతుఁ డూరుకొని యన్నయాజ్ఞ కిరసావహించెను. ఆయోధ్యకుమరలి పురము నకుఁదగిన రక్షణములు గావించి రామపాదుకలను సింహాసనముననిల్పి తానువానికి, బ్రతినిధియై పరిపాలనా కార్యములు సాగించెను.

ఇట్లు భరతునియందు తల్లిని దుర్భాషలాడిన దోషముతక్కు మిగిలినవన్నియు క్షామ్యగుణములే. అతిక్రూరతచేతక నిండాపాత్రురాలైనది. తల్లిసంపాదించిపెట్టిన రాజ్యము నాతఁడు కాంక్షింపలేదు. అట్లు రాజ్యము త్యజించుట కాతని యశక్త కారణముగాదు. ఆతనిసీరనిశ్చయమును రామభక్తియేయందుకుఁ గారణములు. అన్న యడవులలో నారవీరలు చాల్చి మనివృత్తినుండఁగా చాను రాజ్యభోగములొండఁ జాలక మనివృత్తి వహించెను. తనపైఁ గోపించిన కానల్య, నుహుఁడు, భరతుడు మొదలగువారి సంహతను కాంతిచిత్తులఁ గావించి తన క్షమాగుణము వెల్లడించెను. మాతృహంతలని రాముడు దూషించునేమోయని కైకయెడను మంధరయెడను క్రూర్యము చూసెను. అన్నకుఁ గర్తవ్యముచెల్పినేకాని ఒత్తి చెప్పలేకపోయెను. దశరథునికిఁ బరలోక క్రియలు నిర్వర్తించి వెంటనే యడవులకు బయలుదేరును. పాదచారియై వరించెను. రామపాదుకలతోఁ దిరిగివచ్చి యయోధ్యయందు రాజ్యరక్షణ లన్నియు నేర్పించి తాను నందిగ్రామమున నియమవృత్తిని జీవించి మొదలిడెను. భరతుడు కర్తవ్యమునుండి భయపడి పాటిపోయినవాఁడు గాఁడు. ఇట్లు భరతుఁ డుత్తమగుఁ జోభితుఁడుగా నీవృత్తాంతమునుబట్టి వున్నపడుచున్నది.

3 'రాముడు పుణ్యగుణాభిరాముడు' అను వాక్యమందలి సత్యమును నిరూపించునది.

రాముడు విష్ణ్వంశవలన దశరథునకుఁ గౌసల్యునియందుఁగల్గిన కుమారుడు. దశరథుని సంతానములోఁ జెప్పవాడు సద్గుణులచే లోకమున నగ్రగణ్యుడు. పితృభక్తి, ధర్మనిష్ఠ, ఆదర్శవర్తనముగల మహితుఁ డాతఁడు.

రామునకు రాజ్యాభిషేకము జరుగనున్న సమయమున సవతితల్లియగు కైక వచ్చి 'రాము నడవికిఁబంపి, భరతునకుఁ బట్టముగట్టు'మని పతినిగోరినది. దశరథుఁ డందులకు నెనుఁదీయుచుండ రాముఁ డతని సత్యము పాలించుటకై సీతాలక్ష్మణ సమేతుఁడై సంతోషముతో నడవికిఁ బయన మయ్యెను. త్రోవలో గుహుఁడను బోయతోడ డాతనిని భక్తితో సత్కరించి యోడఁజెట్టి గంగానదిని దాటించెను. పిమ్మట భరద్వాజుఁడను ముని సాదరమునఁ బూజించి విందొనర్చి పంపఁగానతఁడు చిత్రకూటాద్రికిఁగిరి కాలము గడపుచుండెను. భరతుఁ డయోధ్యలోఁ దండ్రి కత్తరక్తియలు గావించి, యగ్రజరాజ్యమేలుటకుఁ దానర్హుఁడు కాఁడని యెంచి, రాముని దోడిఁజేర్చుటకై సపరివారముగాఁ జిత్రకూటాద్రికి వచ్చెను. రాము డతని వలనఁ దండ్రి మరణవార్త విని పలువిధంబుల దుఃఖించి, తండ్రికిఁ దిలోదకాదు లొసంగి పుత్రధర్మము నెఱవేర్చెను. అనంతరము భరతుఁడు "స్వామ్యముగా నీకుఁ జేరిన రాజ్యలక్ష్మిని నేను భరింపఁజాలను, ధర్మసంరక్షణార్థము రాజ్యభారము వహించుట కయోధ్యకు మరలిరమ్ము'అని ప్రార్థింపఁగా, రాముఁడు పితృవాక్య పాలనకై తాను వ్రతసమాప్తిగాగున వల కయోధ్యకు రాజులఁడనిచెప్పి, వశిష్ఠ నాజ్ఞపై దన పాదుకల నతనికిచ్చి పంపివేసెను.

ఇందు రాముని వర్తనమంతయు సత్యధర్మసద్ధము. పితృభక్తి పూరితమునై లోకమున కత్తమాదర్శముగా నొప్పుచున్నది. జన్మచే నగ్రజుఁడగుట రామునకే రాజ్యార్హతగలదు. అతని నడవికిఁబంపి భరతునకుఁ బట్టముగట్టుమను కైక కోరిక ప్లాన్ధ్రప్రేరితమైన దుష్టచర్య. కావున నామె కోర్కెను గాదని రాముఁడు పట్టము గట్టికొనుట ధర్మవిరుద్ధము కానేరదు. కాని యతఁ డట్టిపనికిఁ బూనినచోఁ దండ్రి వాక్య మసత్యమగును. తన యట్టికొడుకు తండ్రి సత్యము పాలింపనిచో వంకో న్నతి చెడుటయు, లోక మధర్మ పరమగుటయు సంభవించును. రాముఁ డింతయు నాలోచించి, రాజ్యవైభవముకంటెఁ బితృవాక్య పాలనమే ముఖ్యమని నిర్ణయించు కొనెను. దానిచేతనే యతఁడు, భరతుఁ డెంతవేడినను బ్రాయోపశేషము చేయుదు ననినను మనస్సు మార్చుకొనఁడయ్యెను. ఇది యాతని పితృభక్తి, ధర్మపరత, సత్య

సంధతలకు నిదర్శనమై యొప్పుచున్నది. రామునియొడ భరతాదులు చూపేదు గౌరవభావము, గుహాఁడు, భరద్వాజాఁడు మున్నగువారు చూపిన యవ్యాజభక్తియు సతని సౌజన్య హామిమాలికాయములను వెల్లడించుచున్నవి. భరతుఁడు తన్ను దోడి కొని పోవచ్చునప్పుడు లక్ష్మణుఁ డతనిని విరోధిగాఁడలంచి చంపెద నన్నప్పుడు, “నాకుఁడమ్ముండవైయుండియు నింత వినయసూక్ష్మ్యుండవై యిట్టి నీచోక్త లేత యాదెడవు? నీకంటె వాఁడు నాకు భక్తుఁడు” అని రాముఁడతనిని మందలించెను. దీనివలన రాముఁ డవినయమును సహింసజాలఁడనియు, నితరుల భావములను జక్కఁగా గుర్తించు గూత్మ్యబుద్ధి యనియుఁ జెలియుచున్నది. భరతుని ప్రార్థనము నిరాకరించి, వ్రతసమాప్తియగు సంతకఁ దా నయోధ్యకు రానని రాముఁ డన్నంతనే రావణవధంబు కోరుచున్న కిన్నర కింపురుషులు సంతసించుటంబట్టి, యతఁడు విద్యుంశసంభూతుఁ డనియు, రాక్షసవధంబుగావించి లోక సంతక్షణ కవతరించెననియు విదితమగుచున్నది. ఇట్టి పాదుకా పట్టాభిషేకమున వర్ణింపఁబడిన విషయములనుబట్టి ‘రాముఁడు’ పుణ్యగుణాభి రాముఁడని స్పష్టమగుచున్నది.

4. లక్ష్మణునికంటె భరతునికే రామునియందెక్కుడుభక్తి గలదను విషయమును నిరూపించునది.

భరత లక్ష్మణు లిరువురును రామునకుఁడమ్ములే. ఇరువురకును రామునియందు భక్తిగలదు, స్థూలముగాఁ జూచినచో భరతునికంటె లక్ష్మణునకే రామునియందెక్కుడు భక్తియున్నట్లు గోచరించును. కాని రాముఁ డొకసందర్భమున లక్ష్మణునితో ‘నీకంటె వాఁడు నాకు భక్తుఁడు’ అని భరతునిభక్తి వధికముగాఁ జేర్చెను. గూత్మ్యముగా నాలోచించిన నావిషయము యభ్యర్థమని విదితమగును.

“లక్ష్మణుఁడు చిన్ననాటినుండియు రాము నాశ్రయించియుండెను. రాముని తోడనే తనదీని పరమార్థమని యతఁడెంచుకొనెను. రామునితోడి నిత్యసమావేశమొక్క సతనికే గౌరవదగిన దింతకంటెలేదు. రాముని సేవించుటయందే యతఁ డానందమునుభవించుచుండును. కావుననే తనకు విచిత్రము కాకున్నను లక్ష్మణుఁ డగ్రజాతొ నడచుకొనినను. రాజ్యమందుండి భోగము అనుభవించు వన కాళిము తనకున్నను గణించక, కోరి జటావల్క్రములంధాల్పివర్ణకాలావాసముచేయుచు రామునితో వన హస్తకేళము అనుభవించుటకు సిద్ధపడెను. దీనికంతకు రాముని యంత దాతనికేగల భక్త్యాతిశయమే కారణముగాని వేఱు గాదు.

భరతుఁడు లక్ష్మణునివలె రామునితోడి నిత్యసన్నిహితత్వముగలవాఁడు కాదు. చిన్ననాడె యతఁడు క్రూరమునితోఁగూడి మాతా భుభాసనితోగూడ

యటఁ బెరుగుచుండెను. కాని హృదయమునం దెప్పుడు రామునెడ భక్తిభావము గలిగియుండెడివాఁడు. కావుననే యయాచిత లబ్ధమైన రాజ్యము నాతఁడు పాలింప నొల్లక, రాముని దోడివెచ్చుటకై యడవికిఁగను. తండ్రిరాజ్యమునకు న్యాయముగా నర్హుడగువాఁడు రాముడే కాని తన కది సంక్రమించుటలో భరతుని దోషమే మియు లేదు. తనకుఁ దెలియకయే తన యభీష్టమునకు వ్యతిరేకముగాఁ దనతల్లికై కవరమూలమున రాజ్యము పొందినది. రాముని గవ్వపెట్టి రాజ్యముసంపాదించిన దోషము కైకకుఁజెందును. లోక మామెను నిందించిన నిందింపవచ్చును. అనిందకు భరతుఁ డర్హుఁడుకాఁడు. కావున భరతుఁ డారాజ్యము గైకొని హాయిగా గుఱుము లనుభవింపవచ్చును. ఇతరుఁ డగుచో నట్టి యవకాశమును విడువఁజాలఁడు. తనపైఁ బ్రేమకొలది రాజ్యముసంక్రమింపఁజేసిన తల్లి నేకవిధముల సమ్మానింపఁజూచును. అయినను భరతుఁ డది యకార్యకర్మమనియెంచి తల్లినిఁజూచి “రాక్షసి! రాముని గాంతారమునకుఁ జనుమనఁగా నోరెట్లులాడె నీవు ? ఆతఁడడవుల నిడుమలుపడు చుండ, నేను బుడమి భరించి భోగములు వాండలనా ? పాపపుఁ గడుపునఁబుట్టి నేనీ భవనగర్భకుఁ బాత్రుఁడనైతిని. రామునకు ద్రోహియగునట్లు నీవు నన్నుఁ జేసితిని” అని పెక్కువిధముల దూషించెను. శత్రుఘ్నుఁ డామెను జంపనుంకించు నప్పుడు భరతుఁ డతనిని “మనమీ పాపజాతిని జంపిన మాతృహంతరిని రాను చంద్రుండు మన మొగంబులు నూడఁడు” అని పలికి వారింపెను. రాజ్యమరాజక ముగా నుండఁగూడదు గానఁ బట్టుముకట్టికొనుమని వసిష్ఠుఁడనఁగా “ప్రాకృతునివలె నీవు నిట్లులాడెదవా ? దురాత్మకురాలగు కైకనందనుఁ డనుట తక్కు నాయందు నేఱుదోషంబులేదు. నేనిప్పుడ యడవికిఁబోయి రాముని దోడైతిను. అతఁడు రాకున్న నడవిలోఁ దపోవేషి నై యుండిపోయెద” నని చెప్పెను. పిమ్మట నతఁ డడవికిఁబోయి రాము నయోధ్యరమ్మని ప్రార్థించి, యతఁడు రాకున్నఁ దానచ్చు టనే ప్రాయోపవేశము చేయుదునని పలికెను. శుదకు రాముని మనంబునకుఁ గవ్వము కలంగకుండుటకై యతని యాజ్ఞప్రకార మతని పాదుకలంగాని రాజ్యము నకు మరలివచ్చెను. అప్పుడును నతఁడు రామకూన్యమగు నయోధ్యలో నుండలేక నందిగ్రామంబున మునివృత్తి నుండి రాజ్యపాలనము నేయఁదొడఁగెను.

ఈపైచర్య అన్నియు భరతునకు రామునియందుఁగల నిష్కళంకమగు భక్తినిజాఱుచున్నవి. అంతియకాదు. అత్యుబనికంటె భరతుఁడే యొక్కడు భక్తుఁడనియు నిరూపించుచున్నవి. అత్యుబండు భోలుకనుండియు రామునితో డిడేతొకముని యమ్మి యతఁడున్న చోట నేయుండి, యతనితో పాటు కష్టగుఱుము

అనుభవించుచున్నాడు. భరతుడు డబ్బుకాదు రామునితోడి సాహచర్య భాగ్యమతనికి లేదన్నను, నిరంతర మతనినే మనమున ధ్యానించుచుండును. తాఁబలుట ప్రతిపలుకును, జేయుప్రతికార్యమును రామునకు పితవగునో కాదోయని యోజించుచు, దదనుకూలముగా భరతుఁడు వర్తించుచుండును. ఇట్లు త్రికర్ణకుద్ధిగా రాముని నమ్ముటచేతనే భరతుఁడు కన్నతల్లిని దూషించుటయు, లభించిన రాజ్యమున దపేత్తలేక మునివృత్తి నుండుటయు జరిగెను. భరతుని చిత్తవృత్తి యెఱుఁగుటంబట్టియే రాముఁడు 'సేకంఁటె వాఁడు నాకు భక్తుఁడు' అని స్వయముగాఁజెప్పకొనెను.

5. రామాయణ కాలమునాటి సాంఘిక ధార్మికాచారములు దెల్పుడు.

భారతదేశముకర్మభూమి, నేదమతమునకాలపాఠమైనది. ధర్మకాస్త్రములును సహితన ధర్మములు ప్రజలు చర్యలను మాటిమాటికిని తీర్చి దిద్దుచుండుటచే నతిప్రాచీన కాలమున నెలకొన్న సాంఘిక మైనట్టియు మతసంబంధమైనట్టియు నాచారములు స్వల్పభేదములతో నేడును గానవచ్చుచున్నవి.

దుస్సప్తములు గాంచినప్పుడు వటుంబమున కేవో ముప్ప వాటిల్లనని నాఁడు నమ్ముచుండిరి. భరతుఁడిట్టి కలలుగాంచి భయపడెను. రాజాంతఃపురములు ఈర్ష్యాద్వేషములకు గురియగుచుండెడివి. రాజులు పెక్కుండ్రుభార్యలను పెండ్లాడుచుండిరి. నేలునేలు భార్యలనున ప్రవృత్తులు వేర్వేలుగా నుండుటచే రాజులు బాధల పాలగుచుండిరి. అంతఃపుర కల్లోలముచేతనే దళరగుఁడు ప్రాణములు వీడవలసినవైనను, మంధరవంటి అంతఃపుర పరిచారికలకురాజులపై నెంతయోపలుకుబడి యుండెడిది. మంధర దుర్మంత్రము లేనిచో కైకేయి యింత దుచ్చిత్తము కొడిగట్టెడిది గాదనవచ్చును.

ఏదైన తీవ్ర శపథము చేయవలసినవచ్చినపుడు పృథివ్యాధి పంచభూతములు పాక్షులుగా ప్రమాణములు చేసెడివారు. బ్రహ్మహత్య, గురభార్యాగమనము, కల్లుద్రాగుట, సువర్ణావహరణము మొదలగు మహాపాతకములకు వెలుచుచుండిరి. భరతుఁడు తన ద్రోహ రాహిత్యమును దెల్పుట కిట్టి ప్రమాణము గావించెను.

రాజులు మొదలగువారు చనిపోయినప్పుడు, బంధుగుల రాకకొఱకును, పారలౌకిక విధుల ప్రారంభము కొఱకును, రాజశవములను తైలవక్త్రము గావించి భద్రపఱచు నాచార ముండెడిది. భరతుఁడు వచ్చువఱకును దళరధుని శరీర మిట్లు భద్రపఱచుటచేసెను. దహనసంస్కారముకొరకు శవము నలంకరించి యూహించునా

పోయెడివారు. పాదభాగిక క్రియలు ఆచారవిధులను బట్టి జరుగుచుండెడివి. గోమ హిమ గజాశ్వాది దానములు జరుగుచుండెను. మృత్తికాన్నానములు, తిలోదకదాన ములును నాఁడేర్పడినవే నెటికిని జేయుచున్నవి.

అడవులను మున్యాశ్రమములును రాజధానులకు సమీపముననుండెను. రాజ్య పువార్తలు మున్యాశ్రమములలో తెలియుచుండెను. ఋషులకుఁ బ్రాభవము విశేష ముగా నుండెడిది. భరతుఁడు భరద్వాజునిచే ధర్మింపఁబడి, తుదకాఋషి దీవననొందెను. గంగానది మొదలగు పుణ్యనదుల తీరములందు పాదభాగికక్రియ లాచరించుట ధర్మముగాఁదలఁపఁబడుచుండెను. భరతుఁడయోధ్యలో దశరథునికిదహనసంస్కారములు గావించెను. రాముఁడుగంగాతీరమున తిలోదకములిడి పిండములుపెట్టెను. వసిష్ఠుఁడు కాసల్యాదిచూతల నటకుఁ గొనివచ్చెను. అందఱునుజేరి విలపించుచోటికి చిత్రకూటాచల వాసులగు మునిశ్వరులువచ్చి దూభితుల నోదార్పిరి. ఇట్లు ఋష్యాశ్రమములుండి యందలి నివాసులు ప్రజలతో సంబంధములు గలిగియున్నట్లు తెలియుచున్నది.

రాజు రాజ్యముచేయుట వర్ణాశ్రమాచార రక్షణ కత్యవసరమై యుండెను. భరతుఁడు రాజ్య మరాజకముగాకుండ పాలనకార్యము బూనుచునఁగా రాముఁడు తన పితృవాక్యపాలన ప్రతముయొక్క ప్రాధాన్యమును వివరించెను. ప్రాచీన వేదము చేయుట యను తలఁపుట రామాయణ కాలమున నుండెననుటకు భరతుని మాటలు సాక్ష్యము. వసిష్ఠుని పురోహితులకు రాజవలములందు విశేషప్రాభవముండెను. వసిష్ఠుఁడు భరతునికి రామునికిని గూడఁ గర్తవ్యబోధ గావించెను. రామాయణమునుబట్టి యానాటి సాంఘిక ధార్మికాచారములు తెలియుచున్నవి.

6. ఈ క్రింది వాక్యములకు సదృశ సహిత లఘువ్యాఖ్యి వ్రాయుడు.

(1) దాసీ వధంబును నర్హంబుగాదు.

భరతుఁడు తల్లివలన దశరథ మరణాది వృత్తాంతము విని యామెను 'శేకయ రాజ బీజం బింత'కేల తొడంగుననియు, నామె రాక్షసియనియుఁ బలు తెలుగుల దుష్టించెను. అట్టియెడ వెలుపలనున్న శత్రుఘ్నునకు నంతఃపురకాంతలు నుండరను జూపి, యాదాసియాయనర్థంబున కంతకును గారణమని తెల్పిరి. దానిపై శత్రుఘ్నుఁడు వట్టరాని కినుక వహించి నుంధరం బడఁదన్ని దానిం ద్రుంచెదనని యత్నింపఁబోవ పరిచారికలందఱును భయపడి కాసల్యాదేవివెనుకకు బాటిరి. అది చూచి భరతుఁడు శత్రుఘ్నుని వారించుచు నిట్లనెను. కైకేయిని బాధించినవార్త రాముఁడు వినినచో

నాతఁడు తమ్మును మాతృహంతరిని తమ మొగములు చూడఁడనియు, దాసీవధము తగదనియు, దాసిని దండించిన తమకు లాభములేదనియుఁ దెల్పెను. ఈమాటలను బట్టి భరతుని దూరదృష్టియు, ధర్మబుద్ధియు, అన్నయెడఁ గల భయభక్తులను వెల్లడి యగుచున్నవి.

(2) ఇంతసేము నాతఁ డేమిసేసె.

సేనాసమేతుడై భరతుఁడు గంగాతీరమున విడియఁగా గుహుఁడు భరతుని పాపచింతకనిగాఁభావించి యాతని దూలనాడుచు నిట్లునె. (18 పద్యము) “సమస్త రాజ్యభోగములును విడిచి, కంఠియాజ్ఞ దీర్ప తపస్వియై రాముఁ డడవికి నేగ, నాతని నింకను నాశమొందించు దుర్బుద్ధితో సేనాసమేతుఁడవై వెడలితివా, నీచింత ద్రోహము దలపెట్టుటకు రాముఁడు నీకేయపకారము గావించినాఁడు.” ఈమాటలను బట్టి గుహుని రామభక్తియు, ధర్మబుద్ధియు వెల్లడియగును. భరతుని మనస్సు నెఱుంగువలకును కెవరికైనను నిట్టి యూహయే పుట్టుట సహజము. ధర్మదృష్టిచే గుహు డిట్టి సాహసవాక్యము లాడుటకు తెగించెను. ఇంతసేయ, ఏమిసేసె,—ఇట్టి చోట్ల గ, స, డ, ద, వ. ఆదేశసంధి.....

(*) నిందంబొంద నీవో దుడే.

గుహుని వీడ్కొని భరతుఁడు సేనాసమేతుడై భరద్వాజుని యాశ్రమము చేరి యా ఘానికి మ్రొక్కఁగా యా.బు.సి భరతునిపైఁగోపించి యిట్లునెను. “భూ రాజ్యమును విడిచివేసి మునియై, రాముఁడు గొప్పయోర్పును వహించి యడవులకుఁ బోఁగా నీవు పాపాత్ముడవై, లోకంతుఁడగు నా రాముని వధింప నెంచి ద్రోహ చింతతో సేనాసమేతుడవై బయలుదేరితివా! ఆ రాముఁడు అల్పుఁడా? నీ చర్య నీ జన్మమునకు దగినట్లున్నది. నీవు కైక పుత్రుడవు గదా! ఆ పాపాత్మురాలి పుత్రుడవగుటచే నెట్టి నింద పొందుటకైనను నీవు వెనుకీయునువా” కైక చేసిన దుశ్చేష్టావిషయము దేశమందును మన్వాశ్రమములందునుగూడ వ్యాపించెను. జనకులను బట్టి గుణములు విడ్డలకు వచ్చుట లోక సామాన్యలక్షణములగుటచే భరద్వాజు నంతటివాఁ డిట్లునెను. ఇటుఁ గని భరద్వాజుని దివ్యదృష్టిని బెల్లక సాధారణముగఁ లోకులకు గల్గు భావలను మాత్రమే వర్ణించెను. గుహుఁడును భరద్వాజుఁడును నిందింపఁగా భరతుఁడు తన యకలును భావనను బెల్లుటచే భరతుని గుణవ్రతని తెలియుచున్నది. నిత్యసమదృఢము, భూతకర్మ రాష్ట్రముల మధ్య మపురమకలమును నడచి లోకపండు, పితృపండు, దేవతాపండులను చంధి విశ్వము, పితృపండు.

(4) నీశాంతియ విన్నింతచేసె

భరతునిసేనా కలకలమునకు నడవిమృగములుదెలిచి పాఱుదొడగెను. అది గాంచియు, నాదివక్తన పెద్దధూళియొగయుటయుఁగాంచి లక్ష్మణుఁ డొకయెత్తెన చెట్టెక్కిచూచి, వచ్చుచున్న సేననుగాంచెను. సూర్యవంశముల ధ్వజములనుబట్టి యా సేన భరతుని సేనయనియు భరతుఁడు తమపెదందెట్లి వచ్చుచుండెననియు గ్రహించెను. లక్ష్మణుఁడు తన కొఁపుఁడు, రాజుని కన్నంత యోధును దూరదృష్టియు నాతనికి లేవు. కాన నాతఁడు రాముని గిరిగుహలో రక్షణముకొనక దాసుకొను మనియు రాముని యోగ్యే వారి కన్నియిక్కట్టులు గలిగించెననియు బల్కెను.

(5) దైవగతి కసాధ్యము గలదే.

భరతునినోట పితృమరణ వృత్తాంతము రాముఁ డెఱిగి దుఃఖాతిరేకముచే నొడలు తెవియక విలపించెను. భరతునిచే బోధితుఁడై, రాముఁడనుజనమేకముగాఁ దండ్రీకిఁబరలోకక్రియలాచరించెను. ఆన్నదమ్ముల యాకందనములువిని మనులును యత్నికన్నెరాదులును వారి శోకము కొంతవారించిరి. వసిష్ఠుఁడు కాశ్యపాద్రిచూతల నటకుఁ దోడితెచ్చెను. అందఱును పెద్దపెట్టున రోదనముసేయఁదొడగిరి. ఆసమయ మన నేడ్చుచున్న పీతనుజూచి గరుడ గంధర్వ కిన్నర కింపురుషుడికాంత లిట్లనిరి. “ఈపీతకు తండ్రీ జనకమహారాజా, దశరథుఁడు మాను. భర్త శ్రీరాముఁడు. ఇట్టి మహామహిమీతులు బండుగులె యుండియు పిమ్మిట్టి యాపదలకు పాలుపడవలసి వచ్చినది. దైవగతి కసాధ్యమున్నదా.” ఎంతటివారైనను విధినిలఁగింపఁజాలరను లోకసామాన్య ధర్మమునకిది నిదర్శనము. ఈసామాన్య ధర్మము దీరికిముందున్న విశేషధర్మమును ననుర్థించుచున్నది గాన నిందలి యలంకారము అర్థాంతరన్యాసము.

7. ఈక్రిందిపద్యములకుఁబ్రతిపదార్థ తాత్పర్యములుఁబ్రాయుఁడు.

14, 23, 27, 41, 46 —

(వై పద్యము యర్థతాత్పర్యముల కాయా టీకలను జూచునది.)

8. “వశుషుతిపతి రెండువరములు మును నాకు నిచ్చినయని గొవు” ఆ వరముల వృత్తాంతమును దెల్పునది.

దశరథుఁ డొకప్పు డింద్రప్రారితుఁడై శంబరాసునితో యుద్ధమున కేగెను. అప్పుడు కైకయొక బలికిఁ దోడుగా వెళ్లెను. దశరథుఁడు యుద్ధము చేయుచుండగా దశవక్త్రము కీలు డొడిపొయెను. కైక తనత్రేలా చోటుననుంచి చక్రము జాతిపో వండఁగఁపాడెను. దశరథుఁ డదియెఱిగి మిక్కిలి సంతోషించి ‘రెండు వరము లిచ్చెదను’ కొరుకొను’మని యామెతోఁబలికెను. కైక యప్పుడావరములను గోరక, కావలసినప్పుడు కొరుకొనెదనని చెప్పెను. రాజుండుటకు నమ్ముతించెను. (రాజుని పట్టాభిషేక సంబంధమునఁ గైక యారెండు వరములను గోరుకొనెను.)

గుడిగంటలు

(శ్రీ కాటూరి వేంకటేశ్వరరావు)

కవితావిలాసములు :—

ఆధునికాంధ్రవాఙ్మయమున క్రతవ విశేష ప్రచారము గావించి, సాహిత్యమును సామాన్యమానవులదగ్గఱను, జేర్చినవారు తిరుపతి వెంకటకవులను జంటకవులు, వీరు శతావధానములుచేసి ఆంధ్రదేశమునందంతటను సభావిజయములు గాంచి వేల కొలది శిష్యులను సంపాదించుకొనిరి. అట్టి శిష్యులలో కాటూరి వెంకటేశ్వరరావు, పింగళి లక్ష్మీకాంతము లొకజంట. వీరిద్దరును కలిసి రచించిన ప్రసిద్ధ కావ్యము శాందరనందము, వీరిలో కాటూరి వెంకటేశ్వరరావుగారు తిరుపతి దేవాలయమున హరిజన ప్రవేశ సందర్శనమున 1947వ సంవత్సరము మార్చి వెలలో రచించినపద్యములు గుడిగంటలు అను పేరున వెలసినవి. ఈ పద్యములు కృష్ణార్తకలో మార్చి 1న తేదీని 8వ తేదీని ఒకటింపఁబడివి. ‘ఓస్వామీ నీ గుడిగంటల ధ్వనులు ఆకాశము నిండుచున్నవి. లోకములు మేల్కొన్నవి. హరిజనులు నీ పాదదర్శనము గాంక్షించుచున్నారు. నీ తలుపులు మూయక వీరికి దర్శకమిమ్ము’ అని స్వామిని వేడుకొను సరముతో నీపద్యములు రమ్యముగా వున్నవి.

అర్థములు :—

1. తిరుపతి కుంగళ్ళంగ వసతి=తిరుపతి కొండయొక్క ఎత్తయిన శిఖరము లందు వాసముగలవాఁడా! సుప్రభాత గీతరవము=కుభమైన ఉదయకాలపు పాటల ధ్వని, వినవచ్చెను. సౌఖకాయనిక, దాసజనలో=సుఖముగా రాత్రి నిద్రపోయితివా యను సరమిచ్చెడు పాటలు పాడెడి సరివారపు జనులు, కరములకొ=చేతులందు, కపురము+ఆరతులో=కర్పూరపువోరతులు. తాల్చి=ధరించి, నిల్పిరి, జగమ్ములు=లోకములు (జనులు) నీ కనువిప్పు వే చెడిన=నీవు నిద్ర మేల్కొనుటను గనిపెట్టుకొని యున్నవి సరగునకొ=శీఘ్రముగా, మేలుకొ=నిద్రలేమ్ము, కొలుపుపాలన=సభామందిరమునందు. దర్శనము+ఇచ్చి, ఏలుకొ=పాలించుకొనుము.

వ్యా॥ విః...పద్యము 1:—(1) కపురము+ఆరతులు-కర్పూరాయంబులందు మావర్తకంబునకు పుంపు లగును. కపురంపు+ఆరతులు-కర్పూరాయంబులందు తునుకచ్చు పరమగునపుడు టుగాగమంబగు. కపురంపు తూరతులు,

2. అచ్చరత్నం = (రంభాది) అచ్చరగలు. అచ్చరత్నం = నాట్యము చేయుచు న్నారు. కరములు = చేతులు, బొడలక + చేర్చి = కరములమీద ననుసార్పర పూర్వకముగా జేర్చి, బలారి, మున్నుగా = నేనెంద్రుని ముందుచుకొని, అచ్చరత్నములు = పూర్వపు ఋతులు, వేదవరు = విన్న సానింతురు. వి. పకనర్ = వ్రాహ్మణ శ్రేష్టులు, ద్రవిడప్రబంధముల్ = అరవభాషతో కన్పించుచున్న ముత్యములు, పాదెకరాయి = పాడుచున్నారన్నామి! (అరవము ద్రవిడవాద కామానుజాభి కీర్తనములు మొదట అరవశ్రేష్టులు గ్రహించి అరవమున రచించిరి అద్రవిడగీతములే వైష్ణవాచార్యులలో పాదెకరాయుచ్చరి.) శేషగిరివార = శేషశైలమును విశదపరిక్షించునొడవైన నిగవించు వాడే! (ఈయేడు కొండలను ఆదిశేషుని సూర్యముగా చుట్టుల నిలియుచును గాన నివి శేషగిరి అనబడుచు, సూర్యము + కొల్లుల వాకిలిన్ = అక్షరములపు నభాసలము నెరుట, హరిజనుల్ = పంచమజాతివారు (మూలం), వి. పకనర్ = అరిగెల్ల, కూడిరి = చేరిరి, ద్యాంక + వాటముల్ = విసభాభవన ద్వారముయొక్క తలుపులు, తెలిపించె = తెలియజేయుచేయవ! తరువాత కొండలు ప్రభలు దీరిరి సుప్రకృత్యైశ్వర విగ్రహముగా నిద్రిరట. అటుపిమ్మట కామానుజాచార్యులు తనమతమును వ్యాపింప జేయుచు నివిగ్రహమును విష్ణువిగ్రహముగా మార్చించి శ్రీశైవశ్రేష్టులని గావించె నట. శ్రీశైవశ్రేష్టుల విగ్రహమునకు, దేవాలయమునగును శైవపుర చిహ్నములున్నవి, బాలాదేవికి ముఖ్యములగు సింహాసనము లున్నవి వసువునీటి స్నానముల పూర్వార్చనములున్నవి, ఇటు పూర్వము దేవాలయముగ నుండిన నిరురతి ఆలయము వైష్ణవాచార్యులకు మార్చెనట. ఇచ్చటి శేషుని పూర్వము ప్రభావ ముమితముగదా.

3. నగముచైత = కొండదరి, విహంగము పంపులు = పక్షుల బారలు, కాళామృగతండము = కొడుల సమూహములు. మునిగారులన్ = మునుకాళ్ళలో, వామన మూర్తులై = పాటిమాపులు గలవారై, దరియన్ = సమీపించుటకు, నరవారులు = పురుషులు, స్త్రీలు, పరంధామనివాస = స్వర్గనివాసీ, నిందయు = చుట్టునున్న.

తా. ఓ భగవంతుడా! చీనులబారలవలెను, కొండప్రక్కలందు పక్షుల బారలవలెను, కొడుల సమూహములవలెను, మునుకాళ్ళలో దూడ మేకల మందలవలెను. పాటికాకారములు గలవారై, ఆశువాండ్రును. ముగవాండ్రును హరిజనులు బంధువులై నిన్ను సమీపించ వచ్చిరి, దేవాలయపు తలుపు తీయింపుము. (లేక, నీవు చుట్టనున్న తలుపు తీయింపుము)

2. హజారము + కొల్లులూటము - కర్మధారయంబులందు మువ్వకంబుకను త్తుంపు నగును. హజారపు + కొల్లులూటము - సమాసములందుండెత్త స్త్రీ సమంబులగును త్తుంపు లకును పరుగు సరళములు పరమగునపుడు నుగాగమంబగును. హజార పున్ + కొల్లులూటము (దుర్లభకార్యములు) హజారపున్ కొల్లులూటము.

4. (ఈగు+నీడు) ఈ లేడు లోకములో = పనునాలుగు లోకములును, మోపాలి వేల్పు = మాకు రక్షణ మొసంగు చెవమా ! శ్రీ నివాసా = లక్ష్మీకి నివాసమైన వాడా! (లక్ష్మీ విష్ణువు వత్ససలమున నుండును). చేదుకో = మీదికి లాగుకొనుము. (కొండలెక్కు భవలు తమకన్యముచెల్పుకొనుచు, ఓభగవంతుడా, ఎక్కించునట్టిది మాక కికాదు, నీవే మమ్ము చేదుకొనుము. మీదికి లాగుకొనుము అనుచు, చేదుకో వెంకన్నా అని అఱచుచు తిరుపతికొండ లెప్పుచురు).

వడికాసులవాడు = శ్రీ వెంకటేశ్వరులకు వడికాసులవాడని పేరు. భవలు అపదలలో మొక్కుకొందురు. ఆ మొక్కులు కొంత కాలపరిమితిలో చెల్లించుకొందుమనియు, నట్లు మొక్కువీర్చలేనియెడల వడితో చెల్లించుమనియు మొక్కుదురు. వడితో చెల్లించువలసి ఈ భవము కొఱవ వడికాసులు' అను నానెములు తిరుపతి కొండమీద కొందురు. మొక్కుబడులవారు తమ మొక్కుబడి సొమ్ములతో ఈ వడికాసులకు గూడ జేవుని కర్పింతురు.

అడుగడు దండములు - అడుగడుగునకును దండములుపెట్టుచు అపదలలో మొక్కులు మొక్కుచు భవలుందురు. అడుకొమ్ము = మాకు ఆధారమవు కమ్ము, ఆభయముద్ర మెఱచు = భయములేదని తెలుపు చిహ్నముగా చేసుకొని బోటన వేలిని తర్జనితో చేర్చి చూపువిధము ఒప్పుగా, (తిరుపతి : తిరుఅనగా శ్రీ; మల అనగా కొండ) తిరుపతి+అయ్య శ్రీ గిరి నివాసుడగు వెంకటేశ్వరా, ప్రత్యక్షమగును.

5. తా, ఈ హరిజనులు రాచరికము (ప్రభుత్వము) కోరుటలేదు. అపదలందు మొక్కులు మొక్కి అవితిరగనే మఱచిపోవువారుగాను. నీకు ఉడుగరలు (కాన్కలు) ఈయగలేరు కోరరానికోరికలనుగోరరు. వారుకోరునచెల్లకొక్కటే, విరచిత+అంజలి మాతలు = కూర్చుండిన దోసిళ్ల వరుసలుగల మాలలు (పంచములు) ప్రసన్న = కరణార్థమైన, జనత = జనసమూహముయొక్క, ఆర్తి+హరమ్మును = శాధనమార్పించునదగు, నీ అడుగు+కవన్ = అడుగుల జంటను జూడఁగోరుచున్నారు. దానిని జూడనియవా!

6. వేదశిఖ+ అధ్వసనము = వేదాంతములు తాను నడుచు మార్గముగాఁ గలిగి (వేదాంతములందు విష్ణుపాదయోగము సుతింపఁబడుచు), ఆరవింద నిభమ్ము = పద్మములవంటిది, అనురేంద్ర పూజితము = దేవేంద్రునిచే బూజింపఁబడినది, అదియగునూలము = మొదటి పృష్టి ఆధారమైనది, అఖిల+ఆశీత, రక్షణ, దక్షిణ = సమస్తమైన ఆశీతులను రక్షించుటయందు సమర్థమైనది, ఐన, శ్రీపాద యోగమ్ము = నీకుభో

5. అడుగు+కవ-సమూహములందుదంత శ్రీ సమూహులకును, పుంపు లకును పరమగురక్షణలు పరంబగునపుడు ను గాగమంబగును. అడుగున్+కవ (ద్రుక్ కార్యములు) అడుగుఁ గవ.

కరముగు పాదముల జంట, నాల్గ్ + కని = గూరమునకు చూచి, పాణికలమ్మలు మోడ్చి = అర చేతులుజోడించి, ధన్వతై = కృత్యమై, నీయ = ఈహరిజనులు, పోదురు. ఓ దయా + ఆలవాలా = దయకు బాధనవాడా! నీ గుడికి = నీ మూలమునకు, వాకి శులు = గుమ్మపుర దలుపులు, మూయకము.

7. తా. కొండమీద పెంకన్న ఉన్నాడనికనుకొనుచుండగా ఈమాటలు వినుటేగాని, జన్మ్యు = అయ్యా, నీరూపమున్ ఎఱుంగవయ్యా, బ్రజగత్ + కళ్యాణ, రమ్యు + ఆకృతి = ముల్లోకములకు శుభమైన యాకారము గలవాడా! నీవు జనజేవుడవో = బుద్ధజేవుడవో, శక్తివో, శివుడవో, సగుప్త్యుద్ధేడవగు విష్ణువవో, కన్నులకు విందుగా నుండునట్లు కనుపించరావా.

8. దేవా! వీరు నీ యదుగులను మోచులపై నుంచుకొనుచు నీ గీతములే పాడుచు ఉదయమును సాయంత్రమును, నీ చేరుచెప్పి ఇంటిలో దీపముపెట్టుకొని ఏటికోళ్ళు ఇడుదురు. (నమస్కారములు చేయుచు) నేను కొండపైనున్న నీ రూపమును జూడవచ్చినారు. సీతరణు కోరినచ్చిన వీరికి నీముగ మొక్కసారి చూపింపవా!

20. గంగానమ్మలు, పీరుసా మోములు మొదలగు శివశివును అమ్మవార్లను... గొంతెమ్మను కొల్చునట్టి యీ మామలకు హృదయములందు కనబడి, నీప్రాపుచే రన్ = సీతధారమును చేరుకొనుటకు, కొండయొక్క వచ్చిన యీశర నార్థులకు, మొగము చూపకుండ నుందువా?

9. వీరకటి కొంపలో = ఎప్పుడును జీరకటు కావరించియుండు గుడిసెలో, బ్రతుకు, చింకితలో = తెల సంస్కారములు లేక చూపిరిచిపిరిగా నుండెడు జాటులును, మెయిన్ = శరీరమున, కాటికాతి = పుకాటితో పోయి నీలగర్జము. పెల్లు + ఆకటికిన్ = పెద్ద ఆకలి వేసినప్పుడు, గుంతు = కొద్దిసాటి, శంకిటిము = ఉడకలేట్టిన చోడిపిండియు, అంబలియున్ = భానమును, చక్కి = చుచికి, ఇంత, ఉప్పుగల్ = ఉప్పు గడ్డలును, వేరకటికి, ఇంత, చప్పిడి = తెవులుగొంటుగానున్న వేళ కొద్దిపాటి చప్పని యన్నమును, వేరకీ = జ్వరమువచ్చినప్పటికి, పసులను = ఉపవాసములును, విన = కలిగిన వీరిపెన్ = ఈహరిజనులపై, నీకరుణాకటాక్షరస నిస్సరణమ్మలు = నీదయతో గూడిన కడగంటి చూపులనెడు నీటి వెల్లునలు, పొంగి పారుతన్ = ప్రవహించును గాక.

10. మూడు, ఆలన్ + కాచును = పశువులను కాచును, క్షీరముల్ = పాలు,

10. మూడు + కారులు, మూడు + ప్రాదులు - సమానాధికరణంబగు ఉత్తర పడంబు పరంబగునపుడు మూడు కబ్బములోనిడు జ్వరకంబునకు లోపంబును, మీది హల్లునకు ద్విత్వంబునకును. మూ + కారులు, మూ + ప్రాదులు - ద్విత్వ కంబగు హల్లు పరంబగునపు డాచ్చికంబగు దీర్ఘంబునకు ప్రాప్యంబగు. మూకారులు. మూప్రాదులు - ద్విగతున కేకవచనంబు ప్రాయికంబుగా నగు మూప్రాదు. (ప్రాయిక మనుటచే మూకారులనుచోట ఏకవచనము రాజేడు.)

పీకి, నీకు. అర్పించును = బంగారును, మూడు + కారులు = మూడు కాలములందును, చేలన్ = పంట చేలందు, చెంచును, నీగరిపెల్ = నీధాన్యపు కొట్టులను, ధాన్యము = సిండించును. ఈవిధముగా, వైదలు = సన్యములు, ఆలుబిడ్డలకొక్క ప్రాద్దుడి = పెండ్లాను పిల్లలను దిగమునకు ఒకమాటు మాత్రము అన్నముపెట్టి, ముప్రొద్దు = రెవమునకుమాడుమాడ్లు, నీన్నర్చించెన్ = నిన్ను పూజించును. ఎన్నందును, ప్రాల్పా = చురాకుచెండడు, ఇతనికి నీవు తెలుసు చూపవే ?

11. తాను అన్నము తిన్నను మూడుపూటలను పన్నును నీకు కడుపునిండ తినుట కాహారము పండించు. తాను గుడ్డలు కట్టుకొన్నను దేహమునకు గోచిపెట్టు కొన్నను నీకు తలకును మొగను ధరించుటకు స్వనిట్టుగా తెచ్చియుచ్చును. తాను స్నానముచేసెనో, అయ్యుల్లొందెనో, నిన్ను నీయమున సాయంకాలమును సుగంధ జలముతో స్నానముచేయుచును. స్వామియొక్క సుగంధ జలాభిషేకమునకు నీర్లు వచ్చునట్లు చేయించాడు చూడడు అతడెడిను, దడిచినను, నాకండవానలు తగలకుండునట్లు గుడ్డుకట్టించును. ఈతడే మండిగము (చాకిరి, నేవ) చేసినదినాడు కాదులే. ఎన్నడును నీపాతనికొరిక లడుగలేదు, అతడేదో తనకొరిక నడుగరాగా గొండెక్కి గుడిలోదూరి ముచ్చంటివి. గొప్ప ప్రభువవులే.

12. రమా రమణు, సంఘి, సరః+ది, ముగమ్మ = లక్ష్మీపతి (వేంకటేశ్వర స్వామి) యొక్క ఉద్యమములకు పాదముల జత, అల్లదిగో! కాతుక+ఉత్సుల్ల, విశ్వాకసమ్మలకు = సుతోషముచే వికసించిన మాపులకు, అపూర్వ, మహా+ఉత్సవము అయ్యెన్ = అద్భుతమైన గొప్ప సుతోషముకలిగెను. ఓహరిజన్మలార = ఓమాతలారా, పిల్లలు, పాపమును, ఆత్మగలు = భార్యాభర్తలు, వృద్ధులును = ముసలివారను, రారు, అయా = రిందయా! భవన్ములు = జన్మలు, నిండి పరిపూర్ణముయి, పార్లగక = పొంగి పాటగా, కొలుచుకొండి = (వేంకటేశ్వరస్వామి పాదములను) నేవించుకొనుడు, పుణ్యహల్ = సుకృతములు, కోకొల్లలు = మితిమీరి లభించును.

11. దుగ+కలువలు = అన్యంబులకు నైతి మిక్కిల్యంబులు (లోప నుగాగమములు గాని, లోపద్విత్వములు గాని) కొండొకచో గానంబడియెడి. (ఇటు లోపద్విత్వములు వచ్చెను) దువ్వలవలు,

12. కొల్లలు+కొల్లలు = అందరుకు ప్రభువులు యథా ప్రయోగంబుగ గ్రాహ్యంబులు, కోకొల్లలు.

18. వేంకట+అద్రి+ఉత్సరా = వేంకటేశ్వరస్వామి, ఈవారలున్ = ఈ మాతము, తన్నెపుంగులు = పుణ్యపుణ్య కారకలైన (మహాపుణ్యముల నొనగననవ్వెన),

నీపాదమ్ములు=నీచరణములను, మున్=పూర్వము(ఇంతవఱకును), సిగ్గిరిపటం=చూడలేదు, పాప, ధ్యాంత+తత్+ఉత్తమాంగములపై=పాపములనెడి చీకట్లు గ్రమ్మిరవారి కిరములపై, భద్రాయాశిమ్ము, వివ=శుభ ప్రదమైన, నీచూపున్=నీకరుణా కలూక్షముకూడ, మున్ను=పూర్వము, వాలను=పడలేదు, అన్నా=తండ్రి, నేనా, తదీయ+ఈక్షణాలు=వారియొక్క (ఆమలలు యొక్క) శత్రుములు, ఆసోకన్=శృష్టిచెందఁగా, నీచూమ్మల్=నీచూపులు, నేడుకద=ఈసోజుననేకదా, చరిత్రాంతన్=కనినవి=కృతార్థము బొందినవి, అనఁగా మాలలు శృష్టి నీచ నిన్నుజూచుటచేసేమిదీనులను బ్రోచు నీదయా వీక్షణములు కృతార్థములైనవి యని భావము.

ప శ్లో త్త ర ము లు.

1. గుడిగంటలలో వర్ణింపఁబడిన చారిషముల జీవిత స్థితిని, హరిభక్తిని వివరింపుడు.

ప్రభాత సమయమునశ్రీ వేంకటేశుని యాలయములో సౌఖ్యకాయనిజలు సీరాజనము లిచ్చుచు స్వామిని మేల్కొలుపుచుండిరి. బ్రాహ్మణోత్తములు ద్రవిడ ప్రబంధ గానములుసల్పుచుండిరి. హరిజను లాసమయమున దేవదర్శనాపేక్షతోవచ్చి స్వామివారి హజారపువాకిట నిలిచిరి. చీమలవలె బాదులుతీరి, పతలలవలె నెగురుచుఁ గోతులవలె దుముకుచు, మేకలవలె ముంగాళ్ళపై నెగురుచు ‘ఏమిఁకొండలవాడా! వడ్డికాసులవాడా! యాపద మొక్కులవాడా! వేంకట రమణా! చేడిగో, మమ్మాచిగో’యని చేతులెత్తి మ్రొక్కుచు వారందఱును గొండలెక్కి గుడికివచ్చిరి.

వారు ప్రభుత్వముతోరి స్వామికడకు రాలేదు, అపదలందు మ్రొక్కి సుపదలలో స్వామిని మరుగుచు, (కోరరాని కోర్కెలను గోరరు దేవుని పాదదర్శనమే

18. (1) పున్నెము+గనులు-కర్మధారయంబులందు మువ్వకంబునకు పుంపులగును, పున్నెపు+గనులు-సమాసములందుదంత స్త్రీ సమంబులకును, పుంపు లకును పరుష సరళములు పరమగునపుడు నుగాగమంబగును. పున్నెపున్+గనులు-వర్గయుక్సరళములు పరమలగునపుడు ద్రుతమునకు పూర్ణబిందువులు గానంబడియొడి పున్నెపుం+గనులు. (2) ఈ+వారలు-త్రికంబు మీఁది యసంయుక్త హల్లునకు ద్విత్వంబు బహుళంబుగానగు. ఈ+వ్వారలు-ద్విరుక్తంబగు హల్లు పరంబునునపుడాచ్చికంబగు దీర్ఘంబునకు వ్రాస్వంబగు. ఇవ్వారలు, (3) ఈ త్తఃములు+లు, ల, నలు పరమగునపు డొకానొకచో మువ్వకంబునకు లోపంబును, తత్సూర్యస్వరంబునకు దీర్ఘంబును విభాషకగు. ఈక్షణాలు,

వారు మహాభాగ్యులుగాఁ దల తురు, కొండలపై గోవిందుడువేంకటేశుఁడై వెలసెనని వినియున్నారే తప్ప, వారా. దేవుఁడెవ్వఁడో, యెట్లుండునో యెఱుంగరు. ఉదయ సాయంవేళలం దెప్పుడును స్వామిపాదములను ధ్యానించుచు నాతనిపేరుగానింటిలో దీపమెత్తుచు జోహారు లర్పించుచుందురు. చీకటి గుడిసెలలోఁ జంపిరితలలతో మెలంగుచు, నాఁకలియైనపుఁ డుప్పుకలిపిన గంజి త్రాగుచుఁబస్తులుండి, సుఖమెఱుంగనివారై, దేవుని కరుణా కటాక్షమునుగోరి దర్శనార్థమై వారువచ్చిరి. తమ పాడిపంటలను దేవునికి యర్పింతురు. తాము పస్తులుండియైనను దేవునికి భోగములు జరిపింతురు, తాము కట్టవన్నను దేవునకు దువ్వలవలు నమర్పింతురు. తాము శీతాతపములకు గుఱియయ్యెను స్వామికి గుఱులను, గోపురములను గట్టింతురు.

ఇట్లు దుర్బర పరిస్థితి లనుభవించుచుండియు నిత్యమే మరకస్వామిని హరిజనులు సేవించుచుందురు, అంతటి భక్తులగు వారికి శ్రీవేంకటేశుండు దర్శనమిచ్చి తిరింపఁ జేయుఁగాక. దేవుని పాదదర్శనము చేసికొని హరిజనులు చరితార్థులగుదురగాక, వారిపై వేంకటేశ్వరస్వామి కరుణా కటాక్షములు ప్రసరించును గాక.

2, గుడిగంటలను బట్టి కవిగారి కవిత్వారీతులు బరీక్షింపుఁడు.

గుడిగంటలు పద్యములు రచించిన వారు కాటూరి వేంకటేశ్వరరావుగారు. వీరును పింగళి లక్ష్మీకాంతముగారును జంటకవులుగా నుండి సౌందర నందమును కావ్యము రచించిరి. వీరిద్దరును తిరుపతి వేంకటకవుల శిష్యులు. తిరుపతి వేంకటకవులు శతావధానము లారంభించి కవిత్వమున కంతకు పూర్వముండెడి కఠిన నియమములను సడలించి వచనమువలెనే పద్యములుగూడ నన్నివిషయాలకును వాడవచ్చునని నిరూపించిరి. ఈ యాశయములనుబట్టియే కాటూరి వేంకటేశ్వరరావుగారు గుడిగంటలు పద్యములను ఆతిసరళమై సులభమైన సంభాషణకైలిలో వ్రాసిరి. తిరుపతి వేంకటేశ్వర దేవుని సంబంధించి సంభాషించుచున్నట్టి పద్యము లున్నవి.

ఆధునికకవులకు ఉత్పేక్షలు ఆతిశయోక్తి కల్పనలు మొదలగు డొంకతిరుగుడు త్రోవ లిష్టముకాదు. వీరు నూటిగ భావములు చెప్పి వేయుదురు. ఒక ప్రకృతి విషయమునుగాని సంఘటనమునుగాని చూచినపుడు వారిమనస్సులందుపుట్టిన భావములను రసవంతముగాఁ జెప్పి వేయుట వేటికపుల యభిరుచి ఈరీతులన్నియు గుడిగంటలలోఁ గాన నగును.

గాంధీమహాత్ముని యసహాయోద్యమమునఁ బాల్గొననిమానవుఁడా కాలమున నుండు టురుదు. మహాత్ముని యుద్యమములోఁ బ్రధానాంగము హరిజనోద్ధరణము. హరిజనులకు దేవాలయ ప్రవేశార్హత గల్గించినగాని భారతీయుల కళంకముపొందజే

మహాత్ముడైంది దేశమందంతటను హరిజనక్షేమాలయ ప్రజోద్ధమము సాగించును. కంకటేశ్వరరావుగారు గాంధీభక్తులు. కావున అధిపతికులైనహరిజనులకు శ్రీవేంకటేశునిదర్శనభాగ్యము గలిగింపవలెనని యువోద్ధమించుచు చరిపద్యములనుచించిరి.

ఈపద్యములలో కవిత దీర్ఘ సమాశముగాని అన్యము కావ్యముగాని లేదు. దేవుని మేలుకొమ్మని వేమకొనుచు మొదటిపద్య మున్నది. దేవునితో సంభాషించుచు, వేంకటేశ్వరా, చిరుల చారులుగావచ్చి నీపాదదర్శనము గోరుచున్న యీ హరిజనులకు నీతలుపు తీరువయ్యా, పిరుకోరెడి కోరికలు అసాధ్యములుకావు. నీకు సమ సమైన సౌకర్యములు కూర్చును మామగడ్డల క్లాడిపోవుచున్న యీదీనులపై నీ దయకాక్షములు వెదజల్లుట ధర్మమని తెల్పుచు నీ పద్యములున్నవి.

ఈ కవు లాధునికులైనను యువో నియమములను, వ్యాకరణ నియమములను, నుల్లంఘించినవారు గారు. సరళమైన భాషలో నూటికొక పద్యములు వ్రాయుటలో వీరు శ్రమపడినట్లుగాని తీవ్రప్రయత్నము చేసినట్లుగానియుపదం. సహజప్రవాహా ధోరణిలో పద్యములు వదలుచు. వర్ణింపబడు విషయములు చిత్రము గీయబడినట్లు కండ్లయెదుట చూపుట వేడి కవుల యభిరుచి స్వభావవర్ణనము సహజముగా వీరు గావించురు. జలకొలదిగఁ కొండలెక్కిన హరిజనులను చీమలబారులుగను పక్షుల వరుసలుగను, యందుకాళ్ళతో నెగురు మేకలుగను పోల్చుట సహజముగ నున్నది. రచనయందు జాతీయములు చొప్పించినచో కవిత్వము సహజముగఁ దోచును. చేడి కోడే మమ్ము శ్రీనివాసా! వడ్డికాసులవాడా! అడుగడు దండమ్ము లాపద మ్రొక్కులవాడా! నీవేరుగానింజిలో దీపంబెత్తుచు మొదలైననట్టి జాతీయములు

ఈ పద్యములందు హరిజనుల దీన దుర్భర జీవితము కన్నులకు గట్టినట్లు చిత్రంపబడినది. చీకటికొంపలో బ్రతుకు....., ఆలం గాదును..... తిన్నానో పన్నులేయున్నాడో మొదలగు పద్యములిట్టి వర్ణనములుగలవి. ఈపద్యము అందలి భాషములును పరితల హృదయముల నూపివేయఁ జాలినవిగావున్నవి. ఆదు కొమ్మింతచేయిచ్చి చేమకొమ్ము, అడుగవచ్చిన గుడిమారి గడియవైచి కూడుచుంటివి కొండెక్కి గొప్పదొరవు. మొదలైన భాషములు సరళముగనుండి సామాన్య సంభాషణా ధోరణిలో నున్నవి.

అన్యమును విషయమున వచనమువలెనే సులభముగ నున్నను పద్యముల కందెడి మాధుర్యమును, రసనిర్భరత్వమును నీపద్యములయందు దివిడియన్నది. ఆధునిక కవితాలక్షణము లిట్లందు గాంచనగును.

౪. ఈక్రింది పద్యముల కర్తయు బ్రాయము:

1, 6, 9, 13,

(వైపద్యముల యర్థముల కాయా టీకలను జూచుకొనునది)

కుంతీ కుమారి

(శ్రీ జంధ్యాల పాపయ్యకావ్యము)

కుంతీకమారియను పన్యగుచ్చము శ్రీజంధ్యాల పాపయ్యకావ్యము గారు రచించిన 'ఉదయశ్రీ'యను ఖండ కావ్య సంపుటిలోనిది. పాపయ్యకావ్యము గారు ఆధునిక కవులలోఁ బ్రసిద్ధులు. వీరు కడురమణీయముగను అలితముగను, పతితల హృదయములను వెన్నెవలె మెత్తనలనునట్లుగను గుఱుమార పదబంధముతోఁ గవిత నెఱవఁగల రనితా విశ్వాసము.

ఆధునిక కవులు ఆత్మాశ్రయ కవితాప్రియులు. పౌరాణికమో చారిత్రికమో యగు చిన్న కథాభాగమును గ్రహించి యాధునికతలక ప్రత్యేకమునని వేశముపై తమ భావపరంపరలను బయగై తింతురు. కవి ఊహకల్పనా ప్రధానముడై శబ్దచిత్రణము గావించి తాను నిర్మించిన చిత్రణముతో పతితల హృదయములను తన్మయము గావించును. తాను వర్ణించుపాత్రతోను నాసందర్భముతోను గవి యొక్కానుసంధానమును బొందినఁగాని కవీయంత గహణముగను భావస్ఫూరికముగను వ్రాయలేడు. ఒకవేళ వ్రాసినను పతితల హృదయములను దగభావజగత్తులోలీనము చేసికొనలేడు. ఆధునిక కవు లిట్టిభావచిత్రణమునందు దిట్టలు. ఈ యాధునిక అక్షణములన్నియు పాపయ్యకావ్యము గారిలోఁ బుంజీధూతమై యున్నవి.

శ్రీకావ్యము గారికి కరుణారసము అభిమానరసము. అర్జునుఁడు, భీముఁడు, ద్రౌపది మొదలగువారి భావములు మాటలలో చెప్పించునపుడు వీరరాద్రురసములనుబ్రదర్శించినను, కరుణాపూరికముగు అలితభావ పరంపరలను జూలువారించుట వీరికిష్టమనిపొడ కట్టును. ఈకథాభాగము కుంతీ కన్యగానున్నప్పుడు నూర్వరమునతానుగనిన కర్ణకుమారుని, లోకోపవాదభీతిచే గంగాప్రవాహముం దొకపేటికలో విడిచివేయుటకు సంబంధించినది. ఇదిచాల కరుణామయముగు సన్నివేశము. దీనిని గైకొని పాపయ్యకావ్యము గారు తమహృదయముందు పొటమరించిన భావములను రమ్యముగఁ జిత్రించి యాధునిక కవితారీటికి వన్నెచెచ్చిరి. వీరిపద్యములు, గ్రామభాసలందు సాహిత్యములై దేశమునం దెల్లెడల మాటుమ్రోగుచున్నవి, ఇందు భాషాకాశిస్య ముండదు. భావములు సూటిగనుండును.

భారతమునందలి కుంతీచరిత్రము:—

యాదవవంశమున కూరుండను రాజుండెను. అతని పుత్రికలలోఁ బెద్దది పృథ్వీ. ఈమెయన్న వసువేవుఁడు. కూరునిమేనత్త కొమారుఁడు కుంతిభోజుఁడనుటకు

అందుచే ఈ-మఱు పృథును దంతికోటి నకుఁ గూర్చు నిచ్చెను. దంతికోటినిచేఁ
బెంచబడుటచే నీచాలిక వంటి యనబరఁగెను.

వంటి తన తండ్రియింటికివచ్చు నతివృథాగతులకు సుపర్యలు చేయుచుండ
నొకనాఁడు దుర్వాసుఁడను ముని యటవనబిడ్డయ్యామె కే నవ్వర్చితుండై, “ఈయంత్ర
ముచే నీవే వేల్పునైన నారాధించిన నాకీల్పు నీవు వోవనట్టి పుత్రుల నిచ్చు”నని
మంత్రోపదేశము చేసిపోయెను. ఆ సంత్రశక్తి యెఱుంగఁగోరి వంటి యొకనాఁడు
నూర్యున కర్చుమెత్తి “నీచట్టికొడుకు ననుగ్రహింపుము” అని వేదెను. వెంటనే
నూర్యుఁడు తనతీ కత్తయిచూసి, తగుణకాంతిలోఁ గుంతికిఁ బ్రశ్నక్షమాయెను. వంటి
బెదరిపోయెను. కాని నూర్యుఁ గామెకు ధైర్యము కల్పి గూమెకోరిన వసుబిడ్డతి
ననెను. వంటి యెఱుంగక యిట్టివని చేకొననియు, క్షుణ్ణముమరియు, దనకుఁ
బుత్రుఁడు గలిగిన సంఘములోఁ దా నుపత్తిష్ఠపాము గావలెననుచున్నయు మనవిచేసి
కొనెను. నూర్యుడంతయు నెఱుంగుచుననియు, దనదర్శనము వృథగాదనియు,
నామెకు సద్యోగర్చునునఁ దనయంతమునఁ బుత్రకుఁడుద్భవిల్లుననియు నందుచేనామె
కన్యాత్వము దూషితము గావనియు వసుబిడ్డ బెదరిపోయెను.

అంత వంటికి నూర్యవంశమున, సహజ కవచవండఁగఁదై శిశువుద్భవించెను.
కన్యకపుత్రుఁడుగాన నీతఁడు కానీనుఁడనబరఁగెను. పుత్రోత్పత్తిచే వంటి బెదరి
పోయి, బండుగులు తనపై నెట్టివింద మోపుదుకోయని దిగుఁబొంది. నూర్యలేక
డగు బాలుని ద్రోచిపుచ్చఁజాలక దుఃఖించుచున్న సమయమున గంగాప్రవాహ
మున నొకపెట్టె గొట్టుకొని వచ్చుచుండెను. వంటి నూర్య ననుగ్రహమున నది
వచ్చెననుకొనుచు బాలుని వీడలేక దుఃఖించుచు తుదకా బాలుని పెట్టెలోనుంచి
ప్రవాహములో విడిచిపుచ్చెను. ఈసమయమున వంటి హృదయమున నుద్భవించిన
భావములను పాపయ్యకాస్త్రీగా రతిసుఖమారముఁ జిత్రించిరి.

అర్థతాత్పర్యాదులు:—

1. ఒక యింపైన పూలతోటలో నొక మేడగలదు. ఆమేడయందలి మారు
మూలగదియొక్క తలుపు తీసికొని మెల్లగా నెవరికిఁ దెలియకుండ పడునెడెండ్ల
యీడుగల యొకకన్య చూడఁగ నారాచకన్యకలఁ దోచును. బెదరుచు కాళ్ళు తడ
బడుచు మెట్లక్రిందుగా దిగివచ్చుచున్నది.

విశే:—ఈవద్యమందలి పదరచనచే కనియొక లే కనుకన్యను మన కండ్ల
యెదుటఁ బెట్టెను. కథా కథన పద్ధతిని వంటికన్య రహస్యముగాఁ దనబిడ్డనునదిలో
విడుచుటకు మెట్టుదిగి వచ్చుచున్నదని చెప్పివేయెను. నవలారచనాపద్ధతిని వారాత్మగఁ
బాత్రను మనకండ్లయెదుటఁబెట్టి మనయూహకల్పనమునకు చురుకడనమునిచ్చుట
కొంగ్రొత్తరచనా పద్ధతి, దీనిచే పరితల యుత్సుకత లేకకును, ఎవరిపిల్ల ? ఎందుకు

మారుమూలగది తలుపుతీసి యొక్క తెయే మెట్లుదిగుచున్నది? ఈమెకు తెదరెందుకు? ఈమెకు తెదరెందుకు? మొదలైన ప్రశ్నలు పరితమనమన బాడకట్టి నిరీక్షణమున గలిగించును.

2. కన్నియలాగ వాలకము, కాదుకాదు, కన్నయైనచోఁ జేతులలో కిను వేలయుండును. ఆబిడ్డడిమి కేమానో, ఈమె లక్షణములా బిడ్డయం దచ్చుగ్రుద్దినట్లు న్నవి. తప్పుక ఆబిడ్డడిమి బిడ్డఁడేమై యుండవలెను.

విశే:—ఇట్టి భావముల యూగిసలాట చూచువానిమనమున బయలుదేరును. ఈతలంపుల యూగిసలాటకు సరిపోవునట్లుగ నే పదముల కూర్పునుగలదు. కన్నియ లాగ వాలకము కన్నడుచున్నది. కాదుకాదు... మొదలైన రసనము ఎంతయులలిత ముగను, భావ పరివర్తనానుగుణముగ నునున్నది. ఈపద్యములలో చిన్నవాక్యములు చిట్టిపాట్టి పదములతో అన్వయకాతివ్యమలేక, సంభాషణాకైలిలో నడచునట్లున్నవి. ఇది వైదర్భీరీతి యనఁబడును. పద్యముల పాకము ద్రాక్షపాకము. లోపలను వెలుప లను రసముచిప్పించున్నది. సుకుమారత, ప్రసాదము, మగురత, సమత, మొదలగు కావ్యగుణము లింకనుట్లముగ నున్నవి.

3. ఆమె నేత్రములనుండి కన్నీటిబొట్లు జాతీ బిడ్డనిఅద్దములవంటి చెక్కిళ్ల మీఁదఁ బడుచున్నవి. చక్కని ముద్దులబిడ్డనిజూచి యానందపు కన్నీళ్లు గార్చుచు న్నదా? ఏకైక తెనురుచే దుఃఖపు కన్నీళ్లు గార్చుచున్నదా?

విశే:—కవియొక్క మాటగ చెప్పివేయకొంతసేపు పరిశల నూహించుకొని ద్వి చెప్పవలసిన సమయము వచ్చినప్పుడు మెల్లగ రహస్యము బయలుపెట్టును.

వాక్య॥ వి. 3:—(1) బాష్పము+లు, నేత్రము+లు—లు—ల—నలు పరంగునపు డొకా నొకచో మువర్ణంబునకు లోపంబును, దాని పూర్వ స్వరంబునకు లోపంబును విభావనగు. భాష్పాలు, నేత్రాలు. (2) చెక్క+అద్దాలు—కర్మధారయంబులం దుత్తునకచ్చు పరమగునపుడు టుగాగమంబగు. చెక్కుటద్దాలు.

4:—(1) వజ్రము+కవచము—కర్మధారయములందు మువర్ణకంబునకు పుంపులగును. వజ్రపుంకవచము—సమాసములం దుడంత స్త్రీసమంబులకును, పుంపులకును పదమసరళములు పరమగునపుడు సుగాగమంబగును. వజ్రపుంకవచము (ద్రుత కార్యములు) వజ్రపుంకవచము. (2) నెత్తురు+అందు—(మీఁది నూత్రముచే నుగా గమము, పిమ్మట ద్రుత కార్యములు వచ్చును). నెత్తురుగందు. (3) నెఱ+చెలి—అన్యంబులకు నైతము ఈ కార్యంబులు (లోపమగాగమములేక లోపద్విత్వ ములు) కొండొకచోఁ గానంబడియొడి. నెచ్చెలి

పెద్దల యనుమతి లేక, నూర్యుని యనుగ్రహముచే తాను గర్భమున గలిన బిడ్డను, లోకనిండకు వెళుచి కుంతీకన్య సదీప్రవాహమున విడువఁ బోవుచున్నది. బిడ్డని విడువ లేక యామె యెప్పుచున్నది. యీయెప్పు రహస్యమే. బహిరంగముగ నేడ్చుట కైనఁ గుంతి కధికారము లేదాయె.

4. పొత్తిగుడ్డలలో బిడ్డకున్నాడు. వానికిపుట్టినప్పుడే చెవులకువజ్రపుకుం డలములును దేహమునకు వజ్రపువచులును నమరియున్నవి. కయిచేసి నాక=అలంక రించినారు. మేల్=చక్కిని, పుణ్ణిడి తిమ్మిమొగ్గ=బంగారపు తామర మొగ్గలవంటి, బిగిబుగ్గలన్=చునువైన బుగ్గలతో, నెత్తుకుండున్=అప్పుడేపుట్టుటచే గర్భపు నెత్తు రింకను కడిగివేయఁబడలేదా యన్నట్లున్న శిశువును. ఎత్తుకొని కన్య యచ్చటికేగుచు న్నదో కదా!

5. గాలిదెబ్బచే ఆమె జలతారుచునుండు ఓసరిలిసిది. అప్పు డీమె మొగము పోల్చుకొంటిమి, ఈమె కుంతిభోజిని పుత్రియును కుంతీకమారి. స్నిగ్ధ సుఖమారి= దట్టమై నునుపైసట్ట పొవమార్చియు గలది.

విశే:—ఇంతవఱకును పతల వాతానిరీక్షనములోఁ బెట్టి, ఈమెకుంతీకమారి యని చెప్పుట రమ్యము.

6. చెంగుచెంగున కెరటము లుబుకుచుండ గంగానది ఆతోఁట వెంబడినే ప్రవహించుచున్నది. బుకుశన్=పిల్లవానిని, చేతులలోఁ బట్టుకొని, గద్దదికతో= దొట్టుపాటుతో ఏమేమొ, వానావుచున్నట్లుచు, పూవువంటి శరీరముగల ఆ కుంతీకుమారిమాడ గంగాతరంగముల వైపునకు వచ్చుచున్నది.

7. ముని=దుర్వాసుఁడు, ఇడెవో=ఇచ్చెననుకొందము, మార్తాంధక = నూర్యుని, కన్నియ=పెండ్లికానిపిల్ల, పట్టి=బిడ్డ.

6:—(1) పూవు+మేను—బహుప్రీతిని స్త్రీ వాచ్యంబగుచో ఉపమానంబుమీఁది మేనునకుఁ బోడియగు, పూవు+పోడి. సమాసములందుఁ బ్రాతాదుల తొలియచ్చు మీఁది వర్ణముల కెల్ల లోపము బహుళంబుగానగు. పూ+పోడి-లు ప్రతేషములకు పఠ్యములు పరంబగునపుడు నుగాగముబగును. పూక+పోడి(ద్రుతకార్యములు), పూ+పోడి. (2) ఈ+ఎడకు సుంధిలేనిచోటస్వరంబుకం పైఁ బరంబయిన స్వరం బునకుయడాగమంబగు. ఈ+యెడకు—త్రికంబుమీఁది యసంయుక్త వాల్లనకు ద్విత్వంబు బహుళంబుగానగు. ఈ+య్యెడకు - ద్విరుక్తంబగు వాల్లపరంబగునపు డాచ్చికంబగు డిర్ఘంబునకు ప్రాప్యంబగు-ఇయ్యెడకు.

విశే:— మని ముత్ర మొంగుట మొదలు, సూర్యుడు తనకు బిడ్డ నొసఁగుట వఱకును అన్నియును హఠాత్తుగా ఒక దానివెంట నింకొకటిగా నొగిపోవుటచే కంటి తన సౌఖ్యాగ్నియై ఆఱగిపోయె ననుకొనెను.

8. ఈ కనిగొందును=ఇప్పుడేకన్న బిడ్డను, గౌరవశ్రీ = మర్యాదాసంపద, జనులు, చేతులుచూపరె=చేయిత్రి చూపి నిందింపరా !

విశే:—ధిక్కారిమిగా చేతులు త్రిప్పుట అంధదేశమున నాచారము. ఈ పసిపాపను నే నెచ్చట దాచుకొందును. ఈవిషయ మెఱిగినచో నన్నుగన్న తండ్రియు బంధువులును ఛేయని పరిహాసింపరా! జనులునిందింపరా! ఈశిశువు సూలమున లోకనిందకు ఒడిగట్టితిని, దైవయోగముకెప్పుడుగదా! అని కంటియనుకొనెను.

9. వివాదాశ్రువుల=దుఃఖమువలని కన్నీళ్ళు, ఎంతకాలమీ మేరుమోతు=ఎన్నాళ్ళు బ్రతుకఁగలను. శరీరము పెద్దబరువును, ప్రాణమునిల్పుకొనుట ఇష్టములేని మోతవలెను. కంటికిఁదోచెను. కలుషహరిణి=పాపములను బోగొట్టునది. నాకన్నకడుపుతోడ=నాబిడ్డనితోఁగూడ, గంగాకల్లి కడుపులోఁ గలిసిపోవుదును,

10. పసివానిని తొమ్మనకద్దుకొని కంటి నదిలోనికి దిగినది, అంతలో—పవనకంఠిత=గాలిచేకదలింపఁబడిన, తుంగమాలికా=కెరటముల వరుసలనెడి, దోలికలకా=ఊయలలో, తేలి తేలివచ్చు, నొక పెట్టెనంటి దామెకు కనిపించెను.

11. నుందనమురాక=పెట్టెవచ్చుట, దుఃఖాకశ్రుపూర్ణనయనములు = దుఃఖమువలనఁ గలిగిన కన్నీళ్ళతోనిండిన కన్నులు,

విశే:—పెట్టెరాకనుచూచి, కంటి తనబిడ్డను నీటిలోవిడిచిపెట్టెదననుకొన్న తలంపుమాని, ఏవో ఆకాకణములు కానిపించుటచే, బిడ్డఁడు బ్రదుకు నవకాశమున్నదనుకొని, రెప్పువచ్చుకంటే పెట్టెవచ్చుచున్న దిక్కునకుఁ జూచుచుండెను.

12. దూర దూరాలనుండి పోయిన బ్రాణబంధువు దగ్గఱవడుచుండునప్పటి యానంద మామెకు తనబిడ్డకు బ్రతికించుటకు సాధనమైన పెట్టెదాపగుచున్నప్పుడు కలిగినది. ఆపెట్టె తనబిడ్డయంత పాడవేయుండుటవలన కంటి మనమున నేవో ధూళిభావములు పుట్టినవి.

9:—మోచును—చువర్ణంబుతోడి దుగ్ధకారంబు తకారంబగు. మోతును.

12. దూర దూరముల, విధముల—లు.ల-నలు పరంబగునపుడు దోకానొకచో మువర్ణంబునకు లోపంబును, దాని పూర్వ స్వరంబునకు దీర్ఘంబును విభావనగు. దూర దూరాల విధాన,

13. దీన+అలు.—కర్మధారయంబులందు తత్సమకబ్ధములకు, ఆలశబ్దము పరమగునపుడత్వమున కత్వమును, రుగాగమంబును నగు. దీనురాలు.

15. నెఱుకరిరాకు—అన్యంబులకు సైకమిక్కార్యంబులు (లోపనుగాముములులేక లోపద్విత్వములు) కొండొకచోఁ గానంబడియెడి. నెత్తిరాకు,

13. భువనబంధుడు = బోకములవ బంధువగు చూర్మడు కన్నబిడ్డతో గంగలోఁ గలసిపోవఁచిన తనపై జాలిఁబుట్టి కాపాడుటకై సూర్యుడే పెట్టె సంపెనని కంటి భావించినది.

14. విభ్రాంతఃపరుఁడు తోచనిది, విద్రవంతుఁడో పెట్టి గంగలో విడువ దలంచి కంటి నదిలోదిగి సగము తడిసినకోకతో పెట్టెను దరికిఁ జేర్చెను. (ఇంక కంటి యొక్క సుందీహగ్రస్తావస్థ చక్కగా చిత్రంపఁబడినది.)

15. నెత్తలిరావలు = నెత్తి + తలిరు + తపలు = నిండైన లేతయాకులు ఒత్తుగాఁ బూలగుత్తుల నెత్తుపెట్టి దానిపై దనచీకొందును చింపి మెత్తగాఁ ప్రక్కపఱచినది. మెత్తని లేతయాకులు పెట్టి ఇది విద్రవదేహమన కొత్తుకొనపు గదాయని చేతితోఁ దడవి చూచుకొనెను. (ఇంకగన్నతల్లి యార్ద్రాహృదయము నెఱింగింపఁబడినది.)

16. బాష్పములన్ = కన్నీళ్ళతో, సాము = సగము, బజ్జిండెట్టెన్ = పయందఁ జేసెను. (ఇది మాండలికపదము.)

17. పసిబిడ్డని యమాయక స్థితి యీ పద్యమునఁ జక్కగఁ జెప్పింపఁబడెను.

18. పెట్టెలోయఁబోవును వలపు నినుపలేకపోయెను. విడుచుటకు చేయ రాదు. బిడ్డనుగొగలించి నెక్కినెక్కి యేడ్చును. కన్నీరు గ్రుక్కుకొనును, (ఇట నెన్నియో భావములును చర్యలును చొక్కచూరుగ కల్గింపబడెను-స్వభావోక్తి)

19. కన్నీనలును = అప్పుడేపుట్టి అన్నమైనతినలేని బిడ్డను బ్రతికించుకొనలేని తన భోగభాగ్యములును, గొప్పకుశమునందు పుట్టుకయు నేమి ప్రయోజనములు ? (ఇందు సాధారణములగు కల్లుల యేడ్పు మాటలు సూచితములు.)

20. కన్నకడుపుయొక్క తీపి కంటికివ్వడు బోధపడినది. తన్నుగన్న తలి దండ్రుల ప్రేమ యెట్టిదో యీ నాఁ డామె కరుణ తమెనది. స్వానుభవముచే నిట్టివి తెలియునుకాని, ఊహామాత్రముచేఁ జెలియవు. (కాశ్మీరాకుండుట, కన్నకడుపు తీపి ఇవి చక్కని జాతీయములు.)

21. బిడ్డని ద్రోసిపుచ్చుచు 'నా పుట్టుక మాసిపోనుఁ నినుబోలిన రత్నము నాకు దక్కునే' అని కంటి తన్నుఁ దాను నిందించుకొనెను. (ఇది స్త్రీసహసవిలాపావస్థలు).

17. (1) ముత్యములు (ములోపము-పూర్వ స్వరదీర్ఘము) ముత్యములు. (2) ఆమా యికను + బిడ్డ - కర్మధారయంబులందు మువ్వకంబునకు పుంపు అగును, ఆమా యికపు బిడ్డ.

20. ఆభాగ్య + ఆలు... కర్మధారయంబులం దుత్సమశ్రమల కాలుకబ్బము పరంబగు నపు దత్వంబున కత్వంబు, రుగాగమంబునగు-ఆభాగ్యురాలు.

22. నిండుచ. గునిబోలు నీచక్కని మాఖును నేనెన్నటికైన మాతునె? మరీ నాకంత భాగ్యము గల్గెనే. ఏమున్నయైన నీకన్నము పెట్టితయివుపోసిననాటి మాటగదా నాయనా!

23. పొలబుగ్గలు=మిర్చిలి లేతబిడ్డగాన త్రాగినపాలు బుగ్గలయందుగనపడు చున్నట్లున్న బిడ్డ పాలుగన్నులు=చక్కని నేత్రములు ('నీలిమంగురులువరాలతండ్రి, కాలుపెయిరానితండ్రి'-ఈమాటలు దీనాతిదీనములై పఠితలకు గన్నీరు దెప్పించును)

24. నెళికుం=అందమైన పిల్లజాట్టులు, మైనిగనిగల్=శరీరపుకాంతులు,

25. కంటిదేవి లేతప్రాద్దువంటి తన బాలుని గంగలోవిడుచుచు, వాని నేతల్లి చేతులో నెడలెట్టి రక్షింపుమని ప్రార్థించుచున్నది. (గంగ చేతిలో బిడ్డనువిడిచి, వానినేతిల్లిచేతిలో నైన దెట్టుమని కోరుటయు, నమస్కారమునుటయు కరుణోద్దీపన మాలు).

26. దిష్ట్రులనుబావి-ఈపద్యమున కంటిదేవియొక్క 'కలగారు' తెలియు చున్నది. ఆలసించిన కామరుచ్చి చూతురో! కలువకంటి=కలువవంటి కన్నులు గలది. బాలభాస్కరుని=లేతనూర్పుని.

27. మరులు రేకెత్త=ప్రేమభావము హెచ్చుకాగా, మమకారము+ఉజ్జగించి=నాదియను భావము విడిచిపుచ్చి.

28. ఆతపత్రమృధుంగి=గొడుగువలె, కంజాతపత్రము, ఒండు=తామరపాళా కటి, బంగారు రిండిపై=ముగ్గులపట్టిపై ఎండతగులకుండ, సుధించి=కూర్చి, ఆమెలో నుండి కడపటి మద్దంచెను.

వ్యా. వి: 23—(1) చిక్క+తనాలు, చక్క+తనాలు-ఉదంత క్రీ, సుమంబులకు పుంపుతకు, అదంతకణ వాచకంబులకు 'తనంబు' పరంబగునపుడు నుగాగ మంబగును. చిక్కన్+తనాలు, చక్కన్+తనాలు (ఘ్రుతకార్యములు) చిక్క తనాను, చక్కతనాలు, (2) ముందు+కురులు—సుమాసంబులఁ బ్రాతాదుల తొలియచ్చుమీఁది వర్ణంబులకెల్ల లోపంబు బహుళంబుగానగు, ము+కురులు—లుప్త శేషములకు పరుషములు పరంబగునపుడు నుగాగ మంబగును. మున్+కురులు (ఘ్రుతకార్యములు) ముంగురులు.

28:—కడపటం+కడపటం-అమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు కదాదులతొలియచ్చుమీఁది వర్ణంబులకెల్ల అదంతంబగు ద్విత్య క్టటకారంబగును, కట్టకడపటం,

29. కరుణ, గద్దద. కంఠేయై=మఃభుజుచే తోట్టుకునున్న కంఠస్వరము గలదై, కాంక్షుల=కోరికను, కంపమానచరణమునను, కన్నులు కూసికొని పెట్టెను. నీటిలోనికి ప్రోవనట.

30. నిర్వాతపోయి=చెంతవర జరిగినది గదాయుకుకొనుట, నిశ్చల=కదలని నిరీహ=ఏ కోరికయులేని, నీరస=పాదసోపమపోయిన, నిర్విశేష=తెచ్చుకోకుండుట కన్నులతో కంటి కెరగాలలో కొట్టుకొనిపోవుచున్న పెట్టె వల్ల. యాది గూఢము.

ప్రశస్తి తరములు

1. కంటికుమారి పాత్ర చిత్రణమునఁ గనిమూలిన ప్రతిభను వివరించునది.

కంటికుమారి యనుభాగమును కవిచింతకవి శ్రీజంధ్యాల పాపయ్యకాశ్రి. అతను భారతకథనుండి “కంటి తాఁగన్నబిడ్డను లోకానవాదితినే గంగాతరంగిణిలో విడిచివేయుట” యను చిన్నవిషయమును గ్రహించి వానిపై దశ భావపరంపరను బయగల్గించెను. కరుణరసావలంబయిన యీవంటిని జీర్ణింపుటగఁ గవిచూపిన ప్రతిభ యనన్య సామాన్యము.

స్త్రీకి కన్నకడుపుకంటెఁ బ్రేమమైనది లోకమున నుండగోరు. కంటికిది మొదటికాన్పు. బిడ్డఁడు మూర్ఖుడను జేజుఁడు. పుత్ర వాత్సల్యమునబెట్టివో యిదివఱకు కంటి యెటుఁగదు. బిడ్డను విడువవలసి వచ్చినప్పుడది కంటికి స్వానుభవమునకు వచ్చెను. మహారాజు కొమార్తెయైనను, కన్నకడుపందఱకును సమానమేగనుక ఆమె విలపించిన తీరు, లోక స్త్రీజన సామాన్యముగ నున్నది. ఇచ్చట కవి బిడ్డను బలాత్కారమున గోల్పోవు స్త్రీతో భావైక్యతనుబొంది, మిక్కిలి రసార్ధ్రముగ శబ్దచిత్రణము గావించెను.

కంటికుమారి బిడ్డను నదిలోపెట్టెలోఁబెట్టి విడుచునప్పు డామెకృదయమున జేరిరేగు భావసంఘర్షణమును గవి చాల సహజముగ వర్ణించెను. నూని మంత్రము జూసుఁగ నేల? నేను మూర్ఖుని గోరనేల? మూర్ఖుఁడురా నేల. వచ్చినను ననుజేపట్ట నేల, బిడ్డ నొసఁగ నేల? దీనిచే నాశీలమగుటగంటి పోయినదేని కంటివాపోయెను. నిందమోయలేను గాన నాబిడ్డతో గంగలో గలిసిపోదు ననుకొనెను. ఇట్టిభావము స్త్రీకిఁ గలుగుట సహజము. అంతలో మూర్ఖ ప్రేరణముచేఁ గాలోలు నొకపెట్టె కొట్టుకొనివచ్చెను. కంటి కాళలు రేకలైను. తనవైశాలిగొని మూర్ఖుఁడే యాపెట్టె నంటెనని యామె భావించి యొక్కరైన చూచుచున్నారేమోయని నలదిక్కులుబెడలు

మేపులగో గామము, నీటిలోదిగి సగము తడిసినబట్టతో పెట్టెనొడువకు లొంగను, కది ఆతినుక్కొకములనుగూడ విడువక వర్షింనుటచే భావము నిండు చీకకతో నుట్టిపడుచున్నది.

కంటి మెత్తని యాకలుపెట్టెలో పేర్చి యవి యొత్తుకొనవుగదా యనిమాచి కొనెను. కన్నీళ్లు బొటబొట గార్చుచు విడ్డనుపెట్టెలో బజ్జండఁబెట్టెను. ఇట్ల బజ్జండఁబెట్టు అను పదము బలమైనది, ఏమియు నెఱుఁగని విడ్డ కలకల నవ్వుటయు, పెట్టెను నీటిలో ద్రోయఁబోయి కంటిచేయి రాక విడ్డనిగొగిరించి వెక్కిరియేడ్చుచుటయు, తానెంత భోగభాగ్యశాలతోఁ దులదూగుచున్ననుఁ దన విడ్డవ పట్టెదన్ననుపెట్టి నోచుకొనలేదని యామె యేడ్చుటయు మొదలగు విషయములను వర్ణించి కవి పతితల హృదయములను గుహగసహన ముంచియొత్తును స్త్రీలు ఏడ్చుచు ననుకొనునట్లు 'నా పుట్టుక నాకముగాను, ఇట్టిరత్నము నాకు దక్కనా? నీమోము మరల చూతువా? ఏ యమ్మయైన నీకింత యన్నమాపెట్టి పుష్పెనుగట్టు కొన్నప్పటి మాటగదా! యనును. 'ఓ గంగాధవానీ, నాబాబుని నీగర్భముననుండు చుంటిని పీని నేతుమ్మచేతిలోనైన బెట్టును ఇవే ననుస్కారములు' అని కంటి దిక్కులుచూచి, దిక్కుమొగముపెట్టి, విడ్డను పాలిండ్లకొత్తుకొని, పెట్టెలోఁబెట్టి జోకొట్టెను. ఒక తామరావ విడ్డని కడ్డయుగాఁబెట్టెను ఆవసుండులోనుండి విడ్డని తుడిచివైదు బెట్టుకొనెను. గద్దవకంఠయై మాటచున్న చేతులతో, నిమిలిత నేత్రయై పెట్టెను, నీటిలోనికిఁ ద్రోసెను. పెట్టె కరటాలలోఁ గొట్టుకొనిపోవుచుండ నిర్ఘాంతపోయి నిరీహతో నామె చూడఁదొడఁగెను. ఈవర్ణనముచే కంటితమారి యప్పటి యాకారము కఠితల హృదయ నేత్రములకు కొంచెమైన తప్పిపోవట ప్రస్ఫుటమగును. ఈశబ్దచిత్రణము కడుసమర్థముగనుండి కవియొక్క భావకల్పనా రూపము పతిత మనమున యథాతథముగ నచ్చుపడినది. ఇట్లే ఖండకావ్యకర్త కంటితమారి పాత్ర చిత్రణమున కృతకృత్యుడైనాడు.

2. ఈక్రిందివానికిసందర్భసహిత లఘు వ్యాఖ్యలుబ్రాయుడు:-

- (1) దైవయోగమున ద్రోయఁగరాదు; ఈనిసువుతోనొడిగట్టితిలోకనిందకున్
- (2) 'ఇట్లున్నది కాఁబోలు నీకృతేచ్ఛ.
- (3) కన్నకడు పన్నది కాంతల కింత తిప్పియే?
- (4) నాపుట్టుక మానిపోను నినుబోలిన రత్నము నాకు దక్కనే!

(పైవాని సందర్భ వివరణములకు యాపద్యముల టీకలను జూచునది).

జయగీతి

ఈపద్యములు రచించినవారు వేదల సత్యనారాయణకాశ్రి గారు. వీ రావు
నిక కవులలో ప్రసిద్ధి పొందినవారు.

అంగ్రహజ్యోతులు క్రి. వె. అయి, ఏడు శతాబ్దములలో వీజముగాంచి పరు
నొకండవ శతాబ్దిలో వాగనుకానుడగు నన్నయభట్టు మూలమున మొలచి రూ
పొంది, తిక్కన, ఎఱన, పోతన, శ్రీనాగుడు, పెద్దన, ముక్కుతిన్నన, కృష్ణ
దేవరాయలు, పింగళిచూరన మొదలగు కవిపుంగవులచే బోషింపబడి నక్కగ
విలసిల్లినది. నన్నయ మొదలు కృష్ణరాయల యుగాంతము వఱకు. పందొమ్మిదవ
శతాబ్దియందు వఱకు నా. ప్రకృతికృతు పురాణపద్యతి, ప్రబంధపద్యతి నడచి
ఛందోవ్యాకరణాది నియమములను, అంగారక పద్యములను, నితరశాస్త్రీయపద్యము
లను బాటించి, ప్రాచీన సంప్రదాయములను బాటించి కొడుమ విశాము గాంచి
నది. పందొమ్మిదవ శతాబ్దింతమునకు. నిరుపదవ శతాబ్దిలోను నాంధ్రకవిత్వముపై
నాంగ్లేయ నారస్యత ప్రభావము విశేషముగ వ్యాపించినది. దానిఫలితముగ నాంధ్ర
కవిప్రయారులు అంగకవుల రచనా చూర్ణములకు ముక్కువపడిరి. పందొమ్మిదవ
శతాబ్దియందు పురాణపురుషులను, దేవతలను, రాజులను నాధారముగా చేసికొని
పురాణములును, కావ్యములును ప్రబంధములును వెలయుట, నిరుపదవ శతాబ్దిలో
కవులు భావప్రధానముగా గీతములను భావకావ్యములను ప్రాచుర్యముదలిడిరి. శేటి
కవులు స్వాతంత్ర్యప్రియులు కావ్యరసమే ప్రధానమని భావించువారు. కథావస్తు
వేదన నుండవచ్చునని తలంచినవారు తమ మనస్సులం దుద్భరిల్లిన యానందభావ
ములకు గీతరూపమిచ్చినవారు. వీరు ఛందోవ్యాకరణాది నియమములను ప్రాచీన
సాంప్రదాయిక పద్యములను బంధనములుగా భావింపక, వానిని వీలెనంతవఱకు
గైకొని స్వేచ్ఛావేషముతో భావప్రధానముగా కవిత్వమును సాగించినవారు.
వీరిలో శివకంకరస్వామి, రాయప్రోలు గుల్బర్గావు, దేవులపల్లి కృష్ణకాశ్రి,
బాపువా, వేదల సత్యనారాయణ కాశ్రి మొదలగువారు కొండలు ముఖ్యులు.
శ్రీపాద కృష్ణమూర్తికాశ్రిగారు ప్రాచీనపద్యతి శేకత నారాధించినవారు విశ్వ
నాథ సత్యనారాయణగారు రెండవీతలు కవిత్వమునందురు మహాప్రముఖులు.

జయగీతి మొదలుగా పెక్కు గీతములు 'దీపావళి' యను నొక సంపుటియందు
ముద్రింపబడినవి. ఇందలి గీతము లొక్కొక్కటి యొక్కొక్క దీపమువలెవలె
గుట చేతనో, ఈసంపుటియందు దీపావళినాడు అనుపద్యము లుండుటచేతనో
ఈసంపుటికి దీపావళియని పేరడిరి. దీపావళిరచయిత వేదలసత్యనారాయణకాశ్రి
గారు, పెక్కు పాఠశాలలలో నాంధ్రపండితులుగఁ బనిచేసి ప్రస్తుతము కావలి
కళాశాలలో నాంధ్ర భాషాధ్యాపకులుగా నున్నారు. వీరు బహుసాహసముచ

నందినవారు వీరి పద్యములును గేయములును స్వాతంత్ర్య భావపూరితములై యువ కవుల వత్సాహ జనకములగ నుండును.

జయగీతి యనునది 'దీవాకలి' సంపుటిలోని మొదటి గేయము. ఇది భారత మాత నుద్దేశించిన విజయగానము. భారతదేశపు స్వాతంత్ర్యోద్యమ దినములలో వ్రాయబడినది. స్వరాజ్యమోషులు విజయపతాకలుగొని, గాంధీగారి మంత్రములను జపించుచు ధన మాన ప్రాణములను భారతమాత దాస్యశృంఖల విచ్ఛేదనము కొఱ కర్పించు వానికే సమయమునందీ పద్యమును వ్రాయబడినది.

అర్థతాత్పర్యాదులు:

1. కావిముసుగు=ఎఱుపురంగు (కామాయకర్త) బట్టముసుగు. వేదవకాంత= తెల్లవాలుబట్ట నెడు స్త్రీ, దివస+అంగణము=దినమనెడి భవనముయొక్క ముంగిలి, (ఎరుటివాళి) కనపాళి=తోటవరుస, సుమగంధము=పూలపరిమళము, అలమికి సెన్=క్రమ్మకొనెను (వ్యాపించెను.)

ఇది ఉదయకాలమున వర్షించుగీతము ఉదయము అరుణరేఖలతో పొడయా పును. ఈయెఱుపు కాంతులనే కవిఉదయనును స్త్రీయొక్క ఎఱుపుగుడ్డమునుగా రూపించినాడు. ముసుగుగుడ్డకదలుచుండునట్లు ఎఱుపుచారలు మెలమెలగా వ్యాపించును. ఉదయకాంత తనయెఱుపు మాసుగు అలాడుచుండగా దినమనెడి భవనపు ముంగిలినచేరును. ఈ మె చేరగ నే శుభయాచకముగా నన్నట్లు, దగ్గలవనములసమూహములందలి పుష్పముల పరిమళము గాలిలో అలమికి సెను. ఉదయకాలమున విల్ గాలులు క్రొత్త గావకనించు పూలపరిమళముతో పీచుట సమాజము. వేదవ స్త్రీ గాను, దివసము భవనముగాను కవి రూపించుటచే నిందు రూపకాలంకార మున్నది.

2. రొదొంతరము=భూమ్యాకాశముల మధ్యప్రదేశము (రొదొ+అంతరము) తగుణ=లేతనైన, తరణిన్యతులన్=నూర్యకాంతులచే, రంజితమయ్యెన్=ఎఱుపు రంగు కలదిగాఁ జేయబడెను, ద్విజసంతాన=పక్షుల సమూహములయొక్క, గళి=కంఠముకనెడి, కాపాళున్=బాకాలనుండి, ప్రాతః+స్తవము=ఉదయపుస్తుతి గీతములు. మాస్త్రిగక్=మాటువ్రాగెను.

ఈశుభకార్య సమయములందు భవనములన రంగులుపూయుదురు. బాకాల ధ్వనులు మ్రోయింతురు. స్తుతి గానములు పాడుదురు. అట్లే ఈ యుదయకాల శుభ సమయమునందు భూమ్యాకాశ మధ్యప్రదేశమును భవనభాగము లేతనూర్యుని కాంతులతో రంగుపూరిత పెట్టబడినట్లుండెను. ఉదయదేశ పక్షుల కలకలరవము బాకాధ్వనులనలెనండి ప్రాతఃకాలపు స్తుతిగీతములలే నలెదలను మాటువ్రాగెను.

3. తృణము తృణమానక=ప్రతి గడ్డి మొలకయందును, కాంతివికసిల్లెను. అన్ని దిక్కులందును కాంతులు ప్రకాశించెను. దేవళమృతులన్=దేవాలయములందు. జయ ఘంటావిధానమ్మ=జయమును తెలుపు గంటలసమూహములు మొరసెన్=వ్రాగెను.

ఉదయకాలమున ప్రకృతినంతయు కాంతముగ నుండును. కాంతి ప్రతి గడ్డి మొలకయందును వ్యాపించినట్లుండెను. క్రమముగ నూర్యకాంతలు అన్ని దిక్కులకుఁ బ్రాకెను. ఉదయకాలమున న్నానములు చేసెడివారు దేవాలయము లకుఁ బోయి జయనాదకముగా గంటలు మ్రోగింపఁబోడఁగిరి.

4. అదె=అదిగో, చిద్వర్ణజ=విజుపు, తేలుపు, ఆజపస్వరంగులు గల స్వరాజ్యధ్వజము (జెండా) యొక్క, పట+అంచలము=పడమొక్క అంచు, ఉదయపవన=ఉదయకాలపు గాలిచే, ఉచ్చలితము+ఆయ్యెను=బాసిన కదలింపఁ బడెను. నిరుర మైకము=రాత్రి నిద్రవలని ఒడలు తెరియమి. జయకంఠారవమ్మకన్=జయమును దెచ్చుకంఠముల ధ్వనులచే వదలెన్.

అవి భారత స్వాతంత్ర్యోద్యమము చేల రేగుచుండినదికనుట. ఉదకాలము లందు కాంగ్రెసు త్రివర్ణ పతాకములు విప్లవాని స్వరాజ్య యోధులు ప్రచారము నట్ల జయలుజేరుచుండిరి. ఉదయపు గాలికదలిక చే మూఁడురంగుల జెండాలు గుడ్డల అంచులు తటతటలాడుచుండెను. జయకంఠములు కొందఱూదగా ఆ ధ్వనులు విని యింకను నిద్ర మైకములో నున్నవారు నిద్ర వీకుచుండిరి.

5, 6, 7 (ఈ మూఁడు వద్యములకును క్రియాపథ మొక పేయున్నదిఅందుచే వీని నొకటిగా గ్రహింపవలయు.) వీరశౌర్యము=వీరుల పరాక్రమము, నకురతేజము=పతివ్రతలకు స్త్రీలయొక్క కాంతియు, శేదవాసధక్తియు, సానుదీక్షయు=యోగ్యులయొక్క పట్టువల (కార్యదీక్ష) వృద్ధపౌరుషము=వృద్ధవీరుల పరాక్రమమును. ఒక్క మాత+అవేశమున వెలుగక=క్రొత్తదైన వెలుగ (స్వరాజ్య) ఆవేశమున వెలు గఁగా, కాలభూమి=నల్లనిరాగనుండి. ఉద్ధత=పైకివచ్చిన, చుహుగ్నిజ్వాల మాలిక లా=గొప్ప నిష్ఠమంటల వరుసలో యనుకట్టుగాను, జంఝానిల=పెద్ద గుడిగాలిచే విఘోరిత=తిరుగుడు పెట్టఁబడిన, నీల=నలుపువర్ణముగల, వారానిధి=సముద్రము యొక్క, తరంగములో=తరటములోయనునట్లుగా, ఆనీతుశితాచలము=వక్షిణము న నేతుపు (రాముడు కట్టిన వంటెన) నుండి ఉత్తరమున హిమాలయములవఱకు, నర నారీ సమూహము=పురుషులయొక్కయు స్త్రీలయొక్కయునుంపు, కలఁగడియెన్, జనయిత్రి=బీభారతమాతా! నేఁడు నీ, ప్రభాత+ఉత్సవ ముమూర్తము=నీయొక్క ఉదయకాలపు ఉత్సవపు సమయము.

వీరుల పరాక్రమమును, స్త్రీల తేజస్సును, శేదజనుల దేశభక్తియు, ఉత్తముల గార్యదీక్షయును వృద్ధవీరుల పౌరుషమును, క్రొత్తదైన స్వరాజ్య యత్నావేశముతో వెలుగఁగా యావద్భారత దేశమునను స్త్రీపురుషుల జయయాత్రా సమూహములు, నల్లనిరాగనుండి జయలుజేరిన గొప్పమంటలవరుసలలో యనునట్లుగాను,

జంఘావాయువుచే కదిపి వేయబడిన నమూనాపు కరటములో ఆన్నటు గాను బయలు దేరెను. స్వరాజ్యాంధోళ దినములలో స్త్రీ పురుషులు ఊరేగింపులుగా బయలు దేరుచు అగ్ని జ్వాలనలెను. సమాద్రపు కరటములనలెను వెలుగుచుండిరి.

8. వేదధాత్రివి=వేదముల భూమివి, (వేదములను బెంచిన దాదివి) జ్ఞాన దాత్రివి=జ్ఞానమిచ్చినదానవు. వీరరాజ్ఞీ=వీరురాలవగు భరతజశమును రాణి!

(భరతమాతకీది స్తుతిగీతము) వేదములను కన్న భూమిని, జ్ఞానముప్రసాదించు దానవు. శేడలగు ఆన్న పూర్ణాదేవిలె ఆన్నమిచ్చుదానవు. నీవు వీరురాలవు. ఇంక వలన అంగుప్రభువులచేతులలో నణగి, చేసిన పరదాస్యమింక నీవ తోలెగిపోవును

9. నీబయస్వాతంత్ర్య=జయముతోను స్వాతంత్ర్యముతోనుగూడిన, మంక నిలయ=కుభమైన యింటియొక్క, దేహలికత=గుమ్మమునందు, నీ మహాన్నతి పాడుకొందును.

(ఇది భారతదేశ భక్తుల శపథవాక్యము) ఇంక స్వాతంత్ర్యమందిన కుభమైన నీమందిర ద్వారముచే నిలిచి మేము నిన్న ధ్యానించి నేవించుచుందుము. నీ గొప్ప తనమునే పాడుకొనుచుందుము.

10. 11. స్వేచ్ఛ=స్వాతంత్ర్యముయొక్క, కుభోదయ=కుభమైన ఉదయము యొక్క, మంక+అకి=మంక అకిర్వచనముల సంబంధమైన, మను=పూలచే, మురభిళ=పరిమళములైన, మాలి=తలలచే, వివరులమై=వంగినవారమై, (మొక్కిన వారమై) పారతంత్ర్య=రాజ్యముయొక్క, ఉచ్చాట=పెల్లగించి త్రోసివేసెడి జయగీతములు పాడుచు, నికేతనము=నీతెండ్రును, నానాగంతములన్=అన్ని దిక్కుల చివరలందు, నానెడను.

అనేకతరములనుండి భారతదేశమును బంధించియున్న పారతంత్ర్యపు బంధన ములు విడల్పి వేసి, స్వాతంత్ర్య కుభోదయ సంబంధమైన మంగళాశిస్సులు జెల్పెడి పూర్ణ గలతలలు వంచు నీయొక్క దాస్యమును త్రోలివేసెడి జయగీతములను కోటి గొంతుకలతో పాడుకొనుచు, అన్నిదిక్కులందును నీ (భారతదేశ) పతాకమును పాటెడను.

12. ప్రపనములు=పూలు, మన+ఉజ్వల=మిక్కిలి ప్రకాశమైన పాదపీఠ కన్=పాదము లంచెడి పీటమీద

పీఠరతమాతా, నీమిక్కిలి ప్రకాశమానమైన పాదపీఠముమీదమా పాణము లను, ధనములను మానములను పూజాపుష్పములుగానర్పించుము. (భారతదేశసంగ్రా మమున నహింసా యోధులు తను ధన మాన ప్రాణముల నర్పించి పాల్పొంది.)

13. భారతభాగ్యధాత్రి=భారత భాగ్యభూమి ! విజయిత పుత్రులై=నమ స్కరించిన పుత్రులును పుత్రికలును గలదానా! కాండిజగో+సవిత్రి=కాంతితో గూడిన జగత్తును గనుదానా! జనయిత్రీ=తల్లి! నీకు జయము.

14. హిమగిరిమణికిరీటా=హిమాలయములే మణులకిరీటుముగాఁ గలదానా? సింహళము పాదపీఠముగాఁ గలదానా! విజయ+అంకిత+లలాటా=విజయము చేసిన పట్టుబడిన నుదుటి ప్రదేశము గలదానా! (విజయమును తెల్పు బొట్టు నుదుటినుండు పట్టుకొన్నదానా!) (ఈపద్యమున భారతమాత యాపము ధ్యానింపఁబడినది).

ప్ర శ్నో త్త ర ము లు

1. జయగీతియందలి విషయమును వివరించునది.

వేదమునెడుకాంత తనకావియును గల్గెడుచుండ దినమునెడి యుటివాకిలిఁ జేరెను. ఉదయభానుని లేతకిరణములచే భూమ్యాకాశముల మధ్యభాగమంతయు నెఱువఱెను. బాకాధ్యతులవంటి పక్షిసంతానముల కిలకిలారావములు ప్రాకఃకాలపు స్తుతిగీతములై యెల్లడఁ బ్రతిధ్వనించెను. ప్రతి గడ్డిపరకయందును కాంతి యల రారెను. దిగంతములంజెల్ల నుదయరాగము వ్యాపించెను. దేవాలయములందు విజయనూదకములగు ఘంటారావములు మ్రోగెను. ప్రభాతవాయువులచే మూడు రంగుల జెందాయంచులు రెపరెపలాడుచుండెను. నిద్రమైకమున నున్నవారు జయ నూచక శంఖాధ్వనులువిని మేల్కొంచిరి. వీరుల కౌద్యము, స్త్రీలలేజము, పేదల భక్తి, సాధులవీక్షణ్యము, వృద్ధుల పౌరుషమును నూత్నావేశముతో నొక్కపెట్టున వెలుఁగఁజూచెను. ఆసేతుహిమాచలము (యూపద్భారతమున) గల స్త్రీపురుషులు, నల్లని సాగలనుండి బయలుదేరిన గోవు మంటలవరుసలూ, యుంధుమామారుతముచే తుభితమైన సముద్రపుఁ గెరటములూ యనునట్లు విజయయాత్రకు బయలుదేరిరి.

తల్లి, భారతమాతా! అట్టి నీ ప్రభాతోత్సవ సురంధము నొక్కపరి గాంచి తివా! నీవు వేదములకుఁ గన్నతల్లివి, జ్ఞానమునకుఁ బెంపుము తల్లివి. పేదల కన్న పూర్ణపు, వీరరాజ్యవి. అట్టి నీకింక బరదాస్యములేదు. నీపుత్రులమగు మేము స్వాతంత్ర్యమందిన నీ సుభ్రమందిర ద్వారమున నిలిచి, నిన్నే ధ్యానించుచు నేవింతుము. నీ గోవుతనముచే పాడుకొనుచుండుము. తరతరములనుండి తగిలియున్న మా దాస్యబంధములింకఁ దొలఁగించుకొని, స్వచ్ఛాకుభము లానఁగు నాకిన్ని లనెడు పువ్వులను దలఁదాల్చి నీకు విసతు లగుదుము. కోటిగొంతులతోఁ జాలవంత్రియును బాఁగ్రోలెడు జయగీతములను బాడుకొనుచు నీపతాకము నెల్లదిగ్భూతి

నాటేదము, మా ధనమాన ప్రాణములను బూజాపుష్పములుగా నీపాదపీతయంద
దర్శింతుము.

హిమగిరి కిరీటముగను, సింహళము పాదపీతగను, విజయచిహ్నము లలాట
భాగముగను గల్గి లోకమునకు కాంతినొసంగునట్టి యౌభారత భాగ్యధాత్రీ ! ప్రియ
జననీ! నీ కిజే జోహారు, జయమగుంకాక !

2. జయగీతినిబట్టి నవ్యకవిత్వపురీతులను దెలుపుడు,

క్రొత్తవింత ప్రాతఃకీర్తన, పారుగింటి పుల్లకార రుచి, అను సామెతలు
నిజమని మన కవిత్వపురీతులు నిరూపించుచున్నవి. చిరకాలమునుండియు నతిపరిచ
యముచేత ప్రాతవిగాఁ దోచిన మనపురాణ ప్రబంధరీతులను ఆధునిక కవులు రోసి,
పాశ్చాత్య సుపరాకృతిశయముచే క్రొత్తగఁదోచినయాంగకవిత్వపద్ధతులను చుట్ట
పడిరి. మన పురాణప్రబంధకవులు దేవతలను, రాజులను కావ్య నాయకులుగాఁ జేయుఁగా
నాధునికులు నామావ్య జీవితఘట్టములను రైతులను, పేదలను కావ్యనాయకులుగాఁ
జేయుఁదొడఁగిరి. ఆధునికులకు ప్రకృతివర్ణములు ఆకర్షణము గలిగించును. చంద్రో
దయమాన, వనములు, సెలయేళ్ళు, కోవెలకూతలు మొదలగువానిని గూర్చినవ్యక్తులు
వినయగానములు చేసిరి. పూర్వకవులు కవిసమయములతోను, చాలచుట్టులిరుగుడుగా
నుండు ఉత్పేక్షలతోను కావ్యములను నింపిరి. ఆధునికులు స్వభావవర్ణనములను విశే
షముగాను ఉపయోగపకములను గొంతవఱకును వాడుచున్నారు. ఆధునిక కవులు
ప్రకృతివస్తువులను జూచి, వానిపై వింత వింత భావకల్పనలనుజేసి మామిడిచెట్లను
ముతైరువులుగను గులాబిపూలు లేతబాలికలపాలబుద్ధులుగను నూహించుచుపలుమోక
డల తలంపులకు గీతరూపమునిచ్చిరి. అందుచే పూర్వకవిత్వము వస్తుప్రధానమును
సంప్రదాయ బద్ధమునకాఁగా, నాధునిక కవిత్వము స్వేచ్ఛాభావ ప్రధానముగా
నుండును. భాషా చందోన్యాకరణాదినమములను నవ్యకవులు ప్రతి బంధకములుగా
నెంచక భావకమునకును రసమునకును ప్రాధాన్యమిచ్చి మధురకవిత్వమువలెయించిరి.
భారతదేశ స్వాతంత్ర్యోద్యమము వెక్కిరింపడయందు కవితాభావనలనుబురికొల్పెను.
కవిత్వమునకు ఆశోకముకూడ నవసరము.

జయగీతి నుండు ప్రైయాధునిక కవితా లక్షణములుగలవు. ఈ గీతిక ఆసహ
యోద్యమ సమయమున స్వాతంత్ర్య యోధులకు ప్రోత్సాహము గూర్చెడి విజయో
త్సాహ గానముగ వ్రాయఁబడినది. హిమాలయములు కిరీటభాగముగను, సింహళము
పాదపీతముగను నుండెడి భారతమాత రూపము నీకవిధ్యానించి, ఆశీఃపుష్పములతో
గూడిన తలలువంచి నమస్కారములు దెల్పు విజయగీతము పాడెను. ఈ గీతిలో నీ

కపట ప్రాచీనములగు గీతము, అటవలది కందము మొదలగు ఛందస్సులను బాడక రాగతాళములకు నుడిరెడి త్రోత్తగేయ రీతిని వాడెను. ఈర్వేక్ష లేమియు లేవు ప్రాకారకాలపు అరుణకాంతులు వ్యాపించుట ఉదయమునకాంతయొక్కవలె వాటు ముసుగుబట్టయొక్క అంచులు కదలుటగా భావించెను. ఉదయపు పక్షులహాతలు బాకాలధ్వనులుగ నెంచెను. ఉదయకాలమున బోకము కాంతముగ నుంటును, కాంతులు వ్యాపించుటను, ఉదయమున దేవాలయములందు గంటలు న్రోగుటను నీయన వర్ణించెను. స్వాతంత్ర్యపతాకాల రెపరెపలు, జయశంభాధ్వనులును నీయన యుర్రోత్తేజముగ వర్ణించెను. ఆ బాలవృద్ధమును భారతీయులు గూడ తరగములనలెను అగ్ని కేలవలెను గదలినదనుట యీయనవర్ణించిన తీరు దేవజనకాదు, భారతమాత వేదధాత్రియనియు, వీరరాజుయనియు, పేదలపాలిటి యన్న హర్షయనియు నీయన వాకొనుట భారతీయుల ఆత్మోన్మత్తిని స్ఫురింపజేయును. తమ దేశమును బోగడు కొనుట వీరలక్షణము. అందును స్వాతంత్ర్యోద్యమమందిట్టివి యువవల వత్సానా జనకములు. భారతమాత కడపదగ్గఱ జయస్వాతంత్ర్యగీతములు పాడుచుమరియు, పారతంత్ర్యము పటాపంచలగుననియు, ఆఙీవుష్టుములతో తలలుగంచి మ్రొక్కుదు మనియు కోటిగొంతులతో పారతంత్ర్యములు పాఠప్రవోలు పాటుచుపాడుచు జయ పతాకాల నెల్లెని నాటుచుమను వాక్యములు దేశభక్త్యావేశపూరితములు. ధనమాన ప్రాణములను మాతృసేవ కర్షింపవలెననుట దేశభక్తుల వద్బోధకము. ఇది నిజముగ జయగీతియనదగును. దేశస్వాతంత్ర్య గుంపాదనవదోహదకారి. దేశస్వాతంత్ర్యమే గాక భావస్వాతంత్ర్యమును మధుర కల్పనమును నిండు ధ్వనించుచున్నది.

అ స హా య ద శ

స్వీ య చ రి త్ర ము

(కందుకూరి వీరేశలింగముపంతులుగారు)

కవిజీవితాదులు :—

వీరేశలింగముగారి స్వీయచరిత్రమువంటి రచనలు ఆధునికాంధ్ర వాఙ్మయ అక్షణములలో నొకటి యనవలెను. మన పూర్వకవులును పంతులును స్వప్రతిభను గాని సోత్కర్షణమునుగాని చెప్పకొనుటలో విముఖులై యుండిరి. మహాదార గ్రంథములను రచించి లోకోపకారార్థముగా వానిని వెలయించుటే వారియొద్దే కము. కొందఱుస్వీయచరిత్రాంశములను వ్రాయకపోలేదు. బాణకవి స్వీయచరిత్రాంశములను హస్తచరిత్రములో వ్రాసెను. తెలుగుకవులగు నన్నయ, తిక్కన, శ్రీనాథుండు మొదలగు వారు తమ్ములు తమకృతిభర్తలను గుఱించి చరిత్రాంశములను చెప్పకొనిరి. పింగళిమారన, రామకృష్ణుడు మొదలగువారు కవితామలను గుఱించి తమ భావములు చెప్పకొనిరి. కాని వారెవరును సమగ్ర జీవితచరిత్రలను వ్రాయఁ దలపెట్టలేదు. ఆంగ్లసాహిత్యమున స్వీయచరిత్రారచనముగలదు. దేశచరిత్రశాస్త్రము మానవచరిత్ర మొదలైనవి లోకోపకారముగ నుండునవియైనచో నట్టివానిని కొందఱు రచింతురు. అందఱు జీవితములు మహాదారములై ప్రజోపయోగకరములై యుండవచ్చును. అట్టివారి జీవితరహస్యము అమూల్యమైనవి. యితరులకుఁ దెలియక పోవచ్చును. అందుచే స్వీయ చరిత్రలు రచించుట యవసరమని భావింపఁబడెను. స్వీయచరిత్రలయం దుండవలసిన ప్రధానాంశము సత్యకథనము రచయిత తనజీవిత విషయములన్నిటిని ముఖ్యములవచయు, హెచ్చుతేయకయు, యధార్థముగ నిష్పాక్షికబుద్ధితో రచింపవలెను. అట్టి యెడలనే పఠితలు అస్వీయచరిత్రలకుఁ దగిన విలువ కట్టి, రచయితలను విమర్శించి వారియందు గుణములున్నచో గ్రహింతురు. ఇట్టి జీవిత చరిత్రములలో నేడు ప్రసిద్ధమైనవి గాంధీ ఆత్మకథ (సత్యాన్వేషణము) నెహ్రూ ఆత్మకథ, వీరేశలింగము ఆత్మకథ మొదలైనవి.

ఆధునికాంధ్ర వాఙ్మయమున వీరేశలింగముగారి ప్రాధాన్యము శంకింపరానిది. ఆయన చేసిన బహుముఖుడైన ఆంధ్ర సాహిత్యమునందును, ఆంధ్రుల సాంఘిక జీవితమునందును రాచభాట లేర్పఱచినది. ఆయన కాలమున నాయనను చెప్ప

రాని కడగండ్ల పాలుచేసినను ఆంధ్రజాతి వీరేశలింగము గద్దెతిక్కనయనియు, అధుని కాంధ్రవాఙ్మయ నిర్మాతయనియు, బ్రహ్మసంహిత నాతని నొక యుగ ప్రవర్తకునిగా నెన్నుచున్నది. వీరేశలింగము నకుఁగించి పెక్కుండు తమతమ యభిప్రాయములను నవసరములను బట్టి గ్రంథములు రచించిరి. వీరేశలింగము గారి కాలమునను తరువాతను స్వీయచరిత్రా రచనయు ప్రముఖముగ వృద్ధిపొందినది. రాయ సము వెంకటాచలపురగారు, వల్లూరి గంగార్యవారాయణరావుగారు, కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావుగారు, కొండా వెంకటప్పయ్యగారు, టంగుటూరి ప్రకాశముగారు మొదలగు నాంధ్ర ప్రముఖులు తమ స్వీయచరిత్రలను వ్రాసికొనిరి. ప్రజల చరిత్రలను జదివినచో గొంతప్రయోజన ముండకపోవని ఆ రచనయంతల యుద్దేశము. వీరేశలింగముగారు తమ జీవిత చరిత్రనునుకొందు సంపుటముగా ప్రకటించిరి. మొదటి సంపుటము 1910వ సంవత్సరమునవ ముందు వ్రామకబడి 1911లోఁ బ్రకటింపఁబడినది. రెండవ సంపుటము 1910 నుండి 1913 జూన్ నెల లోపున వ్రాయఁబడినది. అనఁగా దీనిలోఁ గొంత భాగము, వీరేశలింగముగారిభార్య రాజ్యలక్ష్మమ్మగారు చనిపోవుటకు ముందును, కొంత భాగము ఆమె చనిపోయినతరువాత ఆమెను అనుసరించుదశలోఁ బడిపోయి యున్నప్పుడును వ్రాయఁబడినది. రాజ్యలక్ష్మమ్మ 1910 ఆగష్టు పండ్లెండవ తేదీ తెల్లవారుజామున చనిపోయినది. ఆమె నిజముగ ఆరాంగియని చెప్పదగినదై వీరేశలింగమునకు కారీరిక మానసిక బలమును చేకూర్చుచుండెడిది. ఆమె తన భర్త చేయు సంఘసంస్కారాది కార్యములు బలాత్కారముచే చేయుటగాక, తాను హృదయపూర్వకముగ నమ్మి, గాఢమైన నేవాబుద్ధితో చేసినది గాన, నామె మరణముచే వీరేశలింగమునకు సగము బలము కృంగిపోయెననఁదగును. అందుచేతనే స్వీయచరిత్రలోని రెండవ భాగముతోని నాలుగవ ప్రకరణమున ప్రధానాంశము అనుసరించుదశగాఁ జేర్చినఁబడినది. ఇది 1910 నుండి 1913 వఱకు వ్యాపించిన కాలము.

అర్థాదులు:—

పుట:—50. ఆకస్మికముగా=తలవని తలంపుగా, ఘోర, విపత్తు=భయంకరమైన యాపద, అనుసరియనిన్=తోడులేనివానిని, పతిత, యువతీ, రక్షణకాల=సంఘములోఁ బురుషుల దుర్బలముచేతనో, తమ యింద్రియ దుర్బలత్వముచేతను చెడిపోయి పశ్చాత్తాపమునందిన స్త్రీలను గాపాడుటకొఱకుఁ గట్టఁబడిన గృహము (వీరేశలింగము దంపతు లట్టి యువకుల కొఱకుఁ దమతోటలో నొక గృహము నిర్మించిరి.) వితంతువు=భర్త చనిపోయిన స్త్రీ.

పుట:- 53. సర్వ, తంతన, చిహ్నములు=పాముకాటు గుర్తులు.

పుట:- 54. గృహ్య. జంతువులు=ఇంటియందలి పెంపుడు జంతువులు. అయోమార్గ, యంత్రకారుడు=ఇనుపదారికి వలయుయంత్రములను జేయువాడు, సానాంతరమునకు=మఱియొక చోటునకు,

పుట:- 56. శుద్ధ శ్రోత్రియులు=అచ్చమైన ఛాందసులు, సంస్కార, ప్రియులు=(సంఘములోని దురాచారములను మోన్చి) సంఘమును బాగుపరచు ప్రయత్నమునం దాసక్తిగలవారు, ఉడిపి=తొలగించి, నిభృత+అగ్ని=కప్పబడిన యగ్ని, హృదయ+అంతరాళమును=మనస్సు లోపలిభాగమును, శోక+అగ్ని=దుఃఖ మనెడు నగ్ని, దుగ్భరము=భరింపరానిది, తత్+దయా+అమృత, ప్రసారము=ఆదేవుని యనుగ్రహమనెడు నమృతముయొక్క చాస్తిపీ, దుఃఖ+అనలమును=దుఃఖము నెను నగ్నిని, ప్రాప్తివాకులు=న్యాయవాదులు, (ప్రేక్షకులు).

పుట:- 57. కృతజ్ఞుడను=చేసిన మేలును గుర్తించుకొనువాడను, ప్రేత మును=శవమును, ఏనూలుగురు=చిగువందలమంది, వృత్తాంత పత్రములు=న్యాయ పేపరులు, తంత్రముఖమును=తెలిగ్రాముల ద్వారా, దుఃఖ+ఉపశమనము (గుణనంధి)= దుఃఖమును దొలగించుచున్నది.

పుట :- 58. వితంతు, కరణ/అలమును=అనాథ స్త్రీలయొక్క ఆశ్రయము కొఱ కేర్పడిన గృహము, అస్థికలను=ఎముకలను, కూద్ర+అంగన=కాపుబాటి స్త్రీ, మోహము=ప్రేమ, పుత్ర+అధికముగా=కుమారునికంటె నెక్కుడుగా.

పుట :- 59. వృద్ధకలోన్=మనస్థిరమున, ప్రాపురక్షణము, ప్రాయశ్చిత్తము=చేసినపాపమును దొలగించుకొనుటకై చేయుకర్మము. మనః+స్వాస్థ్యము= మనస్సునకు నెమ్మది, తల్లడిల్లు=చలించు (బాధపడు), ఉల్లమండు=హృదయమునందు, దున్+చింతలు=చెడుతలంపులు, సంసార, వారికి=సంసారమనెడు సముద్రమునకు.

పుట :- 60. ఎన్నికగా = లెక్కింపఁదగినదానినిగా, పాపి=తొలగించి, పట్టి=బిడ్డ, మోహ, పాశములు=అజ్ఞానమనెడు త్రాళ్ళు, దీన, రక్షక=దిక్కుమాలిన వారిని రక్షించువాఁడా! స్వస్థచిత్తురాలు=నెమ్మదిగనిన మనస్సుగలది, సత్+కార్య, కరణమందు=నుంచుపని చేయుటయందు, మనః+తాపమును = మనస్సునకు బాధను, గ్రామ. పాచకుడు=గ్రామమునందలి వంటలవాడు, బాల, వితంతువు=చిన్నతన ముననే భర్త చనిపోయిన స్త్రీ.

పుట:- 61. స్త్రీ, భునః+వివాహ, సమాజమువారు=(విధవలైన) స్త్రీలను జేరఁడిసిరిగి పెండ్లిచేయుటకై యేర్పడిన సంఘమువారు, ఇన్నూరు=రెండువందలు, రక్షణనిధి=నేమిగనబాధకు, ప్రశశవరీక్ష=మెట్రిక్సు లేషను పరీక్ష,

పుట:-62. దృశకాయురాయ=దిట్టమైన శరీరముగలది, బలకతో+సురణము (అనునాసకసంధి)=బలవంతముగాఁ జనిపోవుట, కృప్రయోజన, పరత్వము=సాంత లాభమందలి యాసక్తి, ప్రాజ్ఞావన=బుద్ధిమంతునకు,

పుట:-63. అనుచో యుండను=తోడులేనివాడను, నిత్యపించితిని=భూమిలోఁ బాఠిపెట్టితిని, ప్రముదావనము=పూలతోఁగి, యథా+ఇచ్చముగా (గుణసంధి)= ఇచ్చము వచ్చినట్లుగా.

పుట:- 65. ఆచుము=కాచి (అచాయము).

పుట:-66. ధన+ఆగమము=కట్టురాది, అరణ్యము = పెండ్లి కొనుగిరితరుల బుద్ధింపనా రొంగుడి ధనము.

పుట:-67. మాన్యము=ఆదరముతో నొకరి సంగివధూమ, ముద్రకాగితము= దస్తావేజు, ధర్మపత్ని=యథావిధిగాఁ జెల్లగాడి భార్య, సాధ్య=పత్రతయైన స్త్రీ, పరమపదమున నొంచెను=స్వర్గస్థురాలయ్యెను.

పుట:-69. అవ్యాజ, క్రేము=కపటములేని (పవిత్రమైన) క్రేము, ప్రమగ్నీట న్యాయము=తుమ్మెద యొకపురుగున చెచ్చి తనగుడిలోఁజెట్టి, తాను గూటిముఠమునఁ గూర్చుచుండును. గూటిలోని పురుగితర మెఱుంగక యెగుటనున్నతుమ్మెదనే ధ్యానించుచుఁ గొలిదికాలములోఁ దానును తుమ్మెదగా మాతీపోవును. దీనిని బట్టి భ్రమరకీట న్యాయమునకు దేర్పడెను. భ్రమరములోడి నిత్యసహవాసముచేత కీటము తానును భ్రమరముగా మాతీపోయినట్లు, ఒకఁడొకనిసహవాసమునఁదానును వానివలె మాతీపోయెననుటకీ న్యాయ ముపయోగింపఁబడుచుండును, పిఠేకలింగము గారి సహవాసమువలన రాజ్యలక్ష్మ్యుగారు నాతనిగుణములు గలవారగుమాతీరిని భావము, మత్తగజము మదపుటేరుగను, అంకుశము = ఏనుగును లొంగ దీయునట్టి యిరుప సాధనము, సుధారసము=అమృతము, ఉపచారము=సేవ, అత్యంతసహకారి= ఎక్కువ తోడుపడునది, అత్యసంరక్షణము=వృద్ధులమును గాపాడుట.

పుట:- 70 పట్+కర్మ, యత్తరాలు=అఱుకర్మలతోఁ గూడియుండినది, సంతుప్త+అంతరంగరాలు=సంతృప్తిపొందిన మనస్సుగలది, సంక్షోభము=అలజడి, శతగుణములు=నూలురెట్లు, సమాప్రగుణములు=నేయిరెట్లు.

పుట:- 71. ఆకార్య కరణము=కూడనిపని చేయుట, కార్యసాధనము = పని నెఱవేయుట, దీన+ఆలాపములు=జాలిగొలుపుమాటలు, ప్రతి+ఉత్తరము (యజ్ఞాదేశసంధి)=బదులుమాట, అవ్యాజము=కపటములేనిది, వివాహ+అపేక్ష = పెండ్లి కోరిక, ఉడిపి=తోలఁగించి.

పుట:- 72, సర్వ+అనర్థదాయకము=అన్ని విధములగు కష్టముల నొసఁగనది.

పుట:- 73. ఏమఱియించి=కనుగప్పి, భీరుత్వము=భయము, గమ్యస్థానము=చేరుకొనఁదగు చోటు (ఏకేశలింగముగా చేర్పఱచిన విఠంబు శరణాలయమున నని భావము), పురమందిరము=పానహాలు, మార్గ+ఆయాసము = ప్రయాణపు బడలిక, సడలి=బారి, శుష్కించిన=చిక్కిన, సరవ+చేయక= అన్యపెట్టక, సభీసముగాలు ముతో=స్నేహితురాండ్రయొక్క సమాహముతో.

పుట:- 74. పరిణయ+అభిలాష=పెండ్లి చేసికొనుట యందలి కోరిక, పాప కలు=మోసగాండ్రు, పతితలు=చెడినవారు, పశ్చాత్తప్తులు=చేసినదోషముఱిగిపిడిప బాధపడువారు, అనాధమానిషులు=నిక్కలేని స్త్రీలు, పతితయువశి రక్షణశాల = దుర్మార్గుల మోసముచే మానధంగమంది దక్కుమాలియున్న స్త్రీల రక్షణముకొనుట నిర్దింపఁబడిన గృహము, శిశుశాస్త్రదోషము=బిడ్డలను జంపుకొనుటవలనఁ గలిగడి పాపము, విముక్తురాండ్రు=తొలఁగింపఁబడినవారు, శ్రమమునిమిత్రము=ప్రిటికొండ

పుట:- 75. సమస్త+ఉపచారములు (గుణసంధి)=అన్ని సేవలు, అకస్మిక ముగా=చాకాత్తుగా, పూర్వ+ఉక్త (గుణసంధి)=ఇంతకుమున్ను చెప్పఁబడిన, విగత భర్తృకలు=భర్తలు చనిపోయిన స్త్రీలు.

పుట:- 76. పరివేషించి=చుట్టియొండి, వీధిత్వ రూపముతో=గోత్రకలి గించు వికారమైన యాకారముతో, అభియోగము తెచ్చుటకు=తమ పట్టుటకు, రక్షక భట+అగారమునకు=పోలీసు స్టేషనుకు, ఆపన్నలు=ఆపదనందియొన్నవారు.

పుట:- 77. సరమ, విత=(అందరుకు) పూజ్యుడగు తండ్రీ, పామరి, జనులు=తెలివితక్కువవారు, అల్పులు=నీచులు.

పుట:- 78. విగ్రహ+ఆరాధనః=దేవతా విగ్రహములను బూజించుట, ఏక+ఈశ్వర+ఉపాసనము (గుణసంధులు)=ఒక్కేయొక దైవమును ధ్యానించుట, పరి శుద్ధ+అస్తికభావము=దేవుడుగలఁడను విషయమున నిర్మలమైన విశ్వాసము గలిగి యుండుట, సహస్రముఖములన్=వేయివిధములుగా, ఏకాంత, ప్రార్థనము=ఎవ్వరు లేనిచోట (ఒంటిగా) ధ్యానముచేయుట, వికల+అంగులకు=అవయవభావము గల వారికి (కుంటి, స్రుడ్డి మొ॥)

పుట:- 79. పాక, రచనము=వంటచేయుట, నిరుపమానము=సాటిలేనిది, ప్రథమ, కర్తవ్యము=మొదట చేయఁదగిన పని, చాయవలె=నీడవలె, సహధర్మ చారిణి=భర్తతోపాటు ధర్మములన్నిటిని నిర్వహించునది(భార్య), జాతి, బహిష్కృత్యుడగు=కులమునుండి వెడలివేయఁబడినవాడగు, యజ్ఞోపవీత, విసర్జనము=జంజము

లను దీని జేయటం, కలహములు=కలహములు కలిగించుట=చం దివ్యముననుబాం, అభినయించుచు=నటించుచు, అంగలార్పణ=ముఖాభరణము.

పుట:—80. ప్రసన్న, ముఖముతో=చిర్యమున మోహముతో, చూడటం జీవము=బ్రతికియున్నంతవఱకు, తమముత్యము=ముత్యములను, విమలమును=వృద్ధమునా సిని, బాహుశ్రమ=పట్టుక, మందభాగ్యుడను=దురదృష్టవంతుడను.

పుట:—83. గతి+అంతరము (మహాదేశసూధి)=మహాదేశ, మార్గము.

పుట:—84. అభ్యంగన సానము=తలంబు సానము.

పుట:—85. ఆకస్మికముగా=మాఘాత్తుగా, వివాహగ్రస్తులు=వివాహము చేయింగఁబడినవారు.

పుట:—86. ఆతి+అభ్యక్తముగా (మహాదేశసూధి)=మత్తము, అనంతముగా, తడవుగా=చాలాకాలముగా.

పుట:—87. విధురండు=భార్యవియోగము నొందినవాడు.

పుట:—89. సంఘ, విజ్ఞానము=పరమార్థము కలిసి విచేసికొనుట.

పుట:—90. ఆయోమార్గ సానము=చల్లెత్తేయను.

పుట:—95. కీర్తిశేఖరు=కీర్తి మాత్రమే మిగులఁగా గలవారు (చరిత్రమునవారు), వ్యాజ్యము=దాహ, ఆయోమార్గము=ఇసుకదారి.

పుట:—97. స్వ+ఉద, పోషణార్థము=సంతోషింపజేయుట.

పుట:—98. అల్ప, వితములగొద్దిపాటి డబ్బు, ఉపకారము=వేతనము, సైన్యము, సుసంకల్పము=డబ్బులేకపోవుట, పునః+అంతరములు=తిరిగి యగుచు పునఃపడినవి, విష్ణుపతి=మృతి, సుదర్శనము=పట్టుక, త్రాగివారు, ప్రాంత=త్రాగివారు.

పుట:—99. శత+పేరలు, శత=అశత క్రియలకు ప్రోత్సహములను, శక్య+అశక్య, విచారము=సాధ్యము, అసాధ్యము=అసాధ్యము, సంస్కరిం+ఉద్యమము చక్కదిద్దు ప్రయత్నము నిర్+హేతుక, గాఢమాన, కటాక్షము చేత=కారణము లేకుండగనే కలిగిన కడగంటి మాపుచేత, అల్ప, సంస్కార, ప్రయత్నము=కొద్దిపాటిదగు (సంఘమును) చక్కదిద్దు ప్రయత్నము, సంస్కార, తా+అంతరము=సంఘమును సంస్కరించుట యనెడు తీరగయొక్క మొలకను, పట్టుకొమ్మలు=ఆధారములు, నానాముఖములన=బెట్టుకొనెపులు, ప్రతికూల, యుంర్ముమారుత+అలోపముచేత=ఎదురుతిరిగినవారి నెదురుతిరిగినవారిని గాని వెలరేగుట చేతను, బాధ+లోక, సూర్య+అతధ తాపముతోతను=బాధలంపెట్టుగా రనెడు సూర్యునియంద కడిమిచేతను, సంస్కార, వల్లి, ముల్లిన=ప్రవృత్తును సుఖము సంస్కారమునెడు అతను, మానసియలు=గౌరవింపఁబడినవారు, వృద్ధసోదరుడు=మదనలి (పెద్ద) తోబుట్టువు.

పుట:-100, సాహాయ్య, సంశ్రయ, కానిని=సహాయమును, రక్షణాధారమును దొనరిగెడి వృక్షమును, అనంత, సత్+ఫల, సంధాయకము=మిక్కిలి మంచి పండ్లదొనరిగనది, జవ, సత్వములను=ఉత్సాహమును బలమును, శోచనీయును=పెచారింపఁదగినది, సాభ్రాత్రయ=సోదరభావము, దయనీయుఁడు=జాలి (దయ) చూపఁదగినవాఁడు.

పుట:-101, తృప్త=ఆశ, సావధాన చిత్తశితో=శ్రద్ధతోఁగూడిన మనస్సు కలిగియుండుటతో (మిక్కిలి శ్రద్ధతో), తనః=తృప్తి, పరస్పర=అనుమోలముగా=ఒకదానికొకటి తిగుకొట్టుకొని, సహోదరము=కడుపులలో నీరు చేరి యుచికిపోవుట యగు వ్యాధి, స్థిరవము=బూరకాలు జబ్బు, క్షటిల, కల+ఆచార, భూతమునకు=పంకరయైన కలాచారములనెడి పితాచమునకు.

పుట:-102, దుస్సుచ వైధవ్యదుఃఖములపాలు=భరింపరాని విధవతీకమువలని దుఃఖములవశము, నిరింతరము=పల్లవపుడు, హేయదాస్యము=నీచమైన బానిసతనము అభ్యుదయవంతము=అభివృద్ధికలది, నివా స్వస్తి సదృశము=పగటికలతో సమానమైనది (ఎప్పుడో నెఱవేరినది), ప్రత్యక్షసిద్ధము=కన్నులయందుఁగనఁబడుచున్నది.

పుట:- 103, అల్పశ్యమసాధ్యములు=తక్కువ కర్మతో సాధింపఁదగినవి, దివానక్షత్రములు=పగటిచుక్కలు, విద్యా+అశ్రమముకొఱకు=గురువు నేర్చుకొనుట కొఱకు, కర్తవ్య నిర్ణయ వ్యక్రతను=చేయఁదగు పనులను నిర్ణయించుకొనుటయందాసక్తి కలిగియుండును, నూతన+ఉద్యోగ+అనురాగమును=క్రోధ ప్రయత్నములయందాసక్తియును, సహస్రగుణములన్=వేదిధములుగా.

పుట:- 105, ఇమితేగలు=రెండవనీ ములు, మిధ్యాదోష+అగోపణములు=అబద్ధపు నేరములు మోపుటలు, అభివృద్ధనపత్రికలు=(తన) సంతోషమును దెలియఁజేయు లేఖలు, ఉచిత+అనుచిత వివేకము=చుంచినెడల నాలోచింపఁగల బుద్ధి.

పుట:- 106, తెగడుచుండురు=నిందించుచుండురు, దోష+ఏక (వృద్ధిసంధి), దృక్కులు=తప్పులను మాత్రమే కనిపెట్టుచుండువారు, లౌక్య+అధికార ధూర్వహులు = లౌకికమైన యధికారభారమును మోయుచుండువారు. (గర్వమెట్లు ఉద్యోగులు) అకార్యము=చెడ్డపని, ప్రబుద్ధుల=గొప్ప బుద్ధిమంతులయొక్క (హేళనగా ఉపయోగింపఁబడినది, శూర్+మాషణములు=చెడునిందలు, ఉన్మత్త ప్రలాపములు=పిచ్చిగాని ప్రేలుడు మాటలు, కార్య+ఏక (వృద్ధిసంధి) సాధన పరాయణ చిత్తముతో=పనిని సాధించుటయందు మాత్రమే యాసక్తిమైన మనస్సుతో, భరణమునకే=సోపానమునకే ఆర్జమును=ధనమును.

పుట:-107. అర్థము=సగము, భవ+అభావము=దబ్బులేమి, సూత్రవ ప్రతిష్ఠల కంటే=క్రొత్తవానిని నిర్మించుటకంటే, జీర్ణ+ఉద్ధారణము=సామగ్గిని నానిని బాగు చేయుట, అధిక+అదరణీయము=ఎక్కువ గూడరింపఁదగినది. నిరీ+అంతరాముగా=అడులేకుండ.

పుట:- 108. రథ్య = బాట (Road) అమృత+అనందము = అధికమగు సంతోషము.

పుట:- 109. సర్వ కారక్యా=అన్నిటియగును దశగుణవాఁడా! భక్త జన+అభీష్ట ప్రదాయకా = భక్తుల కోర్కెలు నొసఁగువాఁడా! అనన్యగతిమఁడై = వేరొక దిక్కులేనివాఁడై, భవత్ + ప్రేరేతములు=నీచే బ్రోత్సహింపఁబడిన, వ్యతిక్రమములు=దొంగుట.

పుట:- 110. అంతరాళమున =లోపల, రాగ ద్వేష+అంశర ప్రభావము=తనవారియొడఁ చేమయు, ఇతరులయొడవిరోధముగ నెఱుఁగుల మొలకల యొక్క మహిమచేత, ఆత్మశ్లాఘనము = తన్నుఁబాను బొందుకొనుట, స్వాంతము నుండి=మనస్సునుండి, పరారము=ఇతరుల హేళికొనడ, ఆయు+శేషము=మిగిలిన గూయ్యరాయమును.

ప్ర శ్నో త్త ర ము లు.

1. రాజ్యలక్ష్మమ్మ మరణము-దాని పరిణామము.

వీరేశలింగంగారిభార్య రాజ్యలక్ష్మమ్మ, ఆమె నిజమైన యథాంగియై భర్త కల్లవేళలఁ దోడ్పడుచుండెను. కాని తన భర్తకంటెయుదుగ కాలముచేయవలెనని యామె కోరుకొనుచుండెను. భర్త యనంతరము బాధలు వడవలసినప్పుననియో, సంఘవైరుధ్య మెట్టి విషమఫలితములను గూర్చుననియో ఆమె భావమై యుండ నోపును. కాని తన భార్య చాల ఆరోగ్యవంతురాలగుటచే నామె తనకంటె ముందుగఁ జనిపోదని వీరేశలింగముతలఁచెను. తానొకవేళ చనిపోవుదక వచ్చినచో నామె యాత్మహత్య చేసికొనకూడదని యాయన హెచ్చరించెను. ఆయన తన యాస్తిని హితకారినీ సమాజమునకు వ్రాసివేసినను, దన యనంతరమున రాజ్య లక్ష్మమ్మకు సుఖజీవనము జరుగునట్లు వేయిరూపాయల రొక్కమును, నెలకు ముప్పది రూపాయలచొప్పున మాసికాదాయమును, కాపురముండుట కిల్లును నుండు నట్లు దానపత్రమునఁ జేర్చుటలు చేసెను.

వీరేశలింగముగారేలేటే వేగవిలోఁ జలఁదనమునకై బెంగుకూరు వెళ్ళుచుండిరి. వాడుక ప్రకారము వారు భార్యనోఁ గూడి 1910 వ సంవత్సరము బెంగుకూరు వెళ్ళి

జూన్ నెల మొదటి పక్షాంతమున రాజమహేంద్రవరము తిరిగి వచ్చిరి. అప్పుడు రాజ్యలక్ష్మమ్మ సంపూర్ణారోగ్యములోనుండి, తన రక్షణలోనున్న వితంతువులను, పతిత యవతులను బాలించుచుండెను. ఆమె నిద్రకు పూర్వమును, నిద్రమేల్చినను పిమ్మటను శేకేశ్వర ప్రార్థన చేసికొనెడిది. పెండలకడనే మేలుకొని భర్తతో సుఖము గావించెడిది. 1910వ సం॥ ఆగష్టు 11 వ తేదీ రాత్రి ఆమెజుట్టుముడిలో గులాబిపువ్వు పెట్టుకొని, నోటిలో అమంగు వేళికొని పండుగా నెను. ఆ రాత్రి నిద్రలో ఒంటిగంట రెండు గంటల వేళ ప్రళాంతముగ బ్రాణము విడిచెను. ఆమె మరణించుట పీఠేశలింగము శైలవారికి తరువాతగాని యెఱుఁగదాయెను. ఆమె ఆలసి నిద్రించెననుకొనెను. ఎంతసేపటికిని లేవకపోగా మూర్ఛనగా నునుకొని వైద్యుని రప్పించగా వైద్యు డామెనినిపోయెనని చెప్పెను. పీఠేశలింగము శేకేశలింగులెను. పట్టణమంతటను నీవార్త ప్రాకి వేలకొలది స్త్రీ పురుషులు వచ్చి దుఃఖించిరి. ఈవార్త పత్రికలలో ఒకటికిమై పీఠేశలింగము గారి కెన్నియో సానుభూతి లేఖలు వచ్చెను. ఈదంపతులచే చెందింబడినవారు వచ్చిరి. రాజ్యలక్ష్మమ్మ వలని రక్షణ గోల్పోయిన అనాథల గోడు చెప్పకరముగాదాయె. తనకు వార్తకమున నుపచారమును రక్షణయు గావలసిన పీఠేశలింగమునకు భార్య మరణము గొప్ప ఆఘాతమాయెను. పీఠేశలింగముగారి తోటలోనే శవదహన సంస్కారమాయెను. రాజ్యలక్ష్మమ్మగారి చీగలను వస్త్రములను, శరణాలములలోని వారికి పంచిపెట్టిరి. ఆమె యస్థికలను బ్రోగుచేసిరి. వితంతురివాగుములు చేసికొన్నవారును, మిత్రులును గొన్ని యస్థికలను దీసికొనిరి. మిగిలిన యస్థికలను జాగ్రత్తపెట్టి పీఠేశలింగముగారు రాజ్యలక్ష్మీ నివాసమునొక గృహము నిర్మించి దానిలో పాలరాతితో సమాధిని గట్టించి, యస్థికలనందుంచెను. తన భార్య యోగ్యతకుఁ దగిన యనాయాస మరణము గలిగెనని పీఠేశలింగమునకునెను. ఆయనకు గొప్పయాధారము కూలిపోయెను. భార్య మరణానంతర మాయన తనకరీర సౌకర్యములకు అన్నపానాదులకును చాల ఇబ్బందులు పడవలసి వచ్చెను.

2. రాజ్యలక్ష్మమ్మగారి పరోపకార పరాయణత్వమును నిరూపించునది.

రాజ్యలక్ష్మమ్మగారు పీఠేశలింగముగారి భార్య. ఈమె భావములందును జర్యలందును పీఠేశలింగముగారికి సరిపోయిన సమాధర్మచారిణి. తన పండ్రెండవ యేట నీమె భర్తతోఁ గావురమునకై యత్నవారింటికి వచ్చినది. అది మొదలమె భర్త నేవయే జీవితపరమార్థమని యొంది యతని కనుమలముగా వర్తించుచు, భ్రమర

కీటన్యాయమునఁ దాను భర్తవంటిజైపోయెను. వీరేశలింగుగా రేకార్యమునకుఁ బూనుకొన్నను నీమె వెనుకంజ జేయక తోడునీడయై యతనిని బ్రోత్సహించుచు ముందునకు నడపించుచుండెను. ఆమె మిక్కిలి కాంతస్వభావముగలిగి, కోపస్వభావుఁడగు తనభర్తయొక్క కఠినీతిరులను అక్ష్యపేట్టక మత్తగజమువలె సంచరింపఁ దానంపుకముయి యతనిని మరల్చి పురుషులు కనిపెట్టి కాంతవచనములతో స్వస్థచిత్తునిగావించుచుండెను. ఉబ్బసహోగముతో బాధపడుచుండు భర్తకు మాతృప్రేమమున నేవఁజేసి శరీరరక్షణముచేయుచుండెను. క్లిష్టసమస్య లేర్పడిన సందర్భములలో భర్త కామె మంత్రవలె సుపజేకములిప్పుచు నాత్మసంరక్షణముగావించుచుండెను. ఈవిధముగా రాజ్యలక్ష్మమ్మగారు “కార్యేషుమంత్రి, కరణేషుదాసీ, రూపేచలక్ష్మి, శూరుయాధరిత్రీ, స్నేహేనమాతా, శయనీవరంభా, మట్కర్మయాశ్చ భుభగర్మపత్నీ”యను నామ్యల వాక్యమునకు అక్ష్యమై మెలఁగుచుండెను.

వీరేశలింగముగారి సాహచర్యమున రాజ్యలక్ష్మమ్మగారు మానవులయొడ సమత్వబుద్ధియు నేవాబుద్ధియే గాక ఇంటిలోని పిల్లలను వక్కులను ప్రేమతో పెంచెను. చనిపోయిన రాజ్యలక్ష్మమ్మ యెడిలోని కగిరి పిల్లి కూర్చుండెను. బ్రాసగు వక్కు దూరము పంపివేయఁబడియు మరల రాజ్యలక్ష్మమ్మ కడకు జేరుకొనెను. ఈవక్కు పామున్న వైపునకు రాజ్యలక్ష్మమ్మ పోవంటి వారించెను. వితంతువులు దూరదేశములనుండి రాగా తనపనులనైన కట్టిపెట్టినచ్చి వారి యన్నపానాదుల విషయము విచారించి యేర్పాటులు చేసెడిది ఆనాధబాలికలపట్ల నామె యొక్కవ జాలిజూపి విసుగులేక నేవఁచేసెడిది. పూర్వ దురభ్యాసములనే నొక్కొక్కప్పుడు తప్పులుచేయువారిని కాంతముగ మందలించి వారు సిగ్గుపడి సన్మార్గమునకు మరలునట్లు చేసెడిది. పతిత యువతీ రక్షణకాల నిర్మాణమునకును నిర్వహణమునకును రాజ్యలక్ష్మమ్మయే బాధ్యతవహించెను. దుర్వృత్తినుండి యీమె కొందఱురక్షింపగలిగెను. ఒకబ్రాహ్మణవితంతు వొకబిడ్డనుగని విడిచిపోగా రాజ్యలక్ష్మమ్మ యాశిశువునకు తల్లిచేయు సమస్త సేవలునుచేసి పెంచెను. మలమూత్రము లెత్తుట కేవల గించుకొనలేదు. ప్రజల యుపయోగమునకై యామె పెక్కునూతులు త్రవ్వించెను. ఒకస్త్రీని జారత్వకంకచే నామెవిలువఁడు చెంపఁబగులగొట్టగా నట్టివారి నుద్ధరింపలేమాయని రాజ్యలక్ష్మమ్మ భర్తకుదెల్పెను. వీధిలోఁ బడిపోయిన మాలవాని నెవరును ముట్టకపోగా నీమె తుదకొక యువకుని సహాయమున దన యరుగునిఁదిజేర్చి వాని కుపచారములుచేసి పంపెను. ఇట్టిమె సర్వప్రాణి దయాపరత్వమును మాటతచే గాక చల్యలవలన జూపెను.

ఆమె భర్త సంఘ విద్రోహము చేయుచుండెననియు, శాతనిని శారింపు మనియుఁ దన వ్యతిరేకతను బ్రకటించుచునియు పెక్కండు బంధుగు లీమెను బల వంతపెట్టిరి. ఇదరించిరి, కాని యీమె యచంచలయై తన భర్త చేయునట్లను యోగ్యమేమని వాదించి బంధువుల నోళ్లు కట్టించెను. అస్తిసంతను హితకారిణి సభకు వీరేశలింగము దానము చేసి జేయుచున్నాడనియు నందుచే నామె ముప్పుగడు చుట కష్టమనియు, గొంతయూస్తీ తనవంతునట్లు చూచుకొమ్మనియు, సహితన భర్త విరుద్ధముగా నాయన తలపెట్టినపనులు మాన్పించుమనియు పలు తెగఁగులు నామెకు బంధువులు వెప్పినను రాజ్యలక్ష్మమ్మ తన నిశ్చయమును నడలినపలేను. స్త్రీ సంఘోద్ధరణము విషయమున భర్త యనుమానములు బోఁగొట్టి యాయనను త్రోవ పించెడిది, తోటకు బాగుచేయుచుటలోను నూతులు త్రవ్వించి యానూతులు తమకెగాక జామిపేటవారికిని చుట్టుపట్టల ప్రజలకును నుపయోగపడునట్లు చేయుట లోను నామె పరనేవాబుదిన జూపెను. వీరేశలింగము నమ్మిన యేకేశ్వరోపాసన మును ఆడంబరము కొఱవఁగాక ధృఢరిక్వాసముతో తాఁ జేయుచు, స్త్రీలకొలఁకుఁ బ్రత్యేక ప్రార్థనామందిరము కేర్పాటు చేయుచి స్త్రీల నటకుఁ గొనిపోయెడిది. ఆమె కొన్ని కీర్తనలనుగూడ రచించెను.

రాజ్యలక్ష్మమ్మగారికి పుట్టినింటివారిచ్చిన భూమి కొంతకలగు. ఆ భూమి నామె పుట్టినింటివారికే వ్రాసి యిచ్చివేసెను, అన్నివిధములను భర్తను, దైవమును, నమ్మిన తన జీవితచింత యామె పెట్టుకొనలేదు. అనాధబాలికలకును, పతిత స్త్రీల కును ఆశ్రయభ్యాసపు పేర్పాటులు గావించి తానే వారికి చదువు చెప్పెడిది. వంటి వారు, గ్రుడ్డివారు, వృద్ధులు మున్నగునవహాయకకు అన్నదానము చేయుటలో నీమె శ్రద్ధవహించెను. సోమరితనమున్నచో నామె కంటగించుకొనెను. ఊరక మాటల కాలక్షేపమునకు వచ్చువారిని మందలించి వారి యలకత్వమును బోఁగొట్టెడిది. ఇట్టి యుత్తమురాలగు నీమె కనాయాసమరణము కలిగినందుకు వీరేశలింగముసంతోషించి మంచివారికి మరణమే సాక్షియని పెద్దలన్నమాటలు స్మరించెను.

3. భార్యమరణానంతరము వీరేశలింగముజీవిత మెట్లునడచెను.

రాజ్యలక్ష్మమ్మగారు పతిసేవయే ప్రథమ కర్తవ్యముగా నెంచుకొని వీరేశలింగముగారికి వలయు సమస్త సౌకర్యములు స్వయముగాఁ గనిపెట్టి చేయుచుండెడి వారు. ఆమె మరణించినంతవే పంతులుగారికి వంటచేసి పెట్టువాగులేరు. పులక రి సుబ్బారావుగారి యింట నెట్లా కొంతకాలము కాలక్షేపము చేసిరి. సుబ్బారావు గారు యోగ్యుఁడే. ఒక్కొక్కప్పుడాయనయే వండిపెట్టుచు వీరేశలింగమువ్యాధిగ్రస్తుడైనప్పుడు జావ మెం చేసి యుపచారములు చేసెను. కాని సుబ్బారావుగారి

భార్య కీపని యిష్టములేక పలుపాట్లు పెట్టెను. రాచర్ల రత్నమ్మయను నామె సేవా బుద్ధితో నే వంటచేసి పెట్టుటకుఁబూనుకొనిను. కాని యామె బంధువులకదియిష్టము లేక ఆమెతల్లి మంచమునట్టెనని వుకమీఁద నామెను గొనిపోయిరి. వీరేశలింగముకు నాలుగు నెలలపాటు తలయఁటువార్తన లేకపోయిరి. వితగతు శరణాలయములోని స్త్రీలు తలయంటిరి. జాట్లు ఒకటే యట్టుకట్టుకొనిపోవుటచే వీరేశలింగము జాట్లు తీయించివేసిను. ఇంతలో వీరేశనమాల వ్యాధి యాయనను చాలబాధించెను. పాత కాలాభవననిర్మాణమును, సూతులపనియు పూర్తియగునరకు బలికియొండిన బాగుండు నని యాయన యనుకొనెను. శరణాలయములోని యొక విశేతువును వివాహమాడి తన యుపచారము కొఱచు అచ్చట నే యెవరైన నుండిపోవుట కంగీకరించుచో వాని కుగోగమిత్తుననియు ధనమిర్తుననియు వీరేశలింగము ప్రకటించెను. అట్టి వరుఁ డొకఁడు దొరికెను. వీరేశలింగము ఆ వివాహము చేయించెను కాని యందువలన నాయన బాధలు నివారితములుకాలేదు. 1912వ సంవత్సరమున నొకనాఁడు వీరేశ లింగము స్మృతి తిప్పిపోయి అట్టి స్త్రీతో నొక పావుగంట యుండెను. చాల దిన ములకు గాని యాయన యాలోగ్యము చక్కబడలేదు. శరణాలయపు స్త్రీలాయన కుపచారములు చేసిరి. వేసవిలో నాలోగ్యముకొఱకు వీరేశలింగము బెంగళూరుపోయి అచ్చట కొన్నాళ్ళుండి వచ్చుచుండెను. నానాటికి బహుమతగ్గుమండుటచే నీయన గర్వక భావాలా పరీక్షాధికారిత్వము మానుకొనవలసి వచ్చెను. తన పుస్తకముల విక్ర యమువలన ధనము వచ్చుచుండెను. కాని పెక్కుబ్రదు రచయితలు బయలుదేరుటచే నీయన రాబడి తగ్గజూచెను. అందుచే హితవారిణి సమాజకార్యక్రమములకు ధనా భావమేర్పడి వీరేశలింగము ఆంధ్రప్రజల కొక విజ్ఞాపన పత్రము ప్రకటింపవలసి వచ్చెను.

4. ఆంధ్ర ప్రజలకు వీరేశలింగము గాఁచిన విజ్ఞాపనమేమి?

వీరేశలింగము గారు వార్తకముచేఁ బూర్వమువలె నార్జింపలేకపోవుట చేతను హితవారిణి సమాజ కార్యక్రమములు గొనసాగింపవలసి యున్నవిగనుక తన కార్య భారము కొంత యాంధ్రప్రజలపై మోపఁదలఁచి కొంత యాదార్యము వారమువలె పోరను నాశచే నొక విజ్ఞాపన పత్రము నాయన ప్రకటించెను ఆ పత్రమున నాయన స్వోత్కర్షము చెప్పుకొనలేదు. చెప్పలేని దేశములో నానుచువుచెట్టే మహావృత్తు మన్నట్లు విద్యాధికులంతగా శిశోన్నతికిఁ బాటుపడనికాలమునఁ దాను పూనుకొంటి ననియు, శక్తివంచనలేక పాటుపడుచుంటినియు, దేశాభిమానము తప్ప ధనా వ్యర్థ తలు తనయొద్దలేననియు, వక్కార్యము కొనసాగించుబాధ్యత యాంధ్రులపైఁ

గలదనియు నాయన నివేదించెను. తాను నాటిన సంస్కారబీజములు రాజమహేంద్రవరమున చక్కగ నాటుకొని లతలు సాగుచున్నవి గాన వానికి దోహదమొసగుట యావదాంధ్రదేశముల కర్తవ్యమనియు, ఆయన పలుతెరగల నాంధ్రుల నిట్లు హెచ్చరించెను.

ప్రజలు రాజకీయాది సత్యములకు యత్నించుచు గు కృతకృత్యులైనను లాభముండదు. ప్రజాబాహుళ్యము తమ దోషములను ద్రోసిపుచ్చి సాంఘికముగా పురోగమనము చెందినగాని లాభములేదు. సర్వావయవములు వృద్ధిపొందినచో శరీరమునకు శోధ చేయవలసినది యొక ప్రక్క పెరిగినచో నదివ్యాధిగాఁ దలచుట బడును. కావున నింటను బయటను నభివృద్ధికిఁ బూగవలెను గాన తాను దలపెట్టిన సంఘసంస్కార కార్యములను కొనసాగి. పనిలేను. దేశములో సార్వమువలె గాఢ యిష్టడు వట్టణములం దేగాక పల్లెలందును సభలుచేసికొనగల్గుచున్నాడు. చదువుకొనగల్గుచున్నాడు. ఇదివరలోచదువుకొనకలెనన్న పుస్తకములేలేవు. ఇష్టడు చాల పుస్తకములు ప్రకటితములగుచు గ్రంథాలయములు నెలకొని యెల్లరకు నందు బాటలొనికి వచ్చుచున్నవి, వార్తాపత్రికలు దేశమునం దలముకొనుచున్నవి. ఘోష నాక యెక్కట, విదేశములకు విద్యార్జనమునకుఁగట మొదలగు పనులు చేయువారు సంఘ బహిష్కారమునొందు దినములు గోచరించువి. పింగళిగారి సాహిత్యకృత్యము లక్కఱలేదు. పైరితిని సంఘసంస్కారముజరుగుచున్నది. దీనిని బలపఱచుట మన చేతిలోనిదని, రాజకీయ హస్తప్రార్జనము మనచేతిలోనిది గాదు. సామగ్రిని నిశ్చిత ఫలము నొడగు సాంఘిక స్వార్థసత్యము. కు నడుమ కట్టకలెను. ఈ పని చేయు వారిని పెక్కు కష్టము లేదుగొనును. ఫలించిన వృత్తమునకే రాజకీయబుద్ధిగలవారు జయప్రదమగు ప్రజాసేవ చేయఁబూనుచారికే విభాతిములును సంఘమువలన బాములు రావచ్చును. అంతమాత్రముచే వెనుదీయరాదు. రాజమహేంద్రవరమునజరుగుచున్న పనికి చెన్నపురి మొదలగు స్థలములనుండి ఆభినందన పత్రములు వచ్చుచుండ. రాజమహేంద్రవర ప్రాంతము వా రొకరినొక రాక్షేపించుచు, దోష్టకదృక్పథాలై కూర్చుండుటతగదు. ఆక్షేపణములు చేయువారు, లంచగొండితనము, మద్యపానము వ్యభిచారము, పనిలేనితనము, తిండిపోతుతనము, నుతము పేరసంఘమునుదోచుకొనుట మొదలగు దురాచారములను మాన్పుటకు బ్రయత్నింపకపోవుట శోచనీయము. క్రొత్త సంస్థలు నెలకొల్పుటమొట్టయొట్టున్నను, స్థాపితమైయున్న హితకారిణీసమాజము నుద్ధరించుట ధర్మముకదా. నూతన ప్రతిష్ఠలకంటె జీర్ణోద్ధారణ మధికాధరణీయముకదా. కావున విశేషధనమాయలేనివారు నాలుగిసేవకాలిచ్చెడి శఫ్యులుగానైన దేరి సంఘమును బలపఱచుట ధర్మము. ఈ పనిని పిరకలింగముగారు విజ్ఞాపనము పోషెను.

5. స్వీయచరిత్ర రచనకు: పీఠేకలింగముగాఁ బ్రోత్సహముఁ దగి యున్నారో నిరూపించునది.

స్వీయచరిత్ర యనఁగాఁ దన జీవితపుల్లొంగును నా పఁ చెప్పుకొనుట. చరిత్రమనునది విశ్వజనీనమై యుండవలెను. ఎకరిచరిత్రము లోకమున కాదర్శమై మేలుకలిగించునో వారిచరిత్రమే సుర్యజనాదరణీయ మగును. అదియే యత్యరహసము దాల్చునై మగును. ఆదర్శజీవితమనునది సామాన్యమైనది కాదు. మానవఁ గోటికి నొకరిద్దరి జీవితముల్లుంచును. వాగునైకభక్తి, భూతదాన, గర్హరతి, భర్తృత్వ, సేవాభావము మున్నగు నుత్తమగుణములు గలిగి నిశ్చార్థమైపో లోకోద్ధరణకు బాటుపడుచుందురు. వారి నడవడినిబట్టి యితరులు తమవర్తనము దిద్దుకొనుటకు యత్నింతురు. ఇట్టితరుల కుపయుక్తముగు వారిచరిత్రము మాత్రమే వ్రాసుదగును. పరోపకారబుద్ధులు మాత్రమే తమచరిత్రమును వ్రాసికొన నర్హులగుదురు. ఈలక్షణములనుబట్టి చూచినచోఁ దానునమ్మినగ్రన్థములపఁ గట్టినడి, సుతసాంఘికాది విషయములం దభోగతిసాలైన తనజాతి నుద్ధరింపఁబూనిన పీఠేకలింగముగారు స్వీయచరిత్రము రచించుకొనుటకెంతయుఁ దగియున్నవారని యా క్రిందివిషయములనుబట్టి నిరూపిత మగుచున్నది.

పీఠేకలింగముగారు సగంఘోషగ్రంథము గావించి యాంధ్రజాతికి సుహృదపకారమునర్పిన ధన్యతీవులు. వీరికాలమున సంఘమునకే విభముల పతితమై సుస్కరణము నపేక్షించుచుండెను. లంచగొండితనము, అవినీతి, మూఢాచారములు ప్రబల శత్రువులై సంఘమును బీడించుచుండెను. స్త్రీల దుస్థితి కడుంగడు శోచనీయమైయుండెను. బాల్యవివాహములు, నిరక్షరాస్యత మొదలగునవి స్త్రీజాతిని శ్రుంగడియచున్నవి. వీనిని సంస్కరించు ధీమతెవ్వరును లేవండిరి. అప్పుడు పంతులుగారు నడుముకట్టి స్త్రీ జనోద్ధరణాది కార్యములకుఁ బూనుకొనిరి. బాలికలకు బాతకాల యేర్పఱచి స్వయముగా విద్యగఱపఁబూనిరి. బాలవితంతువులను, బలితలగు యువతులను కేరఁదీసి పునర్వివాహములు గావించిరి. నాటిసంఘసరిస్థితుల కెగురీడుచుండిన వీరిని సనాతనులును కులమునుండి వెలివేసిరి. అయినను వెనుదినుక పంతులుగారు బ్రహ్మగమాజ మత మవలంబించి యేకేశ్వరోపాసన గావించుచు సంఘసేవ చేయుచుండిరి.

వీరేశలింగముగారు తనయుద్యోగము వలనను, తనపుస్తకముల విక్రయము వలనను, జీరకాలము పరీక్షాధికారిగ నుండుటవలనను దగినంత ధనము సంపాదించి, యాధనమును సంఘసంస్కరణమునకు, బలిత స్త్రీజనోద్ధరణమునకును, విద్యా ప్రచారమునకును వినియోగించిరి. తాను దలపెట్టిన సేవాకార్యక్రమము స్వార్థరహితమును, అంధ్రజాలికి బలవర్ధకమును నగుటచే నాంధ్రులలో నుదారులెల్ల ధనసహాయము చేయవలెననియు, హితకారిణి సమాజసభ్యులుగఁ జేరవలెననియు పిరుకొరిరి. బాలవితంతు రక్షణకు పీఠ నిస్వార్థబుద్ధితోఁ బెక్కిర్పాటులు గావించిరి ప్రజోపయోగమునకై పీఠ తమతోటలో నాలుగుబావులు త్రవ్వించిరి. అంచగొండితనము, మద్యపానము మున్నగు వానిని నిర్భీకముగా ఖండించుచుఁ బ్రచారముగావించిరి. మద్యపానము మహానర్ధకమని భావించుటచేతనే పీఠ సంవత్సరమునకు డెబ్బది రూపాయల యాదాయ మిచ్చుచుండునట్టి తమతోటలోని తాటిచెట్లను గొట్టించి వైచిరి. వంటి, గ్రుడ్డి మొదలగువాని నాదరించిరి.

వీరేశలింగముగారిట్లు తనధనము బలము సర్వస్వము ప్రజాసేవకై వినియోగించిరి. సంఘోద్ధరణ విషయమున నెన్ని యడ్డంకు లేర్పడినను అత్యుపేక్ష తమపట్టు సాధించుకొనెడివారు. ఇంతచేసియుఁ దాను, జేతుఁగలిగిన దేమియు లేదనియు, నంతయు నిశ్వరప్రేరణచేతనే జరుగుచున్నదనియుఁ జెప్పుచుండువారు, ఇతరులు మెచ్చినను నిందించినను దాము సత్యమని నమ్మినదానిని సాధించుటకు వెనుదీసెడి వారుకారు. ఇట్టి యుత్తమ గుణములుగలవారగుట చేతను, వారి నడవడి లోకమున కాదర్శమయిన దగుటచేతను వీరేశలింగముగారు స్వీయచరిత్రము రచించుకొనఁ గలిగిరి. వారాగ్రంథములోఁ దమజీవిత విశేషము లున్నపున్నట్లు చెప్పుకొనిరేగాని, యసత్యములు, అభూతములు నగు కల్పనలు చేర్చలేదు. అత్యుక్తాఘ, కరనిందల కందుఁ జోటియ్యలేదు. కావున వీరి స్వీయచరిత్ర మాంధ్రవాఙ్మయమున కలంకార ప్రాయమై యాంధ్రజాత్యాదరణముఁ బడెననది.

6. భ్రమరకీటన్యాయమున నామె నావలెమాటిపోయెను. దీనిని వివరింపుడు.

భ్రమరము ఇతరకీటకమును గొనివచ్చి తనగూటిలోనుంచి, తాను గూటిముఖమునఁ గూయుచునుండును. గూటిలోని పురు గిత్తర మెఱుంగక, తన యొడుగునన్ను

భ్రమరమునే భ్యానించుచుఁగొఁదికాలములోఁదానును భ్రమరముగామాటిపోవును. దీనినిబట్టి భ్రమరకీటస్థాయమేర్పడినది. ఒకనిసహవాసమున నొకఁడు తనగుణములు వీడివానివలె మాటిపోవు సందర్భములందీ స్థాయమువాడబడుచుండును. చూడుఁడు. బాల్యమునుండి రాజ్యలక్ష్మమ్మ పీఠేశలింగముతో మాత్తుకొని, యాయన చర్యలను భావములను ననుకరించి వానిని తనవిగాఁ జేసికొని భర్త కార్యక్రమమునకపార బలముచేకూర్చెను. సనాతనులును, పీఠేశలింగమును సంఘశత్రువులుగా భావించినవారును రాజ్యలక్ష్మమ్మ మూలమున నామెభర్తకు హానిచేయుగోరిరి. అట్టివారి మాటలకును బెదరింపులకును నామె లొంగలేదు. ఒక్కొక్కప్పుడు పీఠింటికి సేవకులు గూడ రాకుండచేయుఁగా రాజ్యలక్ష్మమ్మ నీళ్ళుకూడమోసి పనులుచేసెను. ఆకాలము నాఁటి పీఠేశలింగము భావములు సంఘవిరుద్ధములు. మఱియొక భార్యయైనచో నేను మయ్యెడిదో, రాజ్యలక్ష్మమ్మ భ్రమరకీట స్థాయమున భర్త వంటిదాయెను. భర్తవలె నిర్భీకురాలును, అచంచల కార్యదీక్ష గలదియనాయెను. జీవితాంతమువఱకును పర సేవా నిరతయై యుండెను.

భర్తృహరి

చిత్రకథామంజరి

చిత్రమర్తి లక్ష్మీనరసింహంగారు

ఆంధ్రవాఙ్మయమున పితృకలింగశకము గద్యరచనమున • కత్యంత ప్రోత్సాహమిచ్చినది. గద్య పద్యాత్మకములగు నాటకములును, కావ్యములును, శతకములును వెలసినను నీయగము ప్రముఖముగ గద్యయుగమని చెప్పవచ్చును. ఈయుగ ప్రవర్తకము శ్రీకందుకూరి వీరేశలింగము, వీరేశలింగముగారు మతసుస్కారము, సంఘసేవ, భాషాసేవ, వాఙ్మయ విమర్శనము మొదలగు నాశయములతో నపారమైన పదవరచనగావించిరి. తరువాతి రచయితలలో బెక్కరా మార్గమునే యనుసరించి గద్యవాఙ్మయమునకు బరిపుష్టి గలిగించిరి. అట్టివారిలో చిత్రమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారి శిష్యుడు. వీరభుజయ్య నపారవాఙ్మయ సృష్టిగావించిరి. వీరు కథలు, పాఠ్యపుస్తకములు స్రవణములు నాటకములు చరిత్రలు నవలలమున్నగు నవి రచించి శివభాంతము వలపును నచంచలముగు సారస్వతసేవ గావించిరి. వీరు వ్రాసిన రచనలు గ్రంథరూపమునను బ్రతికారూపమునను వెలసెను. భర్తృహరిని గురించి లక్ష్మీనరసింహముగారిొక వ్యాసమును “భారతి”లో బ్రకటించిరి. అది చిత్రకథామంజరి యను పుస్తకములో నాలుగు ప్రకరణముల చిన్నకథగాఁ బ్రకటింపబడెను. ఇందలి కథ భర్తృహరి జననము, రాజాశ్రయము, కవితాప్రకాశి, భార్యాపరీక్ష, వైరాగ్యము నను విషయములతోఁ గూడినది.

అర్థాలు :—

పుట:—111. గీర్వాణభాష=దేవభాష (సంస్కృతము), శిఖామణి=తల మానికము (శ్రేష్ఠము) తాండవమాడు=నాట్యముచేయు, మనఃపరంజకముగా=ఎవనినైన కానందము కలిగించునట్లుగా, ప్రశంసనీయములు = పొగడఁ దగినవి. అనంతర. వృత్తాంతము=తరువాతి చరిత్ర.

పుట:—112. మోక్షనాయకమైన, ఏడు పుణ్యక్షేత్రములు=అయోధ్య, మధుర, మాయ, కాశి, కాంచి, అవంతిక, ద్వారక-ఈ యేడును ముక్తి సొసఁగునట్టి పుణ్యక్షేత్రములు, సచివులు=మంత్రులు, దౌవారికులు=ద్వారపాలకులు, దండనాథులు=సేనాధిపతులు, చారులు=వేగులవాండ్లు, విమానకులు=హస్త్యసంభాషణ

మన రాజుని నానంద పడచు చుండునట్టి రాజమిత్రులు, పరివేష్టించుచుట్టి యుండఁగా, జయంతండ్రు=ఇంద్రునకు శనిదేవియందుఁ బుట్టినకుమారుఁడు (అందఱులలో గొప్పవాఁడు) అభిముఖుడై=ఎదురు ముఖముగలవాఁడు, మేని, వెలువము= శరీరముయొక్క యందము, శాశ్వతమార్గము=స్పృదుత్వము, లావణ్యము=ముఖవర్చస్సు తారుణ్యము=పడుచుండనము, తనివి+చనక=తృప్తి పొందక, మార, సమానుఁడవు=మన్మథునితో సాటియైన వాఁడవు, వాలకము=వేషము.

పుట:—113. శ్రవణంబులజన్=చేవులకు, అనవుడున్=అని పలుకఁగా, భూసుర, కుమారుఁడు=బ్రాహ్మణునిబుఁడు, వాని కక్కిన=ప్రసాది చెందిన, చరితార్థుఁడను=సెలవేటిని ప్రయోజనము గలవాఁడను (కృతార్థుఁడను). ఏకాకిని=ఒంటరివాఁడను, కుశ+అగ్రబుద్ధి=దగ్ధకొనకలె మిక్కిలి తీర్థమైన (సూక్ష్మమైన) బుద్ధి గలవాఁడు, ఆఱుకాస్త్రములు=తిర్కము, వ్యాకరణము, అలంకారము, మిమాంస, ధర్మశాస్త్రము, నీతిశాస్త్రము, అధిగమించితిని=దాఁటితిని (కడముట్లఁ జదివితిని) కపిజన, కల్పము=కవులకు, గోంస కోయ్యలెక్కడు కల్పవృక్షము, పారిజాతము=కల్పవృక్షమునంటిదే యగు ఒకానొక నెలకా వృక్షము, శ్రీతజన, చింతానుణి=ఆశ్రయించిన వారి కోర్కెలను దీర్చుడు దేవకోర్కె విధేయు, మేని ను=ప్రవాహములు, దైన్య, హీనము=నీచత్వములేనిది, అందఱునగ్గఱు.

పుట:—114. అవ్వారిగా=సమృద్ధిగా, వీనుల విందుగా=చేవుల కింపుగా, మోహ, పరవశ=వలపునకు లోబడి యొడలెఱుఁగనిది, వేద+అధ్యయన, తత్పరుఁడను=వేదములు చదువుటయందాసక్తి కలవాఁడను, కోవిదుఁడను=పండితుఁడను, నైష్ఠికఁడను=మతకర్మలందు నియమ జీవనము గలవాఁడను.

పుట:—115. విన్నవోయిన=వెలవెలపోయిన (నిశ్చేష్టమైన), ముఖములు=బాణములు, విహ్వల, చిత్తయై=స్వాధీనము తప్పిన మనస్సుగలదై, జలకము+ఆడక=స్నానము చేయక, ఒల్లక=వృషదక, శోషిల్లిన=వాడిపోయిన, కగచి=అఱోచించి, కంచెయే చేసు మేని నప్పడు=పశువులు చొచ్చి చేసు మేయకుండ రక్షించుటకై పొలముచుట్టు వేయబడిన వెలుగే చేసు మేసినప్పడు, నిరుపమాన, నిష్ఠా, గరిష్ఠుఁడను=సాటిలేని నియమపాలనచేత గొప్పవాఁడను, పరిణయము=పెండ్లి, సరకు=లక్ష్యము, కిర+చ్చేదము=తల నఱుకుట, ధర్మ పథంబును=న్యాయమార్గమును త్రికరణ, కుద్ధిగా=మనస్సు, వాక్కు, భాయమును నిర్మలమైయుండునట్లుగా

పుట:—116. పరాయణత్వమునకు=ఆసక్తి కలిగియుండుటకు, విముఖ+అంతః కరణమునకు=నిర్మలమైన మనస్సునకు, విస్మితుఁడై=ఆశ్చర్యపడినవాడై,

మనః+రథము=కోరిక, వ్యవస్థన=శాస్త్రమున నిరూపింపబడిన నియమమును, ఉభయ, తారకము=ఇద్దఱును (నిన్ను, నన్ను) తరింపజేయునది. పాణిగ్రహము చేయుము=పెండ్లియాడుము, కోశ+అధ్యక్షుడు=రాజధనమును రక్షించు నధికారి, వృత్తియ, కళత్రము=మూడవభార్య, చతుః, పత్ని=నాల్గవభార్య, బహువటింది కత్నముచే=పెక్కుమంది భార్యలు కలిగియుండుటచే.

పుట 117:— పడంతు=స్త్రీలు, సకల లోకవంద్యులు=లోకలండఱి చేతను నమస్కరింపఁ దగినవారు, మాతామహుని, అనంతరమున=తాత (తల్లి తండ్రి) గారి తరువాత, విశ్వంభరా, భారము=భూమియొక్క బరువును (రాజ్య పాలనమును), కీర్తి, కాయము=కీర్తియ నెడు శరీరము, లావణ్య, తారుణ్య విలాసములచేతను = చక్కదనముచేతను, పదుచుదనముచేతను, శృంగారచేష్టల చేతను, మెట్టిన, ఇంటికి = అడుగుపెట్టిన యింటికి (ఆత్మవారింటికి). లలామ=క్రేష్ణరాలు, గాటము+విన, వలపు = దృఢమైనప్రేమ.

పుట:—118. అగ్రజన్మండు=ముందు పుట్టినవాడు (పెద్దవాడు) సమయ+ఉచిత (గుణసంధి), బుద్ధి, వశలతకు = సమయమునకుఁదగినట్టి బుద్ధియొక్క శేర్షనకు, ప్రకృతి, జన, రంజనము = రాజ్యములోని ప్రజల నానందపఱచుట, చరితార్థము = సఫలము, మఖ+అసీమదై=హాయిగాఁ జూర్చుండినవాడై, మందమయ+అనిలండు = మెల్లగా వీచుచున్న మలయవాయువు, పొడుపుకొండ=ఉదయాద్రి (తూర్పుకొండ) రావము=శబ్దము.

పుట:—119. బాష్పములు=కన్నీళ్ళు, అంగన=స్త్రీ, విస్మయ గర్భితము = లోన ఆశ్చర్యముగలది, గృహకృత్య, నిర్వహణమునందు = ఇంటిపనులు నెరవేర్చుకొనుటయందు, వాలకమును=చేపమును, అగాధము+విన=లోతైన.

పుట:—120. పరంపరలు+వి=వరుసలు వరుసలై, పొడమి=కలిగి, అతిగంభీరమైన = మిక్కిలి లోతయిన, మనన+సాగరమందు=మనస్సునెడి సముద్రమునందు, మకరము=మొసలి, తిమింగలము=పెద్దజాతికిఁ జెందిన భయంకరమగు నొకచేప, ఉన్మత్తునివలె = పిచ్చివానివలె, సాధ్వీ=పతివ్రత, ఉత్తమ, వంశ, సంజాతలు = మంచివలమునఁ బుట్టినవారు, చియ్య+ఉజ్జికి = నిప్పులో దుమికి, సత్+అచారము=పెద్దల సంప్రదాయము, యుక్త+అయుక్త విచక్షణజ్ఞానము=మంచిచెడ్డలు గూర్చి యాలోచింపఁగలబుద్ధి.

పుట:—121. నిర్+అంశకమై = అడ్డులేనిదై, విశృంఖలము = కట్టులేనిది, ఆరయవలయును=పరిశీలపఱలెను, విచార, గ్రస్తుడై=విచారముచేత మింగఁబడిన

వాఁడై, బొంది=శరీరము, అక్కజము+పడి=అశ్చగ్యపడి, పరాయత్తము=ఇతరమునకు లోబడినది (స్వాధీనము తప్పినది), అపచారము=తప్పు.

పుట:-122. విన్నదనమునకు= దుఃఖమునకు, అనవుడున్=అని పలుకఁగా, సున్నాహము=ప్రయత్నము, తెరిలు=అడ్డువలలు, దీపములు=మృగములను బతులను ఆకర్షించుటకై వేఁటగాఁడు పెంచునట్టి (శబాళీయములను) మృగపక్ష్యాదులు, ఉరులు-ఉచ్చులు = మృగపక్ష్యాదులను బంధించు వలత్రాళ్ళు, సకల, కళ్యాణ, లక్షణ, లక్షితంబులు=అన్ని శుభలక్షణములచే గుర్తించబడియున్నవి, ఆయత్నము = సిద్ధము, మృగయా, క్రీడన=వేటయనెను అటకు, అశ్వ + ఆచార్యుడై = గుఱి మెక్కినవాఁడై, సుపరివారముగా=సేవవలతోఁగూడ, జీవిత+ఈశ్వరుడు (గుణ సంధి) = ప్రాణనాథుడు (భర్త), యస్ + సహము=భరింపరానిది, వేదనన్ = బాధను, భర్తృ, విగ్రహము=భర్తయొక్కరూపమును, దోయి=జత, దృష్టిపథము= చూపునకందుమార్గము, శయన+అగారము=పడకటిల్లు, మనః+వ్యాధులకు=మనస్సు నకుఁ బట్టిన జబ్బులకు (విచారములకు), నివాదము=విచారము, శేషము=కొంచెము, మందగింపలేదు=తగ్గలేదు.

పుట:-128. మనోరథములు= కోరికలు, జగత్+మాత = లోకములకుఁ దల్లి, సమారాధనము=పూజ, అంతఃకరణముతో=మనస్సుతో, మనః + వేదన = మనస్సునందలి బాధ, జగత్+జననీ=లోకమాతా ! కుతూహలము=వేడుక, సావధానవై=శ్రద్ధతోఁ గూడినదానవై, అకర్ణింపుము = వినుము, సన్నలనే = సంజ్ఞలందై, చిటు+అలక=ఎక్కువకోపము విచార+అక్రాంత, చిత్తులై = విచారముచే నాక్రమింపఁబడిన మనస్సుగలవారై.

పుట:-124. అలక=రోపము, అంగన=స్త్రీ, సకల, భూత, హృదయ, వర్తినివి=సమస్తజీవులయొక్క మనస్సులందుండుదానవు, పూజా+అగారము=పూజా గృహము, గద్గదము+విస = తొట్టుపడుచున్నవైన.

పుట:-125. ఉత్తరీయమునన్ = పైమీఁది వస్త్రములతో, భీకర+అటపులకు=భయంకరమైన యడవులకు, అనియునట్లు = పగులునట్లు, పెల్లు = పెద్దగా, అమానుషశక్తి=మానవుల కండనంతటి బలము, ఆక్రండనము=ఏడుపు, సముచిత+ఉపచారములు=తగిన సేవలు, స్పృహ = తెలివి, ఈ, పరమసాధ్య, బలవత్+మరణమునకున్ = మిక్కిలి పతివ్రతయైన యీమెయొక్క బలవంతపు చావునకు, భేదము+పడుచు=దుఃఖపడుచు.

పుట:-126. విడదిన=బసచేసిన, సంభ్రమము=వేగిరపాటు, కదురన్=వ్యాపింపఁగా, ప్రాయశ్చిత్తము=చేసినపాపమును దొలగించుటకై చేయుకర్మము,

భరసావహించి=తలతోబూని, శోధించినవారు=పరిశీలించినవారు, శైత్య+ఉపచారములు=చల్లదనము కలిగించునట్టి సేవలు కర్త, కతోరము = చెవులప (విని) కఠినమైనది, శ్రవణ, గోచరము=చెవులబడినది.

పుట:—127. సంజీవని = చచ్చినవారిని బ్రతికించునది, హయగర్భము = శ్రేష్ఠమును గుఱచు, వాహనము, ఉత్సము=గుఱ్ఱము; తఱుచుచేసి=కొరడాతోగొట్టి, కళాభూషణము = పుష్పదానైవలతో.

పుట:—128. వ్యాఘ్రము = చెడ్డపులి, పటుత్వము=బింకము, ఆపాద, సస్తకము = పాదములు మొదలగుదలవలకు (శరీరమంతయు) అమానుష, వర్తనము=మనుష్యుల కతీతమైన నడవడి, మోదనుతి = ముది తక్కువవాడైన, ఆహుతి = అగ్నియందు చేల్పిన వస్తువు.

పుట:—129. దారుపు+ఓ=కట్టయో, శలయో = రామో, మగనాలు = భర్తగల స్త్రీ, నిచ్చు+ఉలుకుట=అగ్నిలో దుముకుట, భార్యా, సహగమన, సంప్రదాయము = భార్య చనిపోయినంత భర్తయు నామెతోపాటు చనిపోవు సాచారము (చనిపోయిన భర్తను స్త్రీ యనుగమించు పద్ధతి ప్రసిద్ధమైయున్నది. అట్లే చనిపోయిన భార్యను పురుషుడనుగమించు పద్ధతి క్రొత్తగాఁ దానెర్పవలయునని భర్తహరి చెప్పుచున్నాడు). బాష్పజలముచే=కన్నీటిచేత, శోక+అగ్నిన్ =దుఃఖ మునెడు నగ్ని, తునియులు=ముక్కలు, వాపోవు = విచారింపు.

పుట:—130. యతి+తాశ్వరులు (స॥ దీ॥ సంధి)=ముసీంద్రులు, ఆశ్రమ ధర్మ విరుద్ధముగా—ఇటు ఆశ్రమమునగా సన్యాసాశ్రమమని యర్థము—సన్యాసాశ్రమము గైకొన్నవారికి భౌతికవిషయము లందాశక్తి యుండరాదు. తత్సంబంధమునకు లాభనష్టములవలన సంతోష విషాదము లందరాదు. దీనికి భిన్నముగా వర్తించుట ఆశ్రమ ధర్మవిరుద్ధమగును.

పుట:—131. కళత్రము=భార్య, శ్రవణ, గోచరములు=చెవులబడినవి, పటాపంచలై=దూరమై (నశించి) మనః+గగనమున=హృదయమునెడు ఆకాశమున, శోక+అంధకారము=విచారము నెడు చీకటి, విచ్చుమొగ్గ+అయ్యెను=చెల్లాచెడ రయ్యెను.

ప్రశ్నోత్తరములు

1. భర్తహరి జన్మవృత్తాంతమును వివరించునది.

ఆమునానదీతీరమున మధురయను పుణ్యనగర మొకటికలదు. దానిని శృంగారేశ్వరుఁ డనురాజు పాలించుచుండెను. అతఁ డొకశాఁడు మంత్ర సామంతాడు

లతో సభదీర్షియుండ, మన్మథునివలె మోహనాకారుడగు నొకబ్రాహ్మణుఁడు వచ్చి యతని యెగుట నిలిచెను. రాజా నూతన పురుషుని గాంచి, లోకాతీతముగు అతని రూపసంపద కాశ్చర్యపడి, యాతని వృత్తాంతము తెలియఁడిగను. బ్రాహ్మణు డాతనికిఁ దనపేరును జెప్పి, తన సమస్తకాస్త్రపాండిత్యమును చెల్లి రాజాక్రయ మును గోరెను. రాజుండుల కంగీకరింపఁ జంద్రగుప్తు డాస్థానపండితుఁడుగఁ గుదిరి సుఖజీవనము గడుపుమఁడెను.

ఒకనాఁడొక ముసలిది చంద్రగుప్తుని కడఁనఁబోయి శృంగారశేఖరముతో రాజాగారి సేనాపతియగు వీరవర్మకూతుఁడు మదనరేఖ చంద్రగుప్తుని రూపురేఖలు చూచి వలచి కామాంధయై తన్నాతఁడు బెండ్లాడవన్నఁ బ్రాణములు వీడ నిద్ర ముగా నున్నదని చెల్సెను. నైవేదికఁడగు తాను కూడ్రస్త్రీని బెండ్లాడుట పాపఁగ దని చంద్రగుప్తుడు ముసలిదానిని బంపివేసెను. మదనరేఖ దీనయై కృతించి మన్మథ వేదన కాహుతి కానుండెను. ఈవార్త మదనరేఖ చెలికత్తె లామె తండ్రి వీర వర్మ కఱిఁగించిరి. వీరవర్మ తన రాజగు శృంగార శేఖరునికి దన కూతు నవ్వఱు తెల్సెను. అంతట రాజా చంద్రగుప్తుని రావించి, బ్రాహ్మణుఁడు ఆచార నిష్ఠులు చెల్లి తిరస్కరించినను నెన్నోరీతుల నొప్పించి, యొకయుపాయము మున్నదనిజెప్పి బ్రాహ్మణుఁడు మొదట బ్రాహ్మణకన్యను, తరువాత క్షత్రియకన్యను, తదుపరి వైశ్యకన్యను, నటుమీఁదట కూడ్రకన్యను వివాహమాడవచ్చునని తెల్పి పురో హితుఁడగు విష్ణుశర్మ కూఁగను, బెండ్లాడి, పిమ్మట తన కూతురగు రాగమంజరిని, అటువైసి, తన కోకాధ్యక్షుఁడగు ధనగుప్తుని పుత్రిని, పిమ్మట వీరవర్మ పుత్రిని మదనరేఖను బెండ్లాడుమని కోరెను. చంద్రగుప్తుడు రాజా ప్రార్థనను మన్నించి నలుగురు భార్యలను బెండ్లాడెను.

చంద్రగుప్తునికి బ్రాహ్మణ భార్యవలన వరుదచియు, క్షత్రియ భార్యవలన విక్రమార్కుఁడును, వైశ్యభార్యవలన భట్టియు, కూడ్రస్త్రీవలన భర్తృహరియుఁ బుట్టిరి. భర్తృహరి విక్రమార్కునికి సేనాపతియై, మేటిపండితుఁడై సుఖాపీత రత్నావళిని రచించి దిగంత విక్రాంత కీర్తి నార్జించెను.

౩. భర్తృహరి తనభార్య నేల యనుమానించెను! దాని పరిణామ మేమి?

భర్తృహరి భానుమతియను నామెను వివాహమాడెను. భానుమతి మహా వృత్తివతి. భర్తృహరి మహామేధావంతుఁడు, అట్టివారికి విధిబలమునమాటమాత్రముచేత

విభేదము పొడచూపి, భానుమతి యకస్మాన్మరణమునకును భర్తృహరి సన్మసింతుటకును గారణమాయెను.

విక్రమార్కుడు వరదచి, భట్టి, భర్తృహరుల తోడ్పాటుచే ప్రజారంజకముగ రాజ్యము చేయుచుండెను. భర్తృహరి యొకనాఁడు భానుమతి సహితుడై తన మేడపై గూర్చుండియుండెను. ఇంతలో నొక జనసమూహము భేరిరావములతో నామార్గమునవచ్చెను. ఆమహాకోలాహలములను జూచి భానుమతి యదియేమి యని భర్త నడిగెను. ఒకఁడు మరణింప మహాపతివ్రతయగు నాతని భార్య సహగమనము చేయుటకు సృశానమున కేగుయత్నమమదియని భర్తృహరిచెప్పెను. భానుమతి చిటునవ్వు నవ్వి, భర్త మృతినొందినచో సహగమనము చేయుటకై భార్య కవముతోగూడ వెళ్ళవలయునా? అనెను. ఈమాట భర్తృహరికి వేఱుగ నర్థము స్ఫురింపజేసెను. అతఁడు తన భార్య పతివ్రత కాదనియు, తన యనంతర మామె సహగమనము చేయదనియు ననుకొనెను. భానుమతి భావ మదికాదు. భర్త మరణవార్త వినఁగానే భార్య ప్రాణములు వీడుట పతివ్రతా లక్షణముగాని, నడచి వెళ్ళునంతటి వ్యవధానముండదని యామె తలంపు. భార్యాభర్త లీవిషయముపై నిక మాటలాడుకొనలేదు.

భర్తృహరి నాటియుండియు విచారగ్రస్తుడై యుండెను. భర్త దిగులు గనిపెట్టి భానుమతి యాతని ననేకరీతుల నోదార్పఁజూచి తనయుం దేదైనతప్పకనుచో తమింపుమని వేడెను. కాని భర్తృహరి తన భార్య భావమును బరిక్షింప నెంచెను. “కాలక్రమమున నా విచారమునకుఁ గారణము నీవే యొలుంగఁగలవు” అని మాత్రము చెప్పి యాతఁడు భార్యతో చెప్పక నేటుకు వెడలిపోయెను. భర్త విముఖతకు భానుమతి మిక్కిలి వగచెను. ఆమె పలురీతుల దేవతారాధన లారంభించెను. తన భర్త సురక్షితాగమనమును వేడెను. ఆమె తన మనమున పెక్కు యోచనలుచేసి తానానాఁడు స్త్రీ సహగమనమునకు నడచిపోవలెనా యన్న మాటలు భర్త యపార్థము చేసికొనెనేమో యనుకొనెను. ఇంతలో నొక సేరకుఁడు వచ్చి భయంకరమైన పెద్దపులి భర్తృహరిని తుడముట్టించెనని చెప్పెను. అమాట చెవిని బడినదే తడవుగ భానుమతి నేలఁగూలి ప్రాణములు వీడెను. అది మార్కకాదు. విజమైన మరణముని యాసేవకుఁ దెఱిగి పలుగు పలుగునబోయి ‘మియబద్ధపు మరణవార్త చెప్పుటచే నాక్షణముననే బ్రాణము వీడిన మిభార్య మరణవార్త చెలువ వచ్చితినిని జరిగిన సంగతి తెలిపెను. వడిచి కూర్చుండియున్నద తెచ్చిపెట్టుకన్న భర్తృహరి వెంటనే గుఱ్ఱముపైబడి సృశానభూమికడకుఁ జేరునపుటి బంధువులు దహనముకొఱచు భానుమతి కవమునటుకుఁ జెచ్చిరి. భర్తృహరి

యది మోచి మూర్ఖిత్వము. స్మృతివచ్చి యారఁడు మిక్కిలి విలపించి, భార్యజేహము దహనము చేయుచున్న చితిలోఁ బడఁబోయెను. బంధువులారా తని వారించిరి. పాతివ్రత్య విశేషము నెఱుంగుటలో నిట్లతఁడు తన భార్యను గోల్పోయెను. అతనికి మనస్సు మనస్సులాలేదు.

భర్తృహరికి వైరాగ్యము గరపఁగెంచి యొక సన్యాసి యొక మఠిఁజెట్టు క్రింద, గూర్చుండి తన చక్కని కమండలమును ముక్కలుగాఁ గొట్టి, యా ముక్కలన్నియు నొకచోటఁ గూర్చి తన ప్రియ కమండలమును గూర్చి యేడవఁ దొడఁగెను. అందఱు నది వింతఁగాఁ దోచెను. భర్తృహరిని బంధువులటువలఁ గొనిపోయిరి. ఆ సన్యాసిని గూర్చి పలువురు పలురీతుల తలపోయఁ దొడఁగిరి. కొందఱతఁడు జ్ఞానియనుకొనిరి “మీచేతితోఁ బగులగొట్టుకొన్న కమండలముకొఱ జేడ్చఁదగునా యని భర్తృహరి సన్యాసితో ననెను. అంతట సన్యాసి “నీ భార్యను చేతులారఁ జంపుకొని యేల యేడ్చెదవు. నా కమండల మెట్టి ఘటమో, నీ భార్యయు నట్టి ఘటమే. నా కమండలమదునుట యెట్టియసాధ్యమో నీ భార్యను బ్రతికించుటయు నట్లే యసాధ్యము” అనుచు భర్తృహరికి జ్ఞానోపదేశముచేసెను. భర్తృహరికి జ్ఞానోదయమాయెను. అతఁడు సన్యాసి యాయెను.

3. వాగ్భేదమెట్టి యాపదతెచ్చెనో భర్తృహరికథను బట్టి తెల్పుఁడు!

4. శేముషీమంతుడగు భర్తృహరి యెట్టి ప్రమాదమునకు గురియాయెను? లేక (విమర్శారహితమైనతొందరపాటు ఎట్టి ఫలితముల నొసఁగును)

5. భర్తృహరికి వేదాంత జ్ఞానోదయ మెట్లాయెను?

ప్రమాఁడు ప్రశ్నల సమాధానమునకు రెండవప్రశ్న తా॥ విషయమును వాచునది.

6. ఈ క్రిందివాక్యములకు సందర్భ సహితవ్యాఖ్యప్రాయుఁడు.

1. బంగరు పల్లెరమునకు గోడచేర్చు.

బంగరుపల్లెమెంత విలువగలదైనను ఆ పల్లెమును గోడకుచేర్చవలసి యుండును. గోడ అల్పమైనది, అయినను బంగరుపల్లెరమున కది యాధారముగుచున్నది అట్లే యోగ్యోక్తవృత్తుడు తక్కువవాఁడైనను గొప్పవాని! దోడ్పడి యా గొప్పవాని మహిమను బ్రాకాశింపఁ జేయును. చంద్రగుప్తుఁడను బ్రాహ్మణుఁడు తన

విద్యార్థిత్వమును కాపాడుకొనుట, కవిత్వమును దెలిసి, రాజ్యాశ్రయము లేనిదే తన శక్తులు ప్రకటితముగావు గాన రాజానందను జేరదలంచి వచ్చితినిని శృంగార శేఖరరాజును జేరెను. ఇటు కవిరాజు నల్పశ్రమమును నూచించె ననుకొనరాదు. గోడ దాపులేనిదే బంగారుపట్టు ప్రకాశింపనట్లు రాజ్యాశ్రయములేనిదే తన శక్తులు ప్రకటితముగావని చెప్పుకొని ఆశ్రయము గోరెను. సరసుడగు తేదెడు కవి కోరికను మన్నించి వాని నాస్థాన కవిగాఁ జేసెను. దారిద్ర్యము సాధారణముగా కవి పండితులను వెన్నాడుచుండుననియు, రాజ్యాశ్రయము గలవారిని దారిద్ర్యము వీడిపోయి రాజ్యాశ్రయము లేనివారి నాదారిద్ర్యము పట్టుకొనుననియుఁ లక్ష్మీనర్సింహముగారు వ్రాసిరి. రాజును జేరుటచే చంద్రగుప్తునికి దారిద్ర్యమును నది తొలగిపోయి యాతఁడు సుఖజీవనుఁడాయెను.

2. కంచెయే చేసుమేనినప్పుడు, తల్లియే విషము పెట్టినపుడు.

చేనిక రక్షణగా కంచెవేసికొందురు. ఆకంచె, వెలుపలి మృగాదులను చేనిలోనికి రానియ్యక చేని పంటను గాపాడును. ఒకవేళ కంచె విపరీతముగా బెరిగిపోయి, చేనిలో పంట పెరుగకుండ చేని జననచో చేను నాశనమైపోవును. అట్టియెడ రక్షకుఁడు భక్షకుఁడాయె నందురు. ఈ మాటలు చంద్రగుప్తుఁడు శృంగారశేఖర మహారాజుతో ననెను. నైష్ఠికుఁడును, బ్రాహ్మణుఁడును, మహా పండితుఁడును నగు చంద్రగుప్తుని, కూద్ర కన్యను బెండ్లాడుమని రాజన్నపుడు చంద్రగుప్తుఁ డిట్లనెను. వర్ణాశ్రమ భర్మరక్షణమునకు రాజు నెన్నుకొందురు. దేశమునందు భర్మభంగము గలుగకుండఁ గాపాడుట రాజయొక్క ప్రథమకర్తవ్యము. అట్టి పని చేసి బలహీనులను రక్షింపవలసిన రాజే బ్రాహ్మణుఁడు కూద్ర కన్యను వివాహమాడవలెనని చెప్పుట భర్మవిరుద్ధమనియు, ప్రాణత్యాగమైన చేయుటగాని భర్మహాని కంగీకరింపననియు చంద్రగుప్తుఁడు రాజుతో నీ మాట లనెను.

తల్లికంచె విడదకు గొప్పరక్షణ యుండలేదు. తల్లి తన ప్రాణమునైన ఆప దకు గురిచేసి తన విడ్డను గాపాడును. అట్టితల్లియే తనవిడ్డకు విషము పెట్టు పరిస్థితి గలిగినచో నిక రక్షణ మెక్కడిది? ఈయంపమాన వాక్యమునుగూడ నడేగుండర్ప మున చంద్రగుప్తుఁ డనెను.

3. మనోవ్యాధులకు మాటలుమందులగునా?

భర్త చేనిపోగా భార్య సహానుభవము చేయుటకు నడచివెళ్ళవలెనా అని భానుమతి యన్నమాటలను భర్తహరి యపార్థముగా గ్రహించి యామె సాధ్య కాశనుకొని యామెను బరిక్షింపవలె ననుకొనెను. ఒక నాఁడతఁడు వేటకు బంధులు

జేతను, ఆనివర కెప్పుడును భార్యతోఁ జెప్పక వెడలెడివాఁడుగాడు. అప్పుడు భార్యపైఁ గ్రోధమూని యుంటునే నామెతోఁజెప్పకయే భర్తృహరి వేటకుఁ బోగా భానుమతి మిక్కిలి విచారించెను. దుస్సహనవనను బొందెను. తనపడకటింటిని జేరి తన యవస్థనుగూర్చి యేడ్వఁ దొడఁగెను. ఆమె నోదార్పుటకుఁ బరిచారి కలు తియ్యని మాటలెన్నో చెప్పి యామెను శాంతపఱచుటకు బెక్కుయత్నములు చేసిరి. అవి యెల్లను వ్యర్థమాయెను. దేహధారులకు శారీరిక వ్యాధులును మనో వ్యాధులును నుండును. శారీరిక వ్యాధులు మందులచేఁ జాలమట్టుకుఁ గుదురవచ్చును మానసికవ్యాధులట్టివిగావు. ఒకవేళ స్నేహితులమాటలు మానసికవ్యాధులను దగ్గింపఁ గలవేమో. ఇటు చెలికత్తెల మాటలచే భానుమతి మనోవ్యాధి శాంతింపక పోఁగా గ్రంథకర్త యిమాటలనెను.

4. కుడిచి కూర్చుండి మహాపద దెచ్చుకొంటిని.

ఇదియొక జాతీయపునుడికారము. తగినంతకారణము లేకుండ ఊరక అపదలు మీఁదికే దెచ్చుకొన్నప్పు డిట్లందురు. కుడిచి కూర్చుండి యనఁగా సుఖముగా నన్నముదిని ఊరక కూర్చుండుట. భర్తృహరి సుఖముగ వేడమీఁద భార్యతో గూడి కూర్చుండి, సహగమనపు టుత్సవ వర్షన సందర్భమున భార్యయన్నమాట లపార్థముగాఁగొని, యామెను బరీక్షింపఁ దలఁచి తాను వేటకుఁ బోయి వేటలో తాను మరణించినట్లు భార్యకు వర్తమానము చేసెను. ఈమాట వినఁగానే భర్తృ వియోగము త్తణమైన సహింపని భానుమతి ప్రాణములు వీడెను. తన యవధిపు మరణవార్త భార్యకు బంపి భార్యప్రాణము లాతఁడు పోఁగొట్టుకొనెను. ఈ సందర్భమున భర్తృహరి యిట్లనుకొని పశ్చాత్తప్తఁ డాయెను.

కాలస్వరూపుడు

శ్రీ పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు

సాక్షి

కవిజీవితాదులు :—

అంగ్ల సారస్వత సంస్కరణ మౌఢ్యనికాంధ్ర వాఙ్మయము నన్ని రంగముల మీదను చెరిగిపోని ముద్రలను వేసినది. అంగ్ల భాషాప్రభావముచే నీ వాఙ్మయ మున నచన రచనమునకు హస్తలేని వ్యాప్తి కలిగినది. నవలలు, నాటికలు, ఖండ కావ్యములు, మొదలైనవేర్పడినవి. భావప్రధానముగు కవితారీతి యుద్భవించెను. పలురీతుల వార్తాపత్రికలు, సంచికలు మొదలైనవి వ్యాపించెను. ఆంధ్రదేశ మున నీ నూతనసాహిత్య శకమునకు కందువూరి వీరేశలింగముగారు ప్రవర్తకులనఁ దగ్గును. పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు, చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహము, వూచి నరసింహము మొదలగువారు వీరేశలింగయుగమునకు ప్రోద్బలము నిచ్చిరి. ఈయుగ్గ రిని కలిపి ఏకవర్ణముగాఁ జేసి సింహాక్రమ మనుచుండిరి. వీరిలో వీరేశలింగము గారు బ్రహ్మసమాజ మతమును బ్రత్యక్షముగ నవలంబించి సంఘసంస్కరణము మతసంస్కరణమునకు తమ సారస్వతసేవను ప్రబలముగా చేసిరి. చిలకమర్తివారు వీరేశలింగముగారి శిష్యులై ప్రచారము సాగించిరి. ఇంచుమించుగ నదేకాలము వారైన పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహముగారు సునాతన ధర్మపరులు. ఇంట దేవతార్చనములు సాగించినవారు, సంఘమునందు ప్రచలితములైయున్న యాధాచారము లను, విరుద్ధభావములను వేషభాషల చర్యలను లలితముగను హాస్యపూర్వకముగను నాడేపించి ప్రజాసేవచేయఁబూనిరి. వీరేశలింగముగారు వివేకవర్ధన పత్రికను తమ ప్రచారమునకు సాధనముగాఁ జేసికొన్నట్లు, పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహ రావుగారు తమ సామ్యుపన్యాసములను, తమ సంఘసేవాగమనమునకు రథముగాఁ జేసికొనిరి. వీరి కాంగ్లమున గొప్పపాండిత్యము గలదు. ఆంధ్రమున పెక్కినాటక ములు ప్రహసనములు వ్రాసిరి. అంగ్లమున మైక్లేటరు (చూచువాఁడు, సాక్షి) టాటరు మొదలగు పత్రికలు సంఘసంస్కరణమునకుఁ నాడఁబడెను. ఆపత్రికలకు బహుళ ప్రచారము గల్గెను. వీరేశలింగముగారి వివేకవర్ధన, పానుగంటివారి సాక్షి ఉపన్యాసములును వై యాంగ్లపత్రికలవంటివే. ఇవి వార్తాపత్రికలు గావు. కేవల భాషాపత్రికలును కావు. సాక్షి ఉపన్యాసములు ఆంధ్రపత్రికయందు. బకటింగు

బడుచు, క్రమముగఁ బుస్తకరూపము ధరించి వావిళ్ళ రామస్వామికాస్త్రిగారిచే ఆటసంపుటములుగఁ గ్రంథరూపమున బ్రకటింపఁబడెను. ఆంధ్రదేశమున సాక్షి సంపుటములేని గ్రంథాలయములు లేవనవచ్చును. పాఠశాలా గ్రంథాలయములును సాక్షి సంపుటములను దాచుకొన్నవి. ఈయుపన్యాసములు, జంఘాలకాస్త్రియను పేరివాఁడు చేసినట్లు సాక్షి కన్నులారఁ జూచిన విషయములను విన్నవిషయములను లోకమునకుఁ బ్రకటించినట్లును గల్పింపఁబడినది. సాక్షి సంఘమును నొక సంఘము కల్పింపఁబడినది. దీనిలో కాలాచార్యుఁడు, జంఘాలకాస్త్రి, సాక్షి, వాణీ దాసు, బొట్టయ్య పెట్టి యను నైదుగురు సభ్యులు కల్పింపఁబడిరి. ఈయుపన్యాసములు మాటుగా జేసికొని, ఆంధ్రదేశమందును, నితరదేశభాగమందును, సంఘము మతము, భాష, ప్రజలవేషములు, ఆచార క్యవహారములు, భారములు, జీవితపద్ధతులు మొదలగు పెక్కువిషయములందు వ్యాపించియున్న ముఁచివిషయములను బ్రసంగించి, చెడ్డవిషయములని వారికిఁ దోచినవానిని లలిత హాస్యమున నాక్షేపించి, ప్రజల మనస్సులను చెయివెట్టి కలచినట్లు కదిపివేసిరి. వేలకొలది ప్రజలు సాక్షి ఉపన్యాసములకొఱకు వడిగాపులుపడియున్న దినములుగలవు. ఆంధ్రపత్రికలో 1918 ప్రాంతమునుండి పద్మనైదు సంవత్సరములపాటు ఎడతెడ నీ యుపన్యాసములు ప్రకటింపబడుచుండెను. ఈ యుపన్యాసముల మూలమున ప్రజలకెంతయో యానందమును విజ్ఞానమును సంస్కరణాభిలాషయు, సేవాబుద్ధియు చేకూరెను, ఈరచనలు పండిత పామరరంజకములు. వీనిలో వేడకాస్త్రములందలి మటుగులును, పురాణములు, కావ్యములు ప్రబంధములు మొదలగువానిలోని విషయములను, మత ధర్మసంప్రదాయములను సందగ్ధానసారముగ నుద్ఘాటించఁబడినవి. పానుగంటివారి మేధస్సునకుఁగల బహుముఖ ప్రజ్ఞలకెల్లరును నద్భుతపడిరి. వీరు విదు రామాయణ నాటకములు, సారంగధర, ప్రచండచాణక్యము, కోకిల, నర్మదాపురుషత్సేయము మొదలగు నాటకములను వ్రాసిరి. వీరి రచనలు ధర్మబోధకములును సీతిబోధకములును నైనను చప్పిడి మాటలతోఁ జెప్పక సరస్వమైన హాస్యముతో నిండి తొణుకుభరిండును. ఊరక నవ్వించుటకుఁగాక సత్యమును బయటపెట్టుటకు వీరు హాస్యమును వాడిరి. వీనిని విన్నవారును చదివినవారును తమయందున్న లోపములెత్తి చూడబడినపుడు లోలోన నాత్మపరీక్ష చేసికొని తమ్మును దాను సంస్కరించుకొనఁ జూతురుగాని సాక్షి సంఘముపై శత్రుభావముతో విటుచుకొనిపడరు. దీనికి గారణమిహి యుపన్యాసములందలి హాస్యమే కారణము. ఈ హాస్యమునకు లలితమైన భాష తొద్దుదెను, ఎక్కువ కలుపుగను కఠోరముగను, బాధాజనకముగను గనఁబడదు. కోన్నియెడల వీరచనలలోని హాస్యము సామాన్యుల బుద్ధి కందదు. పండితులుగూడ

యోచించినదాని రచయితయొక్క హృదయము దొరకదు. పూర్తియర్థము గ్రహించుటకు సుప్రదాయముల జ్ఞానమును భాషాపటిమయును విజ్ఞానము నవసరములు. ఉపన్యాసములు గంగాత్రవాహమువలె అడ్డులేని గమనము గలవి. ఇందలి పదములు మధురములు, ఆపూర్వమైన భావనములను శక్తినించునవి. అపారమైన జ్ఞానమును వెదజల్లునవి. మొత్తముమీఁద కొంతవిద్యార్హతయు విజ్ఞానార్హతయుఁ గలవారకే యీ యుపన్యాసము అర్థములగును. నవనాగరికత లక్షణము లెఱిగి పాఠశాలలందును గళాశాలలందును విద్యనార్జించి, ఆంధ్రసంస్కృత సాహిత్యము లెఱిగిన యువకులకును బెద్దలకును నీ ప్రాతః లుద్దేశింపబడినవి. అక్షీనరసింహరావుగారు గొప్ప అనుభవజ్ఞులు, వీరు యాదవోలు అక్షీనరసాపురము, పితాపురము జమీందారీలలో దివానుగను సలహాదారుగను పనిచేసిరి. చివరకు పితాపురమువాసులై గొప్పసన్యాసముల నొందిరి.

ఉపన్యాస సారాంశము:—

ఈ యుపన్యాసమున జంఘాలకాస్త్రి తన యనుభవములను వివరించెను. అక్షీనరసింహరావుగారే జంఘాలకాస్త్రియని యూహింపవచ్చును. సాక్షి ఈ యుపన్యాసమును విని లోకమునకుఁ దెల్పెను. ఇందు మొదటి మూడుపుటలలో జంఘాలకాస్త్రి అంతర్వేది అక్షీనృసింహస్వామి తీర్థములో తాను ప్రత్యక్షముగా జూచిన విషయమును దెల్పెను. తీర్థదృశ్యముల నన్నిటిని దెల్పలేదు, తీర్థముతకు అంకులరాట్నములవాండ్రు, కాశీపటములు అద్దములలో చూపుచారు మొదలగువారు వత్తురు. ఆ సందర్భములందు ప్రజలు పూర్వము తాము చూచిన విషయములనే మరల చూడఁగోరుదురు. తెలిసినవారను చదువుకొన్నవారునుగూడ ఇతరులు చెప్పిన ప్రకటనవాక్యములకు దాసులైపోయి, కాశీపటములు చూచుట, అంకులరాట్నము లెక్కుట మొదలగు పనులు చేయుదురు. పటములు చూపువాఁడు ప్రాతపటములు గావు క్రొత్తవి అనిచెప్పి, పాతడబ్బుకాదు, (4 దమ్మిడిలు) కొత్తడచ్చే కదయ్యా అనిచెప్పి, విడుగురున్నార ఆటవవాడవు కావయ్యాయని బలాత్కరించి, భ్రమ గొల్పి, జంఘాలకాస్త్రిని పటదర్శనమునకు తోనుగావించెను. ఇట్ల జంఘాలకాస్త్రి కల్పింపఁదే, తీర్థములందు ప్రబలిట్లు ప్రవర్తించురనియు, శబ్దముయొక్క బలమిట్టి దనియు, తీర్థములు మొదట నుంచియందేకములతో నిర్మింపబడినను, నందుచాలా ఆసరవిషయములు గలవనియుఁ దెల్పదలఁచి సాక్షి యీ యుపన్యాసమునుచూపెను.

ఈమూడు పుటలలో కన్నులారా జూచిన తీరునాశ్చర్యములు వర్ణింపఁ బడెను. ప్రజలు గొఱ్ఱలవంటివారు. ఇతరులు చెప్పిన మాటలకు లొంగిపోయి, మతధర్మములను నమ్ముదురనియు, బుద్ధుఁడు, శంకరాచార్యులు, రామానుజాచార్యులు

మొదలగు సుతర్థులు తమ లోకాధీత ప్రజావిశేషములచే మతములనుసాపింపగా వారి తరువాతి కాళమున నామతములు భ్రష్టములై పోయినవియు, కాలప్రవాహముట్లు పవిత్రతముగాఁ బుట్టి యపవిత్రమైపోవుననియుఁ దెలుపఁ జూపూలకాస్త్రీకి నిద్రయు నంగు స్వప్నముగ గల్గించెను. నిద్రలో కాలపుగ ఘోషం జంఘాలకాస్త్రీ తలను విచునకు నిప్పివేసి, చూతనికి సింహవలోకన శక్తినిచ్చెను. బుద్ధుని కాలమునుండి మహ్మదాస్యము చూకమునఁబడు కాలమున జరిగిన మతపు పరివర్తనల నతనికిఁ జూపెను. దీని బట్టి మరయు మన దృష్టి యొకమాటు వెనుకకు మఱిలించి చూచిన మతముయొక్క గతి మనకు దెలియునని వ్యాసుఁడ నుద్దేశము. ఈ ఛార్మగరిత్రా ఛర్యవేషణమున లక్ష్మీనరసింహరావు గారు శంకరాచార్యులకుఁ గొంత క్రొత్తము నంటగిల్పెను. మారనానుఁడను రామానుజ శిష్యునికిఁగల గురుభక్తిని నపార త్యాగమువర్ణించెను. పాదమతము శాంకరమతము, గామానుజ మతములయొక్క పతనకాలములవలె యనాచారములను చనుత్కారముగ నాక్షేపించెను. వ్యాసకర్త నిష్పాక్షికుఁడై వసునితిని యధారముగ వర్ణింపవలెను. వీరును చాలవఱకుఁ జేయ నొచిరి. మన్వమతమును గూర్చి వీరంతగ వ్రాసులేదు. ఆరియు ధ్వస్తమాయెనని వ్రాసిరి. ఇట్టి యపవాదమున మొదటి మాఁడు పుటలును ఒకభాగము. మిగిలిన స్వప్నకల్పన రెండవభాగము.

ముఖ్యమైన నొన్ని వాక్యములు చుర్ధాపరము:—

ప్రతిమ క్రొత్తదగుటచే కాళి మాడ క్రొత్తదని పటములు చూపుచుఁడు నమ్మింపఁజూచుట. క్రొత్తమగు మనుజుని కంత నింత వేమక, ఎతవివ్యాసము అనవరత=ఎడతెగని, అభ్యాసముచే నూతనోత్పత్తియగును. ఈవాక్యమును బట్టి, ఈ యపవాదవ్యాఖ్యభాగముదలి, ప్రాత మతములు రోతలగుట యూహింపఁ దగును. ఆషాఢమాస+తరంభమున, అంబరము=ఆకాశము, అంబుదము=మేఘము, అక్షివర్షము=కన్నులపండుగలను. ప్రకృతి=సృష్టి స్వరూపము, క్రొత్తరూపము ధరించుచుండుటచే నెప్పటికప్పు డాకర్షక మగుచున్నది. మనము పరప్రేమలమే యనేక కార్యములు చేయచుండు మనుటన జంఘాలకాస్త్రీ, పటములు చూపు వానికి గొంగిపోవుట సదర్శనము. సుతత=ఎడతెగని, సంప్రేరణము=పురికొల్పుట, ప్రభువులుగాని వనితలుగాని వరులతో నిశేషించి సాభాషింపగాము=ఎంతటి ప్రభువులైనను, పతివ్రతలైన స్త్రీలైనను నితరులతో చాల సంభాషించినచో వారు మెత్తబడిపోయి యింకయు భావములకు లొంగిపోక తప్పదు. మాట కంత బలముకలదు. శబ్దమును శబ్దబ్రహ్మనుంచును. అబలాసంభాషణము=స్త్రీలతో మాటలాడుట, అవరోధము=అడ్డంకు. అద్వైతసంభవ మొందిన

ప్రతిమ = ప్రతిమలు చలించి పోవండునట్లు వాని కనిమిది దిక్కులను బంధనము అను అదిక్కులందు దేవతలను సాపింతురు. పరివారదేవతలెందఱో యుండి మూల దేవత చలింపవండు చేయుదురు. అట్టి దేవతగూడ భక్తుని స్తోత్రశబ్దమునకుఁ గదలి దిగునని భావము. నిర్ణీదదీక్ష = నిద్రలేకమాంద్ర్యము లేనిపట్టుదల నిరుపద్రవ = చెడిపోవని, నిరంధ్ర = గంభీరేని దట్టమైన, మిన్ను = ఆకాశము, రహిని = ఉత్సాహముతో, రోదసి = భూమ్యాకాశమాధ్యక్షదేశము, కువరము = రంద్రము (గురూవంటిది), సీసా బిరడా త్రిప్పినట్లు, జంఘాలకాస్త్రీ తలను కాలపుగుఱుడు పెనుకకుఁ ద్రిప్పినేసెను. సహింపరాని యాపదలోగూడ నేదియో యొక సంతుష్టి = జంఘాలకాస్త్రీ తల త్రిప్పినేయఁ బడుట చెడ్డ ఆపద, తలఁదీసిపోనండు నిర్మియున్నందునకు తృప్తి. విస్ఫుల్లింగములు = నిష్పక్షగమనము, ఉల్కలు = గోకచుక్కలు, ఆకాశము పెద్దకాగితముచుట్టవలె ఎదురుగానుండుట కాలస్వరూపుఁడు జంఘాలకాస్త్రీని తనచేతిలోఁ బెట్టుకొని, తన స్వరూపములో సంకర్షితములైయున్న బుద్ధచరిత్ర మొదలగు వానిని జూడుమని ఆదేశించెను.

స్వప్నములో జంఘాలుడు చూచిన విషయములు : —

బురుడు జ్ఞానముద్రతో పద్మాసనమున నున్నట్లు ప్రతిమలలోఁ గనబడును. బుద్ధునిమతము అవేదికము, అస్తి అనఁగా వేదప్రమాణ మంగీకరించుట అని కొందఱుందురు. జేవుఁడున్నాడని యొప్పుకొనుట అస్తికవ్రముని కొందఱుందురు. స్వప్ని స్థితియకారణుఁడు = (ఇక్కడనుండి భగవంతుని అక్షణములు వర్ణింపఁబడెను) లోకమును బుట్టించుట, దానిని నిలిచి పాలించుట నాశము చేయుటలకు కారణ మైవాఁడు నియామకుఁడు = అజ్ఞాపించువాఁడు, శక్తి, చిత్, అనంద, అక్షణములు భగవంతునివి, శక్తి అనఁగా కాశ్యతముగా ఉండెడి అక్షణము, చిత్ జ్ఞానశక్తి, కారణ బంధకూన్యఁడు = భగవంతుని పుట్టుకకు కారణమునెడి బంధములేదు, కారణ మున్నచో కార్యము కలిగి అది యొప్పుటకైన నశింపవలసి వచ్చును. భగవంతుఁడు నాశరహితుఁడు పాపనాశనావసర..... = లోకమున పాపము పెరిగిపోయినపుడు, ఆయవసరమున తగినట్లు, భూలోకమున అవతారమును కల్పించుకొని అవతారము లెత్తినవాఁడు. గుణసమంజసుఁడు = కుభగుణములే మిక్కిలి యోగ్యుఁడైన వాఁడు. ఇన్ని విశేషణములతో చెప్పినను నవి భగవంతుఁ డిట్లుండవచ్చునని నూచనలేగాని యవి యాతని స్వరూపలక్షణము దెల్పజాలవు. విలయన భగవంతుఁడు నిర్గుణుఁడు, నాక్కులకును మనస్సులకును గోచరింపనివాఁడు. వినను భక్తులు తమనిష్ఠ నిలుచుటకొరకు ఎవరికైకొలది వారు జేవుడిట్లుండవచ్చునని కల్పించుకొనిరి, అందుచే నొకరుచెప్పిన రూప మొకరికి నచ్చక, ఎవరి భగవంతుని వారు చెప్పుకొనఁ దొడఁగిరి.

అతనికి నాపై నిష్ఠమనియొక్కడు...మూడు మాక్కలక్రింద నలువగునని మఱియొక్కడునై=ఇవి భగవంతుని రూపవిషయమున నేకవాక్యము బదరక మనుష్యులు వాదులాడుకొను విధములు వివిధభావములచే దైవరూపమును గుఱించి యావేశములు పెరిగి, తాము భావించిన రూపమే సత్యమని మానవులెంచుటచే కలహములు, హత్యలు రక్తపాతములు గృహదహనములు మతయుద్ధములు మొదలైనవి జరుగుచున్నవి. మతము పేరిట ఛాందసాచారములు బలులిచ్చుట త్రాగుబోతుడనను, మాంసభక్షణము, పాపాచరణమును చెలరేగి ప్రజలు భ్రష్టులైరి. మానవులలో నున్న తత్వణములు భగవంతుని కాఱోపించి, దేవునికి బోగము వాండ్రను చేర్చుట మొ॥ పనులుచేసిరి. బ్రహ్మదేశము=బర్మా, శ్రీమహావిష్ణువు వటు పత్రకాయయై యుండుటను జంఘాలశాస్త్రి యిట్లు హాస్యముగాఁదెల్పెను. పాలసముద్రముపై బండికొన్నచో జిడ్డంటుకొనును, మంచమువేసిన దించుకొని పోవును. కావున పండుకొనుటకు మతావను ఆదిశేషుఁడును కావలసి వచ్చెను. పాపము దిక్కుమాలినవాఁడు=భగవంతుని పుట్టుకకు కారణములేదు. అతఁడొక ఆధారముమీఁద నిలువఁడు. అతఁడే సర్వమునకును నాధారము. అది మధ్యాంతములు లేనివాఁడు. విష్ణువు బొడ్డునందలి కమలమునుండి బ్రహ్మబుట్టి లోకస్థుపి గావించెను. మీసాలరాయలనఁగా మగవాండ్రున్నను సోగను కాదుగనుక అడుది కావలసినచిట్టి లక్ష్మీదేవిని కుదుర్చుకొన్నాఁడని హాస్యరచన. ఆమెకుఁ గోపములు ఈయన బలిమాలటలు=సత్యభామ పారిజాతమును గూర్చి కోపించుట. కృష్ణుఁడు పారిజాతవృక్షమును స్వర్గమునుండి తెచ్చుట మొదలగు పారిజాతాపహరణ వృత్తాంతము నూచింపఁబడెను. వేదండ్లములు=వీనుఁగులు. పక్షులు = కృష్ణుఁడు గరుడపక్షిపై నెక్కును. కట్టుకొనుటకు పచ్చపట్టుబట్టు అనఁగా విష్ణువు పీతాంబరము ధరించును. స్వర్గములో నుండవలసిన ముప్పదిమూఁడుకోట్ల ముగ్గురు దేవతలను విగ్రహరూపమున దేవాలయములందు నిల్పిరి. పల్లంకిక=పల్లకి, పడేపడే పరమాన్నములు = విష్ణ్వలయములలో దినమునకుఁ తెక్కుమార్లు ఆరగింపులు జరుగుచుండును. కొండలు తమయిండ్లతోనే దేవుని దేవతార్చన మందిరమున నిల్పుకొందురు. దేవతార్చన పేటికలందు నర్మదానదినుండి సంపాదించిన సాలగ్రామ శిలలు నిల్పుకొనిరి. ఈ పూజాశిలలలో నర్మదబాణములు రామబాణములు, మొదలైనవి కొన్ని విధములు. ఇండ్లలోనివారు ఎవరిదేవతలను వారు నిల్పుకొనుచుందురు. ఎవరిమట్టుకువారు వారు కొల్పిన దేవుఁడు గొప్పయని భావించురు. ఇట్లు చేయుట దేవుని నిజతత్వము తెలియక పోవుటచేతనే దేవుని కొకరు కాకాప్రియత్వమును, నొకరు మాంసప్రియత్వమును నంటఁగట్టుట మానవుల యభ్యాసములను బట్టియే. దుష్కృతరాశి=పాపములగుట మతము పేరిట జరిగిన జంతువధలు తలచు

కొన్నచో మతముయొక్క దుర్గతి లెకయను. ఈ దుర్గతి తొలగించుటకు పాద మతిను పుట్టెను. చీకా జపానులలోఁ గూడ వ్యాపించిన పాదము బుద్ధుని యనంతరము దుర్గతికి పాలాయెను. జనులు నీతి ఆహారములు మఱచిరి. అగమనింద = కాస్త్రములను దూషించుట దైవానికి బుద్ధితో = బుద్ధునికిఁగల్గును. దేవుఁడున్నాడను నమ్మకముగలవారుగూడ పాపములు చేసిరి. కాని పాదమత కారణమున దేవుఁడు లేడను భావము ప్రబలి యందుచేఁ ప్రజలు గావించెడి పాపములరీతి నేలు. భైరవతరములు = ఎక్కువభయంకరములు. పాదమతానఁ తరము దుర్గతిని రూపుమాపుటకు శంకరాచార్యులు బుద్ధునిలెను. వర్తలము = గుండ్రము. చురుకము = గడ్డము. ప్రసన్నము = సంతోషముతోఁ గూడినది. సన్నిభము = సమానము. పరకూరము ప్రీతి చేయించెను = కల్పింపెను. నిజమైన బుద్ధబోధ శంకరునికి దొరకలేదు. బుద్ధుని యనంతర మాతని శిష్యుల మూలమున చెడిన మతమును శంకరుఁడు ఖండించి నాశము చేసెను. పాదములోని యప్రధానాంశములు ఖండింపఁబడెను. ప్రధానాంశములను శంకరుఁడు తన మతమునఁ జేర్చుకొనెను. జీవాత్మ మిధ్యాత్వము = అంతయు పరమాత్మయేగాని జీవాత్మ జేటుగ లేదనుట. శంకరుని యనంతరము అద్వైతమతము దుర్గతయిండుట. త్వమేవ + అహమ్ = నీవే నేను (ఓపరమాత్మా నీవును నేనును ఒకటే) శరీరైక్యముండుట = రెండుశరీరములు ఒకటియుట, అనఁగా వేదవాక్యము పేరుచెప్పి స్త్రీ పురుషులు శరీరములు కలిసి వ్యభిచారముచేయుట; అద్వైతమున నేయవాఁడు (కర్త) లేడు, చేయుబడునదియు లేదు అను నిశ్చలత్వము పేరు చెప్పుకొని సన్యాసులు గంజాయి సేవలు చేయుచుండిరి. వేదాంతులు స్వపరభేదము గమనింపరాదు గాని, ఇతిరథ భవమును తమదిగాఁ జేసికొని చొలసాల శిక్ష లనుభవింపవలసినవచ్చెను. స్త్రీలగు బ్రహ్మవాదినులు ధనముకొఱి. బాతోపాసనముకొఱి శిశువులను జంపుచుండిరి. శంకరాద్వైతము భ్రష్టమాయెను. యజ్ఞసూత్రము = జందము, సన్యాసులు జందము తీసిపాఱవేయవలెను. రామానుజుఁడు ఆత్మ మహాదుర్గతికా మోదయ క్తముగ నంగీకరించెను అనఁగాతాను బ్రాహ్మణుడై పుట్టి అగ్రవర్ణముచే నున్నతగౌరవము నొందుచుండుటకు మఱు; తాను సామాన్యప్రజల నందఱును తరింపఁజేయుటకు అందఱును వైష్ణవమిచ్చి, అల్పవర్ణములవారితో సమానుడైన తన వర్ణాధిక్యము గోల్పోయి, బుద్ధిపూర్వకముగ తన దుర్గతికి నంగీకరించెను. భవబుధతారకము = జన్మలెత్తుట యనుబంధము నుండి తరింపఁజేయునది. పరబ్రహ్మమును ఆజ్ఞానము ఆవరించి కప్పివేయునను (అచ్చాదనము)ట రామానుజునికి నచ్చలేదు. ముక్తికి తలకంటె హృదయ మెక్కువ తోడుపడును = తలయనఁగా మెదడుయొక్క శక్తిచే తర్కవిత్కములు చేసి వాదబలముచే నద్వైతమతము స్థాపించుటకంటె, హృదయప్రధాన

మాగా భక్తికైంకర్యములుచేసి జేవుని హృదయము కరిగించి ముక్తిని పొందుట శక్యమని రామానుజుని భావము. రామానుజుని ముఖ్యశిష్యుడు కూరనాథుడు బోధాయనఁ దననతఁడు విశిష్టాద్వైత సూత్రములు వచించి వానికి వృత్తి వ్రాసెనట. ఆ గ్రంథమునకు విశిష్టాద్వైత సూత్రవృత్తియని పేరు. అది రామానుజునికి పూర్వము చెనాదేశములొనఁడను, దానిని కూరనాథునితోగూడి పెళ్ళి రామానుజుఁడుచూచి, తన రామానుజమత భాష్యము వ్రాసెనందురు. క్రిమికంటఁడను రాజు రామానుజుని చెఱపట్టుఁడనఁగా, కూరనాథుఁడు తన గురు ప్రాణరక్షణ కొఱకు తన ప్రాణము లర్పింపఁదలఁచి, తానే రామానుజుఁడనని తన్నొప్పుగించుకొనెను. రామానుజు ననంతరము ఆతని మతము భ్రష్టమగుట- ద్వాదశ+ఊర్వపుండ్రములు=నిలుపుబొట్టులు పండ్లెండు, తులసిమాలావక్షస్కులు= రొమ్మప్రదేశమున తులసిపూసలదండలు. సాంకర్యసమామ్నాయము=సంకరమైన విషయముల సమాహము బ్రాహ్మణుఁడు మొదలు ఛండాలుఁడు వఱకును నందఱును నొక్కటే, భక్తియొక్కటే ప్రధానము అని రామానుజుని బోధ, బ్రహ్మఘ్నుఁడు=బ్రాహ్మణుని జంపినవాడు. గోఘ్నుఁడు=గోవును జంపినవాడు, గురుతల్పగమనుఁడు=గురువుభాగ్యతో వ్యభిచరించినవాడు, సాయంపఁగనే=సహాయము చేయఁగనే, కరాగ్రగత=చేతి చివరలందున్న, శంఖుశచక్రము మొదలైన విష్ణువు నాయుధముల చిహ్నములు వెష్టవులు ధరింతురు. ఆచార్యకుట+ఆగరములు=వెష్టవులయిండ్లు, వెష్టవులయిండ్లు ఒకచోట కూడియుండును. అట్టి యిండ్ల పీఠులకు రామానుజకుటుములని పేరు, తులసిపూసలను, నామములను మతచిహ్నములనుటచే మాలమాదిగ పల్లెలవారు పెద్దపెద్ద నామములదాల్చి బ్రాహ్మణులగు వెష్టవ అగ్రహారములమీఁదఁ బడిరి. హృదయములో విష్ణుభక్తియున్నదో లేదో పరీక్షించుటకు శక్యముకాదుగదా. నామములు మొదలగు గురులే వెష్టవులను నిరారణ చేయుననుటచే నందఱును వెష్టవులేయిరి. వర్ణవృత్తిలింగములు=బ్రాహ్మణాది వర్ణములయొక్కయు వృత్తులయొక్కయు చిహ్నములు. ప్రపత్తి భక్తియోగమునకు మీఁగిది ప్రపత్తియోగము. భక్తియోగమున భవనికీఁ గొంత స్యాతంత్ర్యముండును. ప్రపత్తియోగమున వ్యక్తి తన ఆత్మీయతను బూర్తిగ వదలుకొని తన సమస్త భారమును భగవంతుని మీఁదబడవేసి శరణాగతి వేడును దాసాను దాసులకు దాస పగమాణువుగ తన్నెంచును? రామానుజ మతమున ప్రపత్తియనునది యొక ముఖ్యాంగము. దీనికొక విధానముగూడఁ గలదు. వెష్టవులు తామెన్ని దుష్కృతములు చేసినను ప్రపత్తియోగము నాశ్రయించుటచే మోక్షము దొరుకునని తలఁచిరి. అందుచే ననేకానరములు బయలుదేరినను. ప్రళంబులు=ప్రపత్తియోగము నాశ్రయించినవారు, పదిపాములు త్రాగినను=త్రాటియావపాయముతో పదిపాముల కల్లు త్రాగినను, గుండరీలోలత్వము=స్త్రీలతో వ్యభిచరించుట,

జ్ఞాపకపు కాయలు = ఎండిపోయిన ఖర్జూరపు కాయలు చాల నొక్కులు పడిపోయి యుండునట్లు, సురాపానము వ్యభిచారము మున్నగువానికిఁ బాల్పడినవారు జేహ దార్శ్మ్యములేక వరుగులవలె నెండిపోవుటనుగాంచి మధ్వాచార్యు డాక్షేపించెను. సాత్త్వికాహారము = శత్రుగుణము, తమోగుణము - రసోగుణము అను మూడు గుణములు గలవు. ఆహారవస్తువులలో నీ గుణములను బోషించునవిగలవు. ఈమూడు గుణములలో శత్రుగుణ ముత్తము ఇది సౌమ్యమును శాంతమును ధర్మయుక్తమును, ఈ లక్షణమును బోషించుటకు ఆహారపదార్థములలో ఉప్పు, పులుసు, కారములు విడిచివేయవలెను. మదమును గలిగించు క్రొవ్వులు, నేతులు, మాంసములును మానవలెను, ఇట్టివానిని విడిచిన యాహారము సాత్త్వికాహారము సాత్త్వికాహారముచే భిక్షిజ్ఞానధ్యానములు వదురును. ఆహారము క్రోధము లోభము మొదలైనవి నశించును. కాలస్వరూపుఁడు జంఘాలకాస్త్రికి స్వప్నమున వైదికము తము, బౌద్ధము, శాంకరమతము, రామానుజమతము, మధ్వమతముల యుత్పత్తి స్థితి కాలములను జూపెను. కాలస్వరూపుఁడే విరాట్పురుషుఁడు, ఆకారము ధరించిన భగవంతుడు.

ప్ర శ్నో త్త ర ము లు.

1. క్రొత్తనిత ప్రాత రోజు - దీనిని సాక్షివిబట్టి సమర్థింపుఁడు జంఘాలకాస్త్రి నరసింహస్వామి యాలయములోనుండి వచ్చుచుండఁగా కాశిపటములు చూపువాఁడు, 'కాశిపటములు చూపింతును రావయ్యా యని పిలిచెను. నేనిదివలకు కాశి చూచితివని జంఘాలకాస్త్రి యనఁగా "వెనుకటి కాశి కాదు ఇప్పుడుకొత్త బొమ్మలువచ్చినవి. రావయ్యా" యనెను. ఆమాటనుబట్టి, జంఘాలుఁడు క్రొత్తదానివట్ల ఆసక్తి పడవలసివచ్చెను. లోకములో ప్రాతదంత గొప్పదైనను వెగటు పుట్టించును, క్రొత్తది నిజముగా గొప్పది కావన్నను దాని కొత్తదనముచేతనే ఆకర్షణగొల్పును. చిరకాల పరిచయముచే ప్రాతదానియందలుగుదనము పుట్టును. మేఘము లెప్పుడును నెఱిగినవైనను ఆషాఢమాసపు క్రొత్త మేఘములు చూచి మానవు లానందింతురు. క్రొత్త శోయిఁజూత, క్రొత్త యావకాయ రుచి, క్రొత్త పెండ్లికూతురు సొగసు, తగుట బెగుటలను వర్ణింపఁదరమా? ఇట్లును కొనుచు జంఘాలకాస్త్రి, పటములవాఁడు పిలుచుటయేమి తాను పోవుటయేమి యని యాలోచింపక, క్రొత్తదానియందలి మోజుచే పటములవాని వెంటఁబడెను. మనుష్యులయందీ స్వభావము బలముగ నుండును. ఈవ్యాసములో వ్యాసకర్త తరువాత చెప్పఁదలఁచిన ప్రాతమతముల నాశము క్రొత్తమతముల పుట్టుక, అని మరల వ్రథములగుట ఆను విషయముతో ముడిపెట్టదలఁచినట్లున్నది.

2. అతిపరిచయముచే బాధ్యది ధర్మములపట్ల వినుజుల కేవ
గింపు కలిగెను. కాశీపటములవృత్తాంతమునకు తరువాతి వృత్తాంత
ముతో సంబంధమేమి ?

క్రొత్తదనముచే క్రొత్తమతములు మనుష్యుల మనస్సులను గొంతకాల
మాకర్షించును. జంఘాలకాస్త్రీ తన యుపన్యాసములలో ననేక విషయములను
విమర్శించును. ఆయన చేయు విమర్శనలు చాల ఘాటుగ నుండును. ఈ యుప
న్యాసములలో విమర్శింపఁబడని విషయమే లేదనవచ్చును. ఒక విషయమును విమ
ర్శింపఁబూని యాయన యారంభించునుపక్రమణము వింతగాఁ జూపును. యాపక్రమ
ణమునకు యుపన్యాస ప్రధానాంశమునకును సంబంధము కనఁబడదు. కాని నిశిత
ముగఁ జూచినచో నతఃకుదల కుదురును. కాశీపటములవాని మాటలకు జంఘాల
కాస్త్రీ లొంగిపోయెను. క్రొత్తపటములను నాకర్షణముచేతనో, పరుని మాటల
ప్రేరణముచేతనో అతఁడు లొంగిపోయెను. పండ్లపాడి యమ్మువాని ప్రకటన
మాటలకు మనుష్యులు మురిసి వానిని కొనుట యను విషయమునెత్తి శబ్దమున కం
తయో బలమున్నదనియు, మానవుల నాలోచితముగ నితరుల మాటలకు లొంగి
పోయి పనులు చేయుచుండునని తెలిపెను. జంఘాలకాస్త్రీ తెలివిగలవాడైనను
నొక కొండవీటి మోటువాని మాటలకు వశుడై పోయెను. కాశీపటముల నద్ద
ములో జూచుట కితరులతోఁ దాను గుంపులోఁ బడెను. అటుతరువాత విసిగి
పటములు చూచుట మాని యాతఁడు నిద్రావశుడై స్వప్నమును గాంచెను. కలలో
కాలస్వరూపుఁడు అనికాలము నుండియు పుట్టివర్ణి భవ్యములైన మతముల గతి
నాతనికిఁ జూపెను. ఈ వ్యాసమునందలి మొగటిభాగము, తరువాతి మతప్రచార
ముతో నెట్లుముడిపడునో బాగుగయో చించినఁగాని తెలియదు. తరువాతగొప్పమతములు
పుట్టి, నశించునట్లుగనే తీర్థములు మొదలగు మతవిషయములు కూడ చాలాసూటి
పోయినవనియు, కాశీపటములవాండ్రు, అంకులరాట్నములవాండ్రును తెర్థివలను
నమ్మింతురనియు, ఆలోచనలేకుండ తెర్థివల నితరుల మాటలకు వశులై వినోద
ప్రియులగుదురనియు జూపి, తీర్థములకూడ మతములలో భాగములేగాన నవియు
గొంత సాంకర్మ్యము చెందెనని యుపన్యాసకుని భావము. ఈ క్రొత్తవిషయముల
మోజుచేతను, మతకర్తలు శబ్దబ్రహ్మము విషయమునఁ జూపిన యధికారబలము
చేతను మతములు పుట్టి కాలప్రవాహమున ప్రుగ్గ నను విషయమున కుపన్యాస
కుఁడు పతితల మనస్సులను సిద్ధముచేసెను. ఇట్లు పూర్వాపరభాగములకు సంబం
ధము గల్పింపఁబడినది,

3. జంఘాలకాస్త్ర స్వప్న కల్పనా ప్రయోజనమేమిటి?

ఉపన్యాస మాలమున ప్రజలకు విజ్ఞానము చేరుగువలెను. ఈ విజ్ఞాన ప్రవాసము చక్కని భాషలోనైనచో పాఠకులు లే గాక పండితులను ప్రసన్నులగుదురు. కాన నీ యుపన్యాసములు చక్కని గ్రాంథికభాషలో సాగినవి. చక్కని భాషయు విజ్ఞానమును మాత్రములేదని చాలదు. కేవల నీతిబోధకు జనులు చేసి యొగ్గును. తగినంత మోతాదులో హాస్యమును విహార విషయకల్పనమును నున్నచో ప్రజలందరి యపూర్వకల్పనమును మెచ్చి తమ ముసకిని నిలుపుకొందురు. ఈ నూత్న కల్పనలేనిచో నాగీ యుపన్యాసము లింతగా బ్రజలనాకరింపఁ జాలి యుండవు. బౌద్ధమునకుఁ బూర్వము హిందూమతముయొక్క నీతియు, నాణ్యత యాచార వ్యవహారములును, పిమ్మట బౌద్ధమతోత్పత్తియు తిస్సాశ్రమమును, తదుపరి శాంకరమతముః పుట్టి రామానుజ మతము పుట్టుటకు కారణము తర్కబదుట, వెన్నెముక పిమ్మట మధ్యమతము పుట్టుట మొదలగు విషయముల నీ యుపన్యాసమున జంఘాలకాస్త్ర పరమర్శింపఁదలఁచెను. ఇంగుకొలుకు సింహావలోకన శక్తి గల్గిం చవలెను. మానవునికిఁ బ్రత్యక్షముగ సింహావలోకన శక్తియుండదు. అందుచే జంఘాలకాస్త్ర నిద్రచెందినట్లును, నిద్రలో కలగాంచినట్లును కలలో కాలస్వ రూపుడగు విరాట్పురుషుఁడు జంఘాలకాస్త్రని తన యరచేతిలోఁ బెట్టుకొని నీసా బిరడా త్రిప్పినట్లు వానితలను వెనుకకుఁ ద్రిప్పెను. దీనిచే ఎదుటికిఁ జూడ వలసిన ముఖము వెనుకకుఁ జూడఁదొడఁగెను. ఇది అసహజమైనను స్వప్నముగ నుక అసహజముగఁ దోపదు. దీనివలన నుపన్యాసకుఁడు కొంత హాస్యముకూడఁ గల్గి యెను. ఏవేళైన నున్న నేమి తల యుప్పటికీటు నిలిచి యున్నది. సహింసరాని యాపదలోఁకూడ నేనియో యొక సంతృప్తికాముని సరిపెట్టుకొని స్వాప్ని కుఁడు చూడఁ దొడఁగెను. ఆకాశము క్రిందికి దిగినట్లును, పెద్దకాగితపుదుట్టవలె మొగమున కెదురుగ నున్నట్లును, కాలస్వరూపుఁడు జంఘాలకాస్త్ర మొగము నా యాకాశపు గొట్టములోనికిఁ ద్రోవినట్లును గల్గించెను. ఈ వట్టి కల్పన తుణిక మగు వింతను మాత్రము పుట్టించును. ఇవి సత్యదూరము. విషను తరువాత వర్ణింపఁ దలఁచిన మతముల పుట్టుక నాశముల కార్ధారముగాఁ గుదిరినది. కాశీపటముల వాఁడు అద్దముల మూలమున వింతపటములు చూపినట్లు కాలస్వరూపుఁడు మింటి గొట్టము మూలమున గతించిన కాలమును జూపెను. ఇట్టి స్వప్న కల్పన తరువాతి విషయమున కతుకు గాఁ గుదిరినది. ఇచ్చటనుండి మతముల విషయ మారంభమగును.

4. బౌద్ధ మతమున బుట్టించిన పరిస్థితులెన్ని. బౌద్ధ మొట్లు వ్యాపించి పరిణమించెను?

వైదికమతము సృష్టాద్విదుండియు నకలంకముగ తరతరములపాటు వ్యాపిం చెను. గుర్రక్రియారహితుడగు భగవంతునిని, సామాన్య నేత్రములచే చూచుట

గాని, మనస్సుచే నూహించుటగాని, వాక్కులచే తెప్పటగాని శక్త్యముకాదు. ఐనను ధ్యానము నిల్పుటకొఱవను భగవంతుడు తున్నాడని నిరూపించుట కొఱవను నాతనిని సృష్టిసీతి లయకారణుడు, సచ్చిదానంద స్వరూపుడు, కారణ బంధకూన్యకుడు, పాపనాశనావసర విరచిత భూలోకావతారుడు మొదలగు విశేషగుణములతో నెడరి బుద్ధికే దోచినట్లు వారు వర్ణించుకొనిరి. ఈ వర్ణనలు కొందఱకు నచ్చినవి. కొందఱకు వెగటుగ దోచినవి. కొందఱు దేవుని స్వాధీన పఱచుకొనగలమనియు, కొందఱు తాము చేసెడి యన్నిశనులకును గారవదాతఁడే యనియు తాము బోగమువాండ్రతో చరించినను నాబుద్ధి పుట్టించినవాడు భగవంతుఁడేయనియు సంచదొడగిరి. దీనిలో ఏరావేశములు ఛాందఃత్వములు, బూడిద పూతలు, త్రాగుబోతుతనములు, మాంసభక్షణులును మతము పేరిట నతివ్యాప్తి చెంచెను. యావద్భారతమునను దురాచారములు తాండవించెను. జంతుబలులు, నరపాత్రులు, రక్త పాతములును వాదులేవండ సాగను. భక్తులు తమకు దోచిన రీతిగ భగవంతుని రూపము నూహించి యాతని విగ్రహములకు వస్త్రధారణము, అలంకారరచనము, ఆ విగ్రహములకు అర్చనలు, ఆరగీపులు, వింత వింత వంట కములతో భోగములు మొదలైనవి చేయ మొదలిడిరి. ఈసందర్భమున విష్ణువు ధూపము నూహించుచు నుపన్యాసకుడు సరస్వతీన హస్తకల్పన గావించెను. జిడ్డులోడి పాలసముద్రమునఁ బండుకొనలేక వణ్ణాకును ఆదిశేషుని నాశ్రయించె ననియు, మీసాలరాయళ్ళక్కఱలేదని లక్ష్మీదేవిని ప్రక్కను జేర్చుకొనెననియు, సత్యభామకుఁ కోపమురాగానామెను బ్రతిమాలెననియు నెన్నియోరీతులహస్త్యము గావించెను. కైన్యవాలయములందలి చిత్రాన్నములు, క్షీరాన్నములు చిట్టి గారలు ముం పేర్కొనెను. దీనికితోడు ఇంటింట దేవతార్చనగణాలు, సాలగ్రామములు, నర్మదబాణములు, ఒక యింటిలో హొక్కొక్కరి కొక్కొక్కదేవత, ఒకరిదేవత కంటె నింకొకదేవత మెచ్చను పోరాటములును వ్యాపించెను. వాదునిజిన మధ్యపానములు, బలులు రక్త పాతములును సాగను. బ్రాహ్మణాధిక్యము యజ్ఞ యాగాదుల ప్రాచుర్యమును నతిశయించెను. ఈ సీతితో అహింసాశ్రధానమై బ్రాహ్మణాధిక్యములేక, సర్వవర్ణసమత్వమును దెల్పు బౌద్ధమునకు జక్కని యవకాశ మేర్పడెను. సామాన్య ప్రజల భావలో నీతియొక్కమైన స్వేచ్ఛను సమత్వమును బుద్ధుడు బోధింపఁగా తలకొలది ప్రజలు బౌద్ధము నాహుదించిరి. శూన్యములును సన్యాసిములును నేర్పడిరి. చీనా జపానులందుగూడ బౌద్ధము వ్యాపించెను. బుద్ధుని నిత్యాజానంతరము ఆతని బోధన తత్వము మాత్రము పద్మాసున ముననున్న బుద్ధుని విగ్రహములు నెలకొల్పి ప్రజలారని దేవునిగా దలంపఁ జొచ్చిరి. బుద్ధుని తేజుతేజు శిష్యులు తేజుతేజు ప్రవచనములు చేసిరి. అహింస పోలికలును నీతి నశించెను. నాస్తికములు ప్రబలెను. బుద్ధుడు దేవుని చేరక

లేదు, వేదములను ద్రోసివేసను. భక్తుని బహిష్కరించెను గాన ప్రజలు ఆగమములు నిందించుచు, క్రుక్రిమముగ నీతిబాహ్యులైరి. పతిత్తులైరి, దేవుడు లేడనుటచే జలరేగిన పాపములు వేలు. దేవుడున్నాడని నమ్మిన కాలములో చేయబడిన పాపముల నీతివేలు. బుద్ధుని శిష్యులలో యోగాచార్యులు, సాత్రాంతికుడు, వైభాషికుడు, మాధ్వమితుడును వేలువేలు సిద్ధాంతములను బ్రచారము చేయుటచే బాధమున అనేకవృత్తి మేర్పరెను. అవ్వవసితమై, నానీకమైన యిట్టి బాధమతమును ఖండించి పాపద్రోలుటకు శంకరాచార్యులు దృఢులైరి. ఈయన యపారమేధాకాలి. వీడని పట్టుదలతో నీయన మతఖండన మారంభించి, అద్వైతమతిమును సాపించి, ఇతరమతి భావముల నన్నింటిని, అందు తీవ్రముగా బాధమును ఖండించెను. బుద్ధుడు బోధించిన మూలబాధములోని విషయము లీయన తన యద్వైతమున జేర్చుకొనెను. శంకరుడు రాజుల సహాయము గ్రహించి, బుద్ధుల ననుపగానుగలలో నాడించి, బాధగ్రంథములను మంట పెట్టించెను. అందుచే హిందూదేశమున బాధము నశించి చైనా జపానులలో నిలువవలసివచ్చెను.

5. మరేక్షయమున శంకరాచార్యులు గావించినదెద్ది? అది యెట్లు పరిణమించెను ?

కాలము తిలకు దగిన యవతార పురుషులను బుట్టించు కొనునట్లు శంకరుల యుద్ధరమునకు గారణమును గల్పించెను. బాధ నానీకత్వముచే బ్రబలిన పాపములను మూలచ్ఛేదము చేయుటకు శంకరుఁ డితిర మత భావములతో బాటు బాధమును దీవ్రముగ ఖండించెను. బుద్ధులను రాజులచే గ్రూరముగ జంపించి బాధగ్రంథములను మంట పెట్టించెను. బాధములోని మూలాంశముల నించుక మార్పుతో దన ద్వైతమున జేర్చుకొనెను. బుద్ధుడు బోధించిన పునర్జన్మమును, జీవాత్మ యబద్ధమును విషయమును శంకరుడు గ్రహించెను. బుద్ధుడు భక్తిని పూర్తిగఁ ద్రోచివేయఁ నా శంకరుడు భక్తి కప్రాధాన్యమిచ్చెను. బుద్ధుడు జ్ఞానమే ప్రధానమన్నట్లు శంకరుడును జ్ఞానమువలననే మోక్షమని బోధించెను. శంకరుడు బోధించిన జగన్మిథ్యాత్వమును బుద్ధశిష్యుఁ డదిమఱచి చెప్పెను. ఇట్లు బాధధర్మములను గొన్నింటిని గ్రహించి, దేవుడున్నాడని పాధించి శంకరుడు వేదప్రామాణ్యమును బునరుద్ధరించెను. కొందఱు శంకరుని అద్వైతమును ప్రచ్ఛన్న బాధమనిరి. జీవాత్మయే పరమాత్మ యనుటచే కొకచెడి భక్తుడు లేడు. కొలువఁబడి భగవంతుఁడులేడు. 'తత్త్వమసి' అను మంత్రార్థ మెఱుంగు జ్ఞానమే అద్వైతపీఠిసాధనమనియు నిజమైన మోక్షమనియు శంకరుడు బోధించిన విషయమును బుద్ధుఁడొందఁజూనలయెక్కఁగా.

తొలయొక్కయు వేషములు వేషుడొడంగిరి, జానము బలపడునను వంకమీడి గంజాయి త్రాగుదు ప్రబలమాయెను. నిజమైన జ్ఞానులకంటె కవయు హెచ్చెరి. స్వపరభేదములేదనుటచే గొంథ తీతరుల ధనములను హరించుట, నీవే వేసను వేదాంతవాక్యమునుబట్టి స్త్రీ పురుష శరీరములు కలిపి వ్యభిచరించుట, ననర్థములు శంకరమతములోఁ బ్రవేశించెను. జందెములు పాఠవేసి సన్యాసులైనను ఆకాపాశము పోలేదు. కపట సన్యాసులుగూడ గౌరవముపొందుచుండుటచే పెక్కండ్రు సన్యాసి వేషములు వేసి లోకమును వందించి కాంకరమతమును కలుపితము గావించిరి. ప్రత్యక్షముగాఁ గనబడుచున్న జగత్తుమిథ్య (వట్టివి) యగుటయు జీవుడు అపరమాత్మయ్యేయైనను నాతని నజ్ఞానము అవరణము గా కప్పివేయుననియు చెప్పెడి యద్వైతమతబోధ సామాన్యల కవగతము కాలేదు. శంకరుని మాయావాదము తర్కశాస్త్ర జ్ఞానముతో బుద్ధిబలముతోను నిలుచునదికాని పూర్తిగ ప్రజల కర్థమగునదికాదు. ఈవిషయములు రామానుజాచార్యు నంతటివానికి నచ్చలేదు. శంకర మతమున భక్తిక ప్రాధాన్యముగాన, రామానుజాచార్యు లుద్భవించి భక్తిప్రధాన మగు విశిష్టాద్వైతము స్థాపించు నవగరము కలిగెను. కాంకరమతము గొప్పదైనను ననుచరులు దానిని గూఁత్రోసిరి. మాయివల, కపటులును హెచ్చెరి. ధనాపహరణములు, శిశుహత్యలును వ్యభిచారములును ప్రబలి మతమున కప్రతిష్ఠ కలిగెను. ఇట్లు ప్రజలు భ్రష్టులగుటచే రామానుజమతమునకు బ్రజల, దృష్టులు ముగల వలసిన యవకాశము కలెను.

6 రామానుజ మతముయొక్క ప్రధానాంశమేని! అది యెట్టి పరిణామములు గలిగించెను.

శంకరాచార్యుల యద్వైతము నిజముగఁ బ్రజలకు బోధపడవలెదెను. కపట సన్యాసులు, గంజాయి త్రాగువారు, దొంగలు, వ్యభిచారులు బలిసిరి, ఇటిసితిలో జనసామాన్యమునకు ములభమార్గము బోధించుటకు రామానుజాచార్యు లుద్భవించిరి. ఈయన చల్లని చూపులవాఁడు. పండు తమలపావల వర్ణమువాఁడు. పరబ్రహ్మను అజ్ఞానము అచ్చాదించునదియు, మాయా మూలకముగా జగత్తు కనిపించుననియు, కండ్లకు కనిపించు లోకము అబద్ధమనియు బోధించు అద్వైతము ప్రజలకు బోధపడవని యీతఁ డెంచెను. అద్వైతము తర్కశాస్త్ర బలముమీఁద మెదడుయొక్క భక్తిచే స్థాపితమగును. దానికంటె హృదయమునకు సన్నిహితముగాఁదోచు భక్తియే ప్రధానమనియు భక్తివలన జ్ఞానము గలుగుననియు, జ్ఞానము భక్తి కంగఁగి నామరూపరసనియు నేవరమునాఁడైనను నేవృత్తి నవలంబించువాఁడైనను

భృగ్మన భక్తిగలవాడైనచో నాతడు తరించునని రామానుజుడు బోధించెను. బ్రహ్మము మొదట జ్ఞానరూపమై నూత్నరూపమున నుండెను, అదితరువాత నామ రూప విభాగమునొంది నూలరూపము నొందెను. ఈ రెండు విశిష్టములైన బ్రహ్మముల అద్వైతము అనగా కేకత్వము విశిష్టాద్వైతమనియు, ఈ విశిష్టాద్వైత జ్ఞాన సిద్ధికి భక్తి సాధనమనియు రామానుజుడు చెప్పెను. రామానుజుడు బోధించిన భక్తి యాతని ముఖ్యోన్మేషము, ననుచుండెను నగు మారనాథుడు తన గురువు నైన భక్తిరూపమున నిరూపించెను. రామానుజుడు మారనాథునితోఁ గూడి చెనా దేశమున కేగెను. బోధాయనమున గలచిం దిన విశిష్టాద్వైత సూత్రములను వీరక్కడ గ్రహించిరి. ఆసూత్రములవలన రామానుజుడు భాష్యము వ్రాసెను. రామానుజమతము ప్రజలలో వేగముగ వ్యాపించెను. శ్రీమికంఠుడగు రాజ రామానుజుని జంపనోరి యాతనిని బట్టుటకు భటులను బంపఁగా మారనాథుడు తానే రామానుజుడనని రాజభటుల కొప్పగించుకొనెను. అతని కనుల నూడదీయుండని రాజాజ్ఞాపిత మారనాథుడు తన గోళ్ళతోనే కన్ను లూడదీసికొనెను. ఇట్టి గురుభక్తి యథూ ర్యము, రామానుజుని యనంతర మతని బోధల కపార్థములు కలిగెను. వ్యాదయ ములో భక్తి యున్నదో లేదో తెలిసి కొనుటెట్లు కి భక్తి చిన్నాములగు తిరుమూర్తపు బొట్టు, తులసి మాలలు మొదలగునవి ధరించు వారెల్లరును నల్లభేదమును వృత్తి భేదమునులే వైష్ణవులను పేరునఁ బరగిరి. బ్రాహ్మణులు మొదలు ఛండాలవర వరకును తుదకు తురకలునుగూడ నామములు ధరించి వైష్ణవులుగా చెల్లబడియగుటను వర్ణసాంకర్య మేర్పడెను. బ్రాహ్మణుని చంపుట, గోహత్య, గురుభార్యా గమనము మొదలగు పాపములు చేసినవారుగూడ, భగవంతునికి శరణాగతి తెల్పు కొనఁక నే వైష్ణవులంగ చెల్లబడి పొందిరి. బ్రాహ్మ చిన్నాములు వైష్ణవమును సాపించుననుటచే తురకలు మాలలు మదిగలు, చచ్చటకాండ్రునుగూడ వైష్ణవులైరి. భక్తి ప్రాధాన్యము చెప్పుటచే కర్మలును జ్ఞానమును నశించెను. స్నానసంధ్యా దులు మానెను భక్తికంటె గొప్పది ప్రవత్తి యొగమని విశిష్టాద్వైతము బోధించును. ఈ ప్రవత్తిలో మానవుడు తన వ్యక్తిత్వము నణచుకొని సంపూర్ణముగ భగవంతుని శరణాగతివేడి భగవంతుని చిత్తమునకుఁ దవ్విప్పగించుకొనును. ఈ ప్రవత్తియొగ మను వినుచే నెన్నియో పాపములు తెలరేగును. కర్మలు నిర్మత్వము చేయుట స్వేచ్ఛగ సంచరించుట, త్రాగుడుకు దాసులగుట మొదలగు దుష్కృతి గలిగెను. తుదకు రామానుజ మతమనఁగా త్రాగుడుమతమని పేరుమోసెను. నిజకత్వము నెఱిగినవారు కొలదిగ నుండ, కపటులు అతిమలుపు పొచ్చెరి. మత విటు చెడఁగా, దీనిని మరిల సంస్కరించి ప్రజల నుద్దరింపవలసి వచ్చెను. ఇందుకొకటి శ్రీమద్ధ్యాచార్యుల జన్మించి, కర్మజ్ఞానభక్తలకు సమాన ప్రాధాన్యముగల ద్వైత మతమును బోధించెను. కరీందార్ధము కలిగినగాని జ్ఞానదార్ధము గలంగదనియొక

నియమము క్షణికము గడువవలెననియు, త్రాగుడు వ్యభిచారము మొదలగువానిని దరిజేర నీయరాదనియు సాత్వికాహారము భుజింపవలెననియు బోధించెను. ఈయన మతము ద్వైతము. ఇదే మాధ్వయత మనఁ బరఁగను.

7. కాలస్వరూపుఁడు జఃఘాలకాస్త్రికిఁ జూపిన మత పరిణామ మెట్టిది ?

కాలస్వరూపుఁ డను పేరున బట్టి కాతఁడు నొక దేవతగా భావింపవచ్చుననియు, నాదేవత యెల్లప్పుడును పరివ్రత నము జెందుచు నతిశిష్టరూపమున నుండుననియుఁ దెలియుచున్నది. జంఘాలకాస్త్రి స్వప్నములోఁ జూచిన కాలస్వరూపుఁడు ఎన్నియో తాళ్ళ యెత్తువాఁడు నిజముగా నాతని యెత్తుచెప్పుట కసాధ్యము కాని యాతఁడు జంఘాలకాస్త్రి సరచేతబెట్టుకొని కాస్త్రితలను ద్రిప్పెను గాన నాతఁడు చాలయెత్తు గలవాఁడని చెప్పవలసి వచ్చెను. కాల స్వరూపుఁడు మఱి చెట్టుక్రింద పద్మాసనమున నున్న బుద్ధుని జూపెను. బుద్ధునికిఁ బూర్వము హిందూ మతము ఎట్లు బహుదేవతాకమై, మతకలహములకుఁ గారణమైఁ బలులు, రకపాతములు, హత్యలు, త్రాగుడు మొదలగువాని కాకరమై, సామాన్య ప్రజలకు స్యాతం త్రష్టముగాని యుద్ధరణోపాయముగాని లేక లోకజీవితము ముఖముగా నుండు దేశో తెల్పి, విష్ణుదేవతార్చనాదులందలి వింతచర్యలను దెల్పి బౌద్ధమతోత్పత్తికిఁ జేతువులు చూపెను. పిమ్మట బౌద్ధము మహాన్నతించింది దేవదేహాంతరములందు వ్యాపించి తుదకు బుద్ధునియనంతర మారని శిష్యుల మూలమునను ననుచరల మూలమునను హింసారూపమును, నీతి బాహ్యమును, నాస్తికమును నెవరితని జూపెను. బౌద్ధమును మటుమాయము గావించుటకు బుట్టిన శంకరుని రూపమును చూపెను. అతని తలకంతకును నుగురే ప్రధానమై ముఖము పట్టుదలను భయంకరత్వమును జూపునదిగా నున్నట్లు వర్ణించి శంకరుఁ డతి త్రాగ్యముతో బౌద్ధులను జంపించి, వారి గ్రంథములను దగ్ధులపెట్టెనని తెల్పెను. తరువాత శంకరుని యద్వైతవాదమును బట్టి కపట సన్యాసులును, గంజాయి త్రాగువారును, మద్యపాములు, ధనహర్తులును వ్యభిచారులును పుట్టినయియు మతము భ్రష్టమాయెనని తెల్పెను. పిమ్మట రామానుజుఁడు పుట్టి, భక్తిమార్గమును ప్రజల్లరలకును వర్ణవృత్తి భేదములేకుండఁ దెల్పి బ్రాహ్మణులు మొదలు ఛండాలుర వఱకు నందఱును నామధారులను వైష్ణవులుగనుజేసెను. వర్ణసాంకర్యము, కర్మలనాశమును మితిమీఱెను. రామానుజ మతము త్రాగుడు మతముగా రూపొందెనని చూపెను. పిమ్మట మహాదేవా బలం దగు మధ్వాచార్యుఁడు పుట్టి, కర్మల నాచరింపవలెననియు త్రాగుడువ్యభిచారము మొదలగువానిని దరిజేరనీయరాదనియు, సాత్వికాహారము భుజించుచు సాజారూ బోధింపు చోయాడు కర్మకర్మలు చేయవలెననియు బోధించెనని తెల్పెను. మదళి

పూర్వమునలేనే మాధ్యమతమనందుగూడ దోషములు పుట్టెనని చూపెను. జంఘాలకాస్త్రికి స్వప్నమున కాలస్వరూపుడు చూపిన యీ చిత్రమునందంతటను కాలపరివర్తన స్వభావము చూపట్టుచున్నది. ప్రాతకొత్త కొత్త వింతయను ధర్మమునుబట్టి ప్రాతమతములు చెడి కొత్త వానికిఁ ద్రోవముచేసెను. ఇతరులు చెప్పిన మాటలు విని పరప్రేరణతోనే పోయెడి స్వభావమునుబట్టికూడ ప్రజలు యెడట బుద్ధకంకరాది మతకర్తల బోధలనుబట్టి యావేశపూరితులై యామతములలోఁ జేరి, కొలఁది కాలములో భ్రష్టులు కావొడఁగిరి. ఉపన్యాసాదిలోఁ స్వప్నమునకుఁ బూర్వము జంఘాలకాస్త్రి స్వభావములోఁ జూపట్టిన విషయములు ప్రజాస్వభావమునందును జూపట్టెను. ఇట్లు భారతి దేశపు మతముల స్థితి యీ యుపన్యాసమునుబట్టి లోకమానవ తెల్లడించెను.

8. సాక్షి యుపన్యాసము లందలి హాస్యమెట్టిది? దానిప్రయోజనమేమి ?

పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహరావుగారు తమ యపారవిజ్ఞానమును, లోకానుభవమునుబట్టి తనకాలపు జనసంఘమునందలిలోపముల నెత్తిచూపి పరిహాసించి తన్ముతమున సంఘసంస్కరణమును సంఘసేవయుఁ గావింప జూచెను. ఇక్కార్యమునను వీరు సాక్షి యుపన్యాసములు పత్రికలలోఁ బ్రకటింపఁదొడఁగెను. సాక్షి సంఘమును నొక సంఘమును కల్పించి దానిలో కాలాచార్యుడు, జంఘాలకాస్త్రి, సాక్షి, వాణిదాసు, బొజ్జయ్యసెట్టి యరు వారిని సభ్యులుగఁ గల్పించెను. వీరిక్కొక్కపనికే గల్పించఁబడిరి, వాణిదాసు కవిత్వవిషయములకొఱకు, కాలాచార్యుడు కాలమందలి ప్రముఖవిషయముల కొఱకు జంఘాలకాస్త్రి తన యుపన్యాసములచే ప్రజాసంఘమునందలి యాచారాదు అనుభవములను విమర్శించుటకు, బొజ్జయ్యసెట్టి వింత ప్రశ్నలడుగుటకు, సాక్షియీయుపన్యాసములను లోకమానవకుఁ బ్రకటించి విజ్ఞానము పెడజల్లుటకు, పితాపురమునం దా దినములలోఁకల కొండలు బ్రక్కత్త వృత్తులబట్టియే యీపేర్లు పుట్టెనందురు. ఈ పేరులును వీని కల్పనయు హాస్యప్రధానములే. లక్ష్మీనరసింహరావుగారు నీటిని ధర్మములను భారతీయాచారముల విశిష్టతను చెలఁపఁ దలఁచిన వారయ్యై కేవల ధార్మికోపన్యాసములు చేయలేదు. అట్లుచేసిన యెడల నీయుపన్యాసముల కింత ప్రచారము కలంగదు. వీరి విమర్శనలు తీవ్రముగ నుండును. కాస్త్ర ప్రమాణమును బట్టియే యుండును. కాని హాస్యము వీరి వ్రాతలకు జీవగట్ట, మాటి మాటికిని హాస్యము గుప్పించుటచే విమర్శన ఘాటుగనున్నను. కొండలు తమ తప్పులు విమర్శింపఁ జదివవని గుర్తించుకొన్నను, హాస్య రచనము పతితల మనస్సుల నాకర్షించును. హాస్యోపన్యాసములు ప్రజల మనస్సులను లాగుకొని పోవును. ఇందువలన

శతాబ్ది పూర్వార్థమున కం. వీరేశలింగముగారు చిలకమర్రి లక్ష్మీనరసింహము గారు, పానుగంటివారును హాస్యప్రధాన రచనల పెన్నింటినో చేసిరి. పానుగంటి వారు పెక్కునాటకములను గాక కంఠాభరణము, వృద్ధవివాహము మొదలగు ప్రహసనములు రచించిరి. సాక్షి యుపన్యాసములు ప్రహసనములు గాకున్నను హాస్యప్రధానములగు వైష్ణవికోపన్యాసము, హాస్యమునుగూర్చి యొక రిట్లనిరి. వీరేశలింగముగారి హాస్యము మూండ్లు గ్రుచ్చుకొన్నట్లుండును, చిలకమర్రివారి హాస్యము కిచకిచలు పెట్టినట్లుండును, ఆచ్చట నన్నించుటే ప్రధానము. విషయముయొక్క సత్యాసత్యములతో నిమిత్తములేదు. పానుగంటివారి హాస్యము శస్త్రపుగదిలో శస్త్రచికిత్సవలె నుండును. సత్యము శస్త్రము ధర్మము అను వానినిబట్టి దోషము కోసి నేయఁబడు చున్నట్లుండును.

'కాలస్వరూపుడు' లో కాశీపటములవాని మాటలు హాస్యప్రధానములు వానికి జంఘాలకాస్త్రి లొంగిపోవుట నవ్వు పుట్టించును. తెల్లవారు వజ్రకును పండ్లుండునో లేదోయను సందేహముచేత ఆందోళనముతో పండ్లపాడివాని కేకలు విని మనుష్యులు పండ్లపాడి కొందురని జంఘాలకాస్త్రి హాస్యము చేసెను. శబ్ద బ్రహ్మబలముచే ఆలయమందు నిగ్గంధనమైన ప్రతిమగూడ దిగి వచ్చుననెను. స్వప్నముతోఁ దన తల కాఠస్వరూపునిచే వెనుకకుం దిప్పివేయఁబడగా వీవైపున నున్న నేమి తల యిచ్చటి కిట్లు నిలిచియున్నదనుకొని సంతసించుట హాస్యము. దైవమునకు గడుపునిండఁ గలుపొసినయెడల చెలకపిండి తిన్నకుక్కవలె నాగుమ్మములో గాపుపడియుండునని యొకఁడనుకొనెనట. భగవంతుఁడు ఎల్లకాలమును గూరుచుండిన నడుమనొప్పి పట్టునని పండుకొనవలసి వచ్చెనట. భూమిపై బండుకొన్న నొడ లాత్తుకొని పోవుచుగావను పాలసముద్రముమీఁదఁ బండు కొన్నచో జడ్డంటుకొనును గానను మట్టియాకులు నాక్రయించెనట. భగవంతుఁడు దిక్కుమాలినవాఁడట. మీసాలరాయఘండిన లాభములేదుగాన లక్ష్మీదేవిని ప్రక్కను జేర్చుకొనెనట. సన్యాసులకు గంజాయిచే దగ్గులు, యోగినులకు గర్భముచే గత్కలు... మొదలైన వాక్యములు కడుపు కోసినట్లు పరిహాసము చేయును. ఇట్టి వాక్యములు సందర్భానుసారముగఁ బొదుగఁబడి హాస్యరసపూరితములై నవ్వుపుట్టించుటేగాక సత్యమును బ్రత్యక్షీకరించును. ఈ హాస్యపువాక్యములందు లోతైన యర మిమిడియుండును. త్వమేవాహమ్యను క్రొతిని సాచరణముగా ననుభవములోనికిఁ దెచ్చుటకై శరీరైక్యమొందుట యను వాక్యములో వేదాంతముని పేరుపెట్టుకొన్నవారు వ్యభిచరించుట దెల్పఁబడెను. ఇట్టి యుపన్యాసములందలి హాస్యము చక్కని భావలోఁ బొదుగఁబడి సత్యసమ్యుతమై భావగర్భితమై యుండును. ఈ హాస్యపుతోడుగీ వ్యాసములకు శునోహరత్వమును గలిగియున్నది.

9. ఈ క్రింది వాక్యములను సందర్భసహితముగ వ్యాఖ్యానింపుడు.

ఈ వాక్యముల సందర్భములను మూలమునందును ఆధునికరణమునందును చూడుము.

1. శ్రోత్రయందు మనజులకెంత వింత ! (శ్రోత్ర కాశీపటములని పటములకాఁదన్నపిమ్మట జంఘాలకాస్త్రీ యిట్లునెను)
2. ఈ మెత్తదనము మనుష్యప్రకృతిలో నేయున్నది. (పరశేరితుల మెయిన్ని. పాపములు చేయుదుము - పండ్లపాడివాని యజులకు లొంగిపోవుట)
3. శబ్దమున కంత శక్తియున్నది. (నిశ్చల మనస్కులలోఁ బల్కిన దేవాలయములోని ప్రతిమ దిగును)
4. సహింపరాని యాపదలోఁ గూడ నేదియో యొక సంతృప్తి. (వెనుకకుఁ ద్రప్పి వేయబడినను తల యప్పటికి నిల్చినది కదా యని జంఘాలకాస్త్రీ యనెను)
5. ఎందఱు మిసాల రాక్షసులను నొక్కగాఱులచేయి గుఱుచుచునా. (విష్ణురూపనిర్మాణ వర్ణములో, లక్ష్మీదేవి యమరుట)
6. వాస్తవికబుద్ధిలోఁ జేసిన పాపముల దారివేలు. (బాధమువలనఁ గలిగిన పాపములు)

అద్వైతమునకు ప్రచ్ఛన్న బాధమతము పేరు వచ్చినది.

బుద్ధుడు దేవుని, వేదములను, భక్తిని ద్రోసివేసెను. జ్ఞానము ముక్తికి సాధనమని తెల్పినట్లే శంకరుఁడునుదెల్పెను. బాధములోని పునర్జన్మము, భక్తిని ద్రోసివేయుట, జ్ఞానమేనిర్వాణసాధనమనుట, ప్రపంచముమిథ్య (కూన్యము) యనుట మొదలగు విషయములు కొద్ది మార్పులతో శంకరుని అద్వైతమునఁ బ్రవేశించెను. జీవాత్మయే పరమాత్మమనుటచే కొలవంబడెడు భగవంతుఁడు లేడు, కొల్పెడు భక్తుఁడునులేడు, మాయామూలకమైన యజ్ఞానమును తొలగించుకొనిన జీవుఁడు తానే పరమాత్మయగును. అందుచే అద్వైతమతము నాతేవించువారు అద్వైతమును ప్రచ్ఛన్న బాధమందురు. కాని నిజముగ నద్వైతము. ప్రచ్ఛన్నముగనైన బాధము కాఁజాలదు. బాధము వేద ప్రామాణ్యము నొప్పుదు. అద్వైతమునకు వేదమే యధారము. అద్వైతమతజ్ఞానము జీవాత్మ పరమాత్మల యభేదము నెఱుంగుట. బాధల జ్ఞాన ముటిదికాదు కావున అద్వైతము ప్రచ్ఛన్న బాధముకాదు.

1. వర్ణప్రకృతి లింగము అనావశ్యకములు. (రామానుజమతమున నామములు, తులసిస్తూపములు ధరించిన వారందఱును వైష్ణవులే యనుటచేఁ గలిగిన యసంశయము.
9. శ్రుశున్ను అనె నుచునున్నతేవు (రామానుజమతమునందలి ప్రకృతి మోగము పెండ్లి సందర్భము.
10. ప్రభువులు గాని వనితలు గాని పరులతో విశేషించి సంభాషింపరాదు. మనుష్యప్రకృతిలో మెత్తదన మున్నది. పరప్రేరణచే లొంగిపోదుము. పండ్లపొడి ప్రకటనవానికి లొంగినట్లు మాటల విశేష బలమున్నది. చాల నేపు మాటలాడినచో రాజులును వనితలును సతరుల మాటలవలన వశులుగాక తప్పదు. అందుచే వారు లోకవై నిందలగుడ పాల్పడదురు. కాన రాజదర్శనమును, వనిత సుఖమును వైష్ణవాధ్యముగా నుండవలెను.

లలిత కళలు - స్వదేశమతము

భారతదేశము - నాగరికత

శ్రీ చల్లూరి చంద్రమౌళి

కవిజీతాదులు :—

ఆంధ్రదేశమునఁ బ్రసిద్ధి నడిసిన ముఖ్యనాయకులలో కల్లూరి చంద్రమౌళి గారికరు. సంయుక్త చెన్నరాష్ట్ర ప్రభుత్వమునందును, ప్రత్యేకాంధ్ర రాష్ట్ర ప్రభుత్వమునందును పరమోత్సాహముగానుండి దేశమునకు భావకును చేసిననేర యెల్ల రెఱిగినదే. చంద్రమౌళిగారు కాకిభోర్నియా విశ్వవిద్యాలయములో ఉన్నత విద్యాభ్యాస మునర్చి దేశసేవాపరాయణులై చిరకాలమునుండి దేశాభ్యుదయకర కార్యములందుఁ బ్రవర్తించుచున్నారు. తమ ఉన్నతాశయములను పేరు కేవలము మాటలతోఁగాక చేతలలో నిరూపించు సుత్సాహకంతులు. ప్రాకృత్తిమదేశము లందలి నాగరికతలహుడ బాగుగా పేరవగాహనము చేసికొనిరి. నాగరికత అనఁగా కేవలము వేషభాషలు గావనియు, లలితకళలయందలి యిమిడియున్న దనియు, మనభారతదేశములో నట్టి లలితకళలు యుగయుగముల నుండియుఁ బెంపొందిన వనియు, పాశ్చాత్య నాగరికతా ప్రభావమున నవి నానాటికి క్షీణదశ నందిన వనియు, వినను వాని ప్రాధవము అంతరాంతముగా మనకు నిలిచి యున్నదనియు, వానిని బునరుద్ధరించుట మన విద్యుక్త ధర్మమనియుఁ జెల్పుచు చంద్రమౌళిగారు 'భారతదేశము- నాగరికత' అను సుదృఢమును రచించిరి. దానిలోని యొక భాగమే 'లలితకళలు- స్వదేశమతము' అను నీ వ్యాసము.

అర్థాదులు :—

లలితకళలు=కళలు అజువది నాలుగు పేర్కొనఁగడినవి. వానిలో మృదువుగ నుండు మానవబుద్ధి వికాసమును ప్రదర్శించు సంగీతము, కవిత్వము, చిత్రలేఖనము, శిల్పము ననునవి లలితకళ అనఁబడుచున్నవి. కళలనఁగా భిన్నభిన్న వ్యక్తులకు వారివారి కారీక మానసిక గుణవిశేషములబట్టి సమాజముగా నలవడునవి. ఇవి కేవలాభ్యాసమువలనవచ్చునవిగావు. సమాజముగానున్న కళాశక్తుల నభ్యాసము మొలుగువలచవచ్చును. ఒకని కంఠములందలి ధ్వని నాళములనుబట్టి వానికి చక్కని

సంగీతకళ అభింపంగా నతఁడుదాని నభ్యాసముచేత మెఱుంగు పఱచుకొనఁగలఁడు. దీనికి మేధశక్తియు వశమగును. తేఱుగఁ జెప్పనక్కఱలేను. అట్లే జన్మసిద్ధముగా నొకఁడు కవి యగును. అభ్యాసమువలన గవియైన చాఁడు జన్మసిద్ధకవియొక్క యుత్తమస్థానము నందుకొనఁ గలఁడు. చైతన్య నే చిత్రలేఖనము శిల్పమును కొండఱ చేతివ్రేళ్ళ కండరనిర్మాణమునకు వారిబుద్ధి శక్తియు కల్పనాశక్తియుఁ దోడ్పడఁగా వారు చిత్రకారులును శిల్పులును వగుదురు.

నివిడికృతము=దట్టముగా చేయఁబడినది. (సంపూర్ణమైనది) స్తూపము. గుండ్రముగను ఎత్తుగనునుండి లోపల విశాలముగ నుండెడి బౌద్ధుల కట్టడము. పుష్పలతామత్ర=పూలు, తీగలు, ఆకులు అవ్యక్తనాదముతో = పైకి వినిపడని శబ్దధ్వనితో (మూకగ నేయుండి భావములను వెలుపుచు).

శ్రీరంగము=ఇది దక్షిణదేశమున తిరుచిరపల్లికి దగ్గఱగానున్నది. ఇట గొప్ప వైష్ణవ దేవాలయమున్నది. ఇట నున్న దేవుఁడు శ్రీరంగ నాథస్వామి సప్తప్రాకారముల మధ్యగా స్వామి ఆలయమున్నది. దేవాలయ శిల్పమత్యద్భుతము. మధుర=ఇట మీనాక్షి సుందరేశ్వరుల ఆలయమున్నది. మధురగోపురము మిక్కిలి యున్నతముగనుండి వింతశిల్పములతో నొప్పును. ఆవరణములలో సహస్ర స్తంభముండవము సప్తరాగములు ధ్వనించు స్తంభములు గలవు. గోడలమీదను మిదై ఆడుగు భాగమునను రామాయణభారతకథా చర్యలును చిత్రరూపమున లిఖింపఁ బడినవి. వెల్లకిలపరుండి చిత్రకారులు మిదైయడుగు భాగమున నీ చిత్రములనెట్లు లిఖించిరి యూహింపఁజాలము. రాతిపై చిక్కిన శిల్పవిశేషములు మిక్కిలి సొంపుగొల్పును.

అమరావతి=ఇది కృష్ణానదీతీరమున నున్నది. ఇది పంచారామక్షేత్రములనెడి శివక్షేత్రములలో నొకటి. ఇది ప్రాచీనాంధ్రరాజ్యమునకు రాజధాని, ఇచ్చటి శివాలయ శిల్పము ద్రాక్షారామము, భీమవరము (సామర్లకోట దగ్గఱనున్నది) క్షీరారామము (పాళోల్లు) లందలి దేవాలయ శిల్పమువంటిది. ఈయాలయములను పల్లవులును చాళుక్యులును నిర్మించిరని చారిత్రికులు చెప్పుచున్నారు. నాగార్జునకొండ=ఇది కృష్ణానదీతీరమున అమరావతికి పడమరగానున్నది. ఇట నాగార్జునుడను బౌద్ధగురువు బహుశాస్త్రమునుతను బోధించి, గొప్పకట్టడములను గట్టించి శిల్పములను నెలకొల్పి ఆంధ్రబౌద్ధుల వైజ్ఞానిక ప్రసన్నిని ఖండారము లందును వ్యాపింపఁ జేసెను. ఇందలి కట్టడములన్నియు భూగర్భమునఁ బడిపోయి యీనుధ్వ జరిగిన శ్రవ్యకమువలన బయటఁబడినవి. ఇందలి శిథిలములను మద్రాసు ఢిల్లీ మొదలగు

చోటనున్న మ్యూజియములకుఁ జేర్చబడినవి. ఆమరావతి సమీపమునఁ బెక్కా
బాద్దశిథిలములు దొరికినవి. వీనిలో మిక్కిలి రమ్యమైన శిల్పఖండములను అంగ్లే
యులు లండను మ్యూజియములోఁ జేర్చుకొనిరి.

విద్యానగరము = విద్యారణ్యస్వామిచేస్థాపింపఁబడిక్రిశ్చిష్ట దేవరాయలకాలము
నత్యున్నత దశసాంఘి 1565 వ సంవత్సరమున ఆలియరామరాయల యోటమిచే
(తాళికోట యుద్ధమున) నాశనమైపోయిన విజయనగరరాజ్యమునకు ముఖ్య పట్ట
ణము. ఈ రాజ్యము మహమ్మదీయులచే భగ్నము చేయఁబడెను. పోర్చుగీసువారు
మొదలగు పాశ్చాత్యులచే నధ్యుక్తముగఁ బొగడఁబడిన అగ్రభ క్షుడైన శిల్పనైపు
ణ్యము లిచ్చటనుండెను. వాని శిథిలములకు జూచుటకుఁ బెక్కండు విజ్ఞానయా
త్రులు సాగించుచుందురు.

ఆజంతా, ఎల్లోరాగుహలు-ఇవి హైదరాబాదునకు సుమారు నూటయేబది
మైళ్ళలోనున్న పర్వతగుహ నిర్మాణములు. జౌరంగాబాదునుండి ఈగుహక్షేత్రము
లకు బస్సులమీఁదఁ బోవచ్చును. ఆజంతా ఎల్లోరాయను చోటులంగు నల్లరాతి
కొండలను దొలిచి భారతీయ శిల్పులు గుహలను నిర్మించి వానినుండు రాతిలోనే
దేవాలయములను పెద్దపెద్ద విగ్రహములను చెక్కిరి. కొన్ని గుహలు చాల ఎత్తై
నవి. కొన్ని పొట్టివి. ఈ గుహలయందలి శిల్పనైపుణ్యమునకు మురిచుని వాగుం
డరు. చిత్రములకు వేసినరంగులయొక్క రహస్యము నేటికిని రసాయన శాస్త్ర
వేత్తలకును వింతగొల్పుచున్నది. గుహలలో పెరుగుచున్న ఆలయములో విగ్ర
హములో ఉండగా ప్రక్కలందు భక్తులు కూర్చుండి ధ్యానము చేయుటకుదగిన
రాతిపీటలుండును. ఇవియన్నియు కొండలో చెక్కఁబడినవే. ప్రైకప్పు అడుగు
తట్టున రామాయణ భారతాది కథలకు సంబంధించిన చిత్రములను శిల్పులు వెల్ల
కిలఁబరుండి యొంతశ్రమపడి నిర్మించిరో యూహింపజాలము. ఈ గుహలందు
కొన్ని బౌద్ధ జైన శిల్పములు గలవు. కొన్ని హిందూమత శిల్పములు గలవు.
ఈశిల్పముల పటములు వ్రాసికొని మనదేశముందును విదేశములందును కళాకారులు
మిక్కిలి మెచ్చుకొని వానిని చిత్రపటముల సంచికలందుఁ బ్రకటించుచున్నారు.
ఈగుహశిల్పములు ప్రాచీనభారతీయ శిల్పచాతుర్యమునకు నిదర్శనములు.

గ్రీకుశిల్పము = యూరపులోని గ్రీకురాజ్య ప్రాంతమున నొక విధమైన
శిల్పము క్రీస్తునకు పూర్వమే వృద్ధిసొందెను. ఆ శిల్పమునందు హెచ్చుభాగము
శారీరకబలము, అవయవ సౌష్ఠవమును జూపునది. — గ్రీకు శిల్పమునందుకంటె భార
తీయ శిల్పమునందు భావప్రకటనము హెచ్చుగ గోచరించును.

రస+ఉద్దీపకము=రసమును హెచ్చుగ ప్రకాశింపజేయునది. భావప్రేరకము = చిత్రముమూలమున మనస్సునందలి భావములనుగూడ పురికొల్పబడునట్లు చేయునది, ఆధ్యాత్మికతత్వము=జీవాత్మకును పరమాత్మకునుగల సంబంధమును దెల్పు భగవత్సంబంధమైన సత్యము,

కన్ను పొడుచుకొన్నను-ఇదియొక జాతీయము (idiom) 'ఎంత తీవ్రప్రయత్నముచేసి వెదికినను కనబడనిది' అని భావము. ఒక కస్తువును వెదకుచు అది కనబడ నిదో కండ్లు పొడిచికోసుకొందునని బెదరించినను కనబడకుండ నుండునది కళావతనము=కళయొక్క నాశము.

పాశ్చాత్యుల మ్యూజియములందు మాత్రం పడియున్నది:— అంగ్లేయులు మనదేశమును పాలించునపుడు ఇచ్చటి సౌందర్యవృత్తులను శిల్పవిషయములను దమ దేశమునకుఁ గొనిపోయి కను కస్తుప్రదర్శనకాలందఁ బెట్టుకొనరి. అందుచే నవి మన కండ్ల కగపడవు గాన మూరపెట్టబడియున్నవి. భారతదేశము స్వతంత్రమైనందున మన శిల్పకస్తువులను మనకు దిరిగి యిచ్చివేయుమని మనవారడుగుచున్నారు.

అంగ్లమానస వికారరూపులు:— భారతీయులు అంగ్లవిద్యలను నేర్చి విదేశీయాచారముల ననుకరించుచు, తమ మనస్సులనుగూడ మఱచిపోయి అంగ్లేయుల మనస్సుల ననుకరించుటచే మిక్కిలి చెడ్డరూపము గలవారగుచున్నారు.

ఈసడించి = అసహ్యించుకొని. సంపత్కరము = సంపదను గలిగించునది. విషణ్ణివీధి=అంగడులున్న వీధి (బజారు), సాష్టవము = చక్కనిస్థితి (అందమైన రూపము), అశ్ల+ఉద్దీపనము=హృదయమును వికసింపజేయునది. విచ్చిన్నత = ముక్కముక్కలుగా విడిపోవుట, దిగంబరత్వము = బట్టకట్టకుండుట, తిరిపె మెత్తుట=చిచ్చుచుడుగుట, మురళీ = పిల్లనగ్రోవి (ఊగుటచే సంగీతమును బుట్టించు గొట్టము) తంబురా=తీగలు మీటుటచే సంగీతధ్వనులుపుట్టించువాద్యము, పీత+అంబరములు=పసుపురంగుబట్టలు, సరిగచీరలు, =జలతారు చీరలు, హాపములు=చూతులు, ఉచ్చిష్టము = ఉత్ + శిష్టము=అనుభవించఁగా మిగిలిపోయినది-ఎంగిలి.

ఊడిగ మొనర్చు = దాస్యపునేరచేయు; ఫోర్కులు = మూడు నాలుగు మొనలుగలిగి యాహారవస్తువులను బాడిచి నోటిలో పెట్టుకొనుటకు వీలైన చెప్తచా

వంటి సాధనములు; చాంపేజన్ = గొప్పవారగు విలాసపుగుఱులు త్రాగడి మత్తు పదార్థము; నగ్నదృశ్యములు = శరీరముమీఁద వస్త్రములుధరింపని బాహ్యులపటములు; బంధురము = ఒప్పియున్నది; పరపీఠని = ఇతగులను బాధించుట; భస్మీపటలము = దుమ్ముగాఁ జేయఁబడినది (మిక్కిలి నాశము చేయఁబడినది).

ప్రశ్నోత్తరములు

*1. ప్రాచీనభారతీయులు తమ నిత్యజీవితమునఁ గళను దాండ వింపఁజేసిన విధమును విశదీకరించునది.

కళ ప్రతివానికి సహజలక్షణము. మానవుని సర్వకార్యములందు నది నిండి నిబిడికృతమై యుండును. అదిలేనివాని జీవితము కాంతిలేని నూర్యగోళమువంటిది. ఈ విషయమునఁ బ్రాచీన భారతీయ జీవిత మాదర్శప్రాయమైనది. ప్రాచీన భారతీయుఁడు కళను మూర్తిభవింపఁజేసి తన నిత్యజీవితమును దేదీప్యమానముగఁ ప్రకాశింపఁజేసెను. భారతీయుల దేవాలయములు, బౌద్ధస్తూపములు, గుహలు, శిల్పములు, చిత్రవిచిత్రములైన వర్ణములతోఁ జిత్రించిన పుష్పలతా పత్ర పట పక్ష్యాదులు నాటి భారతీయుని కళావికాసమును చాటుచున్నవి. దక్షిణాదినిగల రామేశ్వర, త్రిరంగ, మధుర దేవాలయములు, ఆంధ్రచేళమండలి యనురావతి, నాగార్జునని కొండ మున్నగు బౌద్ధస్తూపములు, విద్యానగర దేవాలయ గోపురములు, అజంతా, యెల్లోరాగుహలు మున్నగు తేజిత్రములు భారతీయుల కళానైపుణ్యమును వెల్లడించుచున్నవి.

“ఉత్తమ భారతీయశిల్పము ఉత్తమ గ్రీకుశిల్పముకంటెనధిక రసోద్దీపకము, సూక్ష్మతరభావప్రకాశమునై యున్నది. ఈ కళాసంప్రదాయమున నొకవిధమగు నిండుఁదనము, ఆధ్యాత్మికత త్వముఁ గలవు. అవి గ్రీకుల యంతరాత్మల నంటని లక్షణములు” అని ఇ. వి. హాబ్స్ బాగును, గుహలు దొలిచి, కట్టడములునిర్మించి, యందుఁ జిత్ర విచిత్ర శిల్పములను నిర్మించు శక్తియుండు భారతీయులు పరిపూర్ణ పండితులు, ఎవ్వరును పీరికేఁ దులువలుగారు” అని డాల్బర్గ్ రోజాగారును ప్రాచీన భారతీయుల కళావిశిష్టతను బొగడిరి.

ప్రాచీన భారతీయు లిట్లు దేవాలయాది పుణ్యతేజిత్రములసేగాక, తాము నివసించు గృహములు, ఊపయోగించు పాత్రలు మున్నగువానినిగూడఁ గళావిలసి

తము లానర్పితము నిత్యజీవితమునఁ గళను దాండవింపఁజేసిరి. వారు నిర్మించిన జేవతావిగ్రహములు, నిత్యజీవితావసరములకు లోహపాత్రలు, రాతి - కొయ్య బొమ్మలు, సున్నితములగు వస్త్రములు, రత్నకంబళములు మున్నగునవి చిత్రవిచిత్రములగు నమూనాతో, వివిధాలంకారములతోఁగూడి వారియొక్క ప్రసిద్ధ హస్త నైపుణ్యమును, నిర్మాణశక్తిని బ్రదర్శించుచు, మానసిక వికాసమును, జీవిత వికాసమును జేకూర్చుచుండును. ప్రాచీన భారతీయుల యీ కళాసంపద వారికాత్మోద్దీపన మొనర్చుకాంతి నొగ్గనుచు, ఆర్థిక సాంఘికాది విషయములందు స్వాతంత్ర్యము, స్వదేశభిమానము కలిగించినది. జాతీయాభిమానముతో వారు కళ నారాధించి పోషించిరి. తన్ములమున వ్యాపారాభివృద్ధి, వృత్తిపోషణము జరిగి, వస్తు నిర్మాతలగు సాలీలు, కమ్మదలలు, కమ్మరులు వడంగులు మొదలగువారు గుఖజీవములై నీతిగ మెలఁగ గలిగిరి. భారతీయ గ్రామములన్నియుఁ గుటిరవస్తుసంపన్నములై కళాపూరితములై శోభిల్లించి ప్రజలందఱు నిత్యజీవితమునకు వలయు నావార పదార్థములతో, వస్తుసముదాయములతో నిండియుండిరి. ఇతరులను హృదయపూర్వకముగా నాహ్వానించి, యతిభ్యమొసఁగి సత్కరించిరి.

ఇట్లు నిత్యజీవితములోఁ జెనఁజేసికొనిన యీకళాసంపదయే కడచిన యాఱు వేల సంవత్సరములనుండి భారతీయుల యాత్మోన్నతికై గారణమై, జీవిత వికాసమును బోషించిరక్షించినది. కళాపిపాసులగు ప్రాచీనభారతీయులు తమ కళయందు నూతన వికాసముఁజూపి ప్రపంచమున వ్యాపింపఁజేసిరి. బోర్నియ, జావా, సుమిత్రా, చైనా మున్నగు ఆసియాఖండ ప్రాంతములందు భారతీయుల అలితకళాకాళము నేటికి నుట్టిపడుచున్నది. పాశ్చాత్యులు మన ప్రాచీన కళాఖండములను జూచి దిగ్భ్రాంతులై స్థానిపోయి తమ మ్యాజియములందుంచుకొనిరి. వారు తమ వస్తూత్పత్తికి నీని నమూనా లుపయోగించుకొని వానినే మన నెత్తిని దుద్దుచున్నారు. నవీన నాగరికలు పాశ్చాత్య వ్యామోహమునఁబడి కళాంహితములైనను వారి వస్తువులనే యాదరించుచుండుటచేత మన ప్రాచీన కళాసంపదయంతయు నేడు కొన యూపిరితో నిలిచియున్నది.

2. పాశ్చాత్య నాగరికతాను కరణముచేత భారతీయ కళా నిర్మాణశక్తి నశించిన విధమును, దాని ఫలితమును వివరించునది.

మానవ జీవితమునకు వికాసము కలిగించునది కళ. అది లేనివాని జీవితము కాంతిలేని నూర్యగోళము వంటిది. ప్రాచీన భారతీయుఁ డీవిషయమును గుర్తించి

కళను మూర్తిభవించజేసి తన నిత్యజీవితము చేతీప్యహానముగఁ బ్రకాశింపఁ జేసెను. ప్రాచీన దేవాలయములు, బౌద్ధస్థూపములు మున్నగునవి వారి కళావైభవ మాను జాటుచున్నవి. భారతీయ కల్పన గుర్తొత్తమమైనది. అది మిక్కిలి లోహ దీపకమై నూత్నతరభావములను ప్రేరేపించుచు, శాక విభవము నిందుండఁ గు సాధ్యాత్మిక తత్త్వముఁ గలిగించుచున్నది. మానవున కది జీవితవికాసము, మానసిక వికాసమాను జేహార్చి యాత్మాత్మ స్థితిను సిద్ధిపఁ జేసినది. జాతీ సుఖమాన ముంబరింపఁజేసి కళాహామల కలన ప్రోత్సాహింపినది. నాటి వారి కళాభివృద్ధి వస్తు నిర్మాతల కళాకాశలమును, నిర్మాత క్షిణి బ్రహ్మాంధిని, వృత్తి పోషణము గావించినది. వృత్తిపోషణమునకు గుటిరహితము లభివృద్ధిగాంచి, వ్యాపారాభి వృద్ధియై దేశము సుఖిక్ష్మమైనది. ప్రాచీన భారతీయ తిట్టాణువేల సంవత్సరముల నుండి కళను బోషించి రక్షించుచు, నాని నూతనమునకు దాని యార్థిక సాంఘిక సమస్యలను బరిష్కరించి జీవితమునకు సూతనకర్తయై, దేశమునకు సూతన శోధను గలిగించుచు వచ్చిరి.

కళమూలమున నొకప్పుడు ప్రపంచమును కందంచుచును నానంది జ్యోతికలఁ బ్రకాశించిన మనకళము నేడుదుర్బలమై జాతీయస్వమునకుఁ బ్రయోజనము. పాశ్చాత్య నాగరికత కలవడిన సమకాలికులు యంత్రనిర్మిత వస్తువుల నాదరింపఁ జొచ్చిరి. నేడు మనపట్టణములందు, దుకాణములందుఁ గాంచినచోఁ గళారహితములగు నున్నవి భవనములు, తెల్లని గుడ్డలు, సావైన వస్తుసమదాయమే కనబడును. అవి కళారహితముగా నుండుటయేగాక, కళాపతనమునుగూడ నూచించు చుండును. పాశ్చాత్య విద్యావ్యాపారహితులగు మనవా రావస్తువలనే యభిమానించుచు, భార తీయ కళాకాశలమును పెదచల్లు వస్తుసమదాయమును మోటుగ భావించి నిరాదర ముతోఁ ద్రోసివైచుచున్నారు.

పాశ్చాత్య నాగరికతయంత్రవ్యాపార నాగరికత. అది పెద్ద పెద్దయంత్రాలయము అను నెలకొల్పి, కళయందలి సృష్టికర్తని, జీవితవికాసమును హతమునర్పినది. మన వారు దానిని గ్రుడ్డిగ ననుకరించుచు, దమ సహజ జీవితమును గళావిహీనమొనర్చు కొనుచున్నారు. అంగ్లానుకరణమువలన, నావేశభారతమయి యాహ్లాదమునుజేహార్చు నందచందముల కాకరమును వస్తువులను నిర్మించుకత్తి వారిలో నగించినది. ప్రైవేటు వారు వంశపరంపరాగతముగు సర్వకళల నీనుడించి వివాహమొనర్చిరి. కావుననే నాటి దుకాణములందెల్ల భారతీయ నాగరికతలను దెల్పుచు నానందా వేశములనుబురికొల్పు

జీవితవిశాస సంపత్కరమగు వస్తుజాలముగాక, కళాసాస్థములై తళితళ మెరియుచుఁ దక్కువజాతికే జెందిన, హెచ్చుధరయుఁ తాత్కాలిక జీవితమును గల పాశ్చాత్య వస్తుసంపదయే మనకు కనఁబడుచుండును. బజారు నిండుగ హెచ్చు ధనము గుంజుట కాధార యాపములగు గ్లాస్టోములు, పంచరంగుల నున్నని పారా పీపాలు, బూటు పాలిషులు, దువ్వెనలు, ఫేసుపేడరులు మొదలగు అందచంద ములులేని యనవసర వస్తుజాలమే మనకుఁ గనఁబడును.

నీతిబద్ధమగు జీవితమున కాధారమగునవి అందచందములు, పరిసరభ్రత, నీనిని జేహర్చునవి లలితకళలు. అట్టి లలితకళలను మనవారు పాశ్చాత్య నాగరికతా వ్యామోహముచే తూర్తిగ నాశమొనర్చిరి. మన గృహముల కప్పకట తుత్తురులేకులు మేడలకు నున్నని నీమ్రెంటు లాదులు, నున్నని దర్వాజాలు, ఇంటినిండ సాదా లోటాలు, కాఫీపాత్రలు, జపాను, సెల్యాలాయిడ్ బొమ్మలు, కాగితపుఁబువ్వులు, గాత్రస్వరమును జెఱుచు గ్రామఫోనులు, దిగంబరత్వము చూపించు ఉల్లిపార వస్త్రములు-ఇట్లు మన ముపయోగించు వస్తుజాల మంతయు, గళారహితమై యున్నవి మఱియు నేడుమన, జ్యూస, కట్టున, నడకను సర్వమునఁ బరుల వనుక రించుటయే కనఁబడును.

ఇట్టి పరాను కరణమువలనఁ గళాభిరుచి మనలో నంతరించినది. దానిమూల మున నాగరిక విశాసము, ఆత్మవిచ్చిన్నత సంభవించెను. కళయందలి యీ నిర్లక్ష్యత, ఈసుడింపు సున్నితములగు మనరుచులను బాఁడ్రోలి బలసౌష్ఠవములను దగ్గమొనర్చి మనజాతినిఁ బరులపై నాధారపడు దుర్బలజాతిగ నొనర్చినవి. ఈ కళారహితాను కరణజీవితము మనలోదేశభక్తి కూన్యతను బ్రబలఁజేసినది. జాతీయ భావము నణచివైచినది. కళావిలసితములగు మనవిస్తువులపై నేవగింపు జనింపఁజేసినది. దానివలన మన పరిశ్రమలు నశించినవి, వంశానుగతమగు హస్తసైపుర్యామును, లావణ్య సౌకుమార్యమును బ్రదర్శించు మన ప్రాచీన కృత్తి సంపన్నులగు సాలె, కుమ్మరి, కమ్మరి, చున్నగువారు నిరుద్యోగులైరి. మనదేశపు నీరిసంపద లంతర్ధాన మైనవి. తుదకు మన జన్మహక్కుకూడ నశించిపోయినది. ఇట్లు పాశ్చాత్య నాగరికతా వ్యామోహంధకారముచేఁ బ్రాచీన కళావైభవ మంతరించి, మానసిక దారిద్ర్యము, భావదాస్యము మనలోఁ బ్రబలినవి. ఆర్థికముగను, సాంఘికముగను మన దేశ మధఃపతన మైనది.

3. కళాపోషణ కవలంబించవలసిన పద్ధతులను గూర్చి వ్యాస కర్త భారతీయులకై గావిచిన ప్రబోధమును విశదీకరించుచు

కళలు మానవున కానందము, ఆనందము కలిగించి మానసిక వికాశము, జీవిత వికాశమును జేపూర్చును. అవియే సూక్ష్మతర భావప్రకరములై యతనికాత్మాన్విత్యమును సిద్ధింపజేయును. జాతీయభావము, దేశభిమానము నీ కళలసూలమున నేర్పడుచుండును. జాతీయోక్తి యార్థిక సాంఘిక సమస్యలను బరిష్కరించి జీవితమునకు నూతనశక్తిని, జీవమునకు నూతన శోధను పోషకునవి లలికకళలే. మన ప్రాచీను లీ విషయమును జక్కగా గుర్తించి కళనారాధించి నిత్యజీవితమున దాండవింపజేసికొని దానిని బోషించినారు. వారిలోని కళాభిరక్తివలన గళాకారుల నిర్మాణక క్తి హస్తకౌశలము వికసించినవి. దానివలన వృత్తిబోధము జరిగి వ్యాపారాభివృద్ధియై దేశము కుటీర పరిశ్రమలతో నిండి సుభిక్షముగా నుండెను.

నేడు పాశ్చాత్య విద్యావ్యామోహితులగు నవనాగరికులు యంత్రనాగరికత కలవడి భారతీయ కళాకాళల కాంతులు విడచి వస్తువులను మోటువారినిగ భావించి యీనడించుచున్నారు. కావున నేటి పట్టణములందలి సకలములలో గళావిరహితములై యధికధనము గుంజుట కాధారమును పాశ్చాత్య యంత్రనిర్మిత వస్తువులే మనకు గనబడునుగాని, మనహస్తకౌశల నిర్మిత సుఖమార గుండర విగ్రహములుగాని, అనందానందముల బురికొల్పు జీవితవికాశ సంపత్కరమును వస్తు సముదాయముగాని గానరావు. ఈ యంత్ర నిర్మితవస్తుజాలము భిమానించుటచే గొలఁదిమంది మోటుచేర గాంధ్రు ధనవంతులగుచున్నారుగాని, జీవమందలి వివిధ వృత్తులు నాశనమయి, ప్రజలు నిరుద్యోగులై దరిద్రులగుచున్నారు. పాశ్చాత్య సంప్రదాయ విద్యాపారంగతు లీ విషయము గమనింపక యంత్రపరిశ్రమాభివృద్ధియే మనసంపదగ, ఆభివృద్ధిగ, లక్ష్యముగ, భావించి కీర్తించుచున్నారు. కాని యిది పొరపాటు, అర్థసంపాదనే మన కృషి కుచితఫలముకాదు. మన కార్థిక సాంఘిక సౌష్ఠవమును, గళాకాళల వికాశమును, ఆధ్యాత్మికాన్నత్యమును బడయు ప్యాతంత్ర్యము గావలయునుగాని, కేవల రాజకీయముగాదు. మనము నిర్జనమును యంత్రకాని గాక ప్రాణకాని వాంఛింపవలెను. అనుకరణముగాక, సహజకీ ప్రకాశమును గోరవలెను. ఆత్మరహితమై కళారహితమై వ్యాదయరహితమైన వ్యాపార నాగరికతను గాక, యాత్మోద్ధీప్తనమును జేపూర్చు కాంతజీవితమునే గోరవలయును.

పాశ్చాత్యును కరణమున మనము మనయిండ్లను మనముపయోగించు వస్తువులను- మనజీవిత విధాన మంతయు గళారహిత మొనర్చుకొంటిమి నాని మూలముగ ఆర్థిక వివాళము. ఆత్మవిచ్చిన్నత సంభవించినది. కళయందు మనకేర్పడిన యీ నిర్లక్ష్యత ఈ సడింపు సున్నితములకు మన రుచులను బారద్రోలి, బలసాధనములను దగ్గ మొనర్చి మనజాతిని బహుల విచ్ఛముపై నాధారపడు సుర్బలజాతిగఁ జేసినది జీవితసాధనము లేని జాతి దేశమును బ్రేమింపఁజాలదు. కళా రహితమగు పాశ్చాత్యు సాగరికతను గ్రుడ్డిగా ననుగకరింపటచేతనే నేడు మనలో దేశభక్తి హున్యమయినది. కావున నే ప్రాచీనకాలమునఁ బ్రపంచమున కందచందము లొసగి జ్యోతిషలఁ బ్రకాశించిన దేశము నేడు సుర్బలమై జాతీయత్వమునఁ గుంటున్నట్టిది కాబట్టి యిక్కడ నెఁక బాశ్చాత్యులను దిరిపె పెత్తుట మానవలెను, స్వేశ్చక్తిపై గళను బోషించి వ్యాపారమును బెంపొందించుకొని స్వాతంత్ర్యమును బొందవలెను.

కళాకాళము సృష్టికర్తని వికసింపజేసి, మనలో నిర్మాణకర్తని, ఆచరణకర్తని యుద్దయింపజేయును. కావునఁ గళాపోషణమే క్రమజీవిత వికాశమనియు నందే వ్యాపారాభివృద్ధియు, వృత్తిపోషణము నిమిడియున్నవనియు గుర్తింపవలెను. యంత్రములములముగా మానవకర్త వృధాపోవుచున్నది. తాత్కాలిక లాభమునకై ఆట్లు వ్యర్థపఱుపక, కళాకర్తని పెంపొందించి మానవకర్తని బోషింపవలెను. కళారహిత వస్తునిర్మాణ వ్యాపారము అల్పమగుస్కూల నాకర్షింపజేసి వారిని బహుతుల్కులుగ నొనర్చును. కావునఁ గళావికాసితములగు స్వదేశవస్తువులను ప్రేమించి గృహపరిశ్రమలను బోషింపవలెను. నేటికిని మన పల్లెలలోఁ గళానైపుణ్యమును బ్రదర్శింపఁగల కిల్లులు పెక్కురు గలరు. వారి కవకాళ మిచ్చుచోఁ బాశ్చాత్యులను దిగ్భ్రమింపఁదించు పెక్కు చతుర కళావస్తువులు నిర్మింపఁగలరు. మనము పాశ్చాత్యుల యుచ్చిష్టములకు మురిసిపోయి, మన కళాకోవిదుల నోటముట్టిగొట్లుచున్నాము. కాబట్టి మనలో సంపన్నులు వస్తువులమూల్యము ఎక్కువయును సాధుచూపక మన పక్కారంగుల కాశీపీతాంబరములు, బందరు కలంకారీ వస్త్రములు, ఢిల్లీపాలరాతిహమ్మలు, వికాఖపురి దంతపుర బనిముట్లు, మొసూరు చందనవస్తువుల నేయొక్కవమూల్య మిచ్చియైనఁ గొనవలయును, కత్తీకొలఁది స్వదేశవస్తువుల నాదరించి కొనుటయందే దేశసంపద యభివృద్ధియు, స్వాతంత్ర్య వికాశమునుగలవు. తాత్కాలిక జీవితముగలిగి చౌకగా లభించు, యంత్రనిర్మిత వస్తువులకంటె పెక్కువకాలము మను మనవస్తువులు లాభదాయకములనియు, వంశాను గతిమగు

హస్తసైన్యమును, లాభణ్య సామర్యములను బ్రదర్శించు మనప్రాచీన శృతి సంపన్నులగు సాలె, కమ్మరి, శిల్పి మొదలగువారు నేటి యంత్రములకంటె, యంత్ర నిర్మాతలకంటె గొప్పవారనియు గుర్తింపవలెను.

మన స్వదేశీయోద్యమము కేవలము పాశ్చాత్య దృక్పథముతోఁ బునర్నిర్మితమై పోయినది. ఆర్థికదృష్టితోఁ బాశ్చాత్య మార్గముల ననుకరింప గాదు. మనజాతీయోద్యమము ఆర్థికమూల్యముతోపాటు ఆంతరంగిక మూల్యమును, రాజకీయ స్వతంత్రతతోపాటు రాజకీయ సంస్కృతిని బ్రదర్శింపవలెను. వటీర పరిశ్రమలు గావించు వారు తమ యుద్ధరహితమైన జాతివికాసమునకును దోడ్పడుచున్నారను భావము మనలోఁ బెంపొందవలెను. యంత్రములకంటె మానవులే విలువగలవారను నాదర్శమును మఱచరాదు. ఆర్థిక నాగరికతా గమ్యస్థానము దుస్సుహమగు శ్రమ జీవితముగాక, శాంతియుతమగు విశ్రాంతిజీవితమే యని మఱచరాదు. యంత్రపరిశ్రమ జనులరక్తమోండునుపీల్చి నిర్వీర్యులను గావించును. మానవుని పరిశ్రమయే దేశసంపద నభివృద్ధిచేయును. పాశ్చాత్య పద్ధతుల ననుసరించి జీవితము గడపుట జాతీయత యనిపించుకొనదు. జీవితమును సక్రమపథమున వినిపించుకొన్నది జాతీయత, దీనిని మఱచి మన మానసిక దారిద్ర్యము, భావదాస్యములను గమనింప వచ్చును. మనదేశమును బునర్నిర్మింపవలెనన్నచో, ప్రాచీనాస్త్రమను, నేటి పతనావస్థను గుర్తించి, జాతీయభావముతో స్వదేశీ వస్త్రములు, వస్తువులు తప్ప నన్యముల నాశంపించును దీక్షను భారతస్త్రీ పురుషులు గైకొనవలెను. అప్పుడు మనదేశము తొంటియట్లు నిరిసంపదలతోఁ దులఁదూగుచు, దన యాన్నత్యమును బునః ప్రతిష్ఠించు కొనఁగలుగును.

ఈక్రిందివాక్యములు సందర్భ వివరణములకుఁ దగినవి :—

1. పాశ్చాత్య నాగరికత యంత్రవ్యాపార నాగరికతయే.
2. స్వదేశీ యుద్యమమును కేవలము పాశ్చాత్యదృక్పథముతోడనే పునర్నిర్మింపఁ గూడదు.
3. బురదచే బురదను గడుగఁ గలమా?

పతనభాగముందలి వ్యాకరణ విశేషములు:—

1. చిన్న+పోయి-ప్రథమమింది పరుషములకు గలదడవలు బహుళముగానగును. చిన్నవోయి, ఇట్లే మూర్ఖవోయెను-తొందరపెట్టెను మొ॥

2. ఈ+తైజఃగు-త్రికంబుమీడి యసంగము క్త హల్లునకు ద్విత్వంబు బహుళంబు గానగు. ఈ+తైజఃగు-ద్విరుక్తంబగు హల్లుపరంబగునపు డాచ్చికంబగు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబగును. ఇతైజఃగు.
3. బలవంతము+పెట్టు-పద్యాదులు పరమగునపుడు మువర్ణమునకు లోపముగాని, పూర్వబిందువు గాని వికల్పముగా నగును. బలవంతపెట్టు లేక బలవంతంపెట్టు ఇట్లే కోపపడక, తత్తఃపదుమందెను. కటకటంబడి, నిరుత్సానా పరుపక మెం||
4. అవంగము+మొగ్గ - కర్మధారయంబులందు మువర్ణకంబునకు పు-ంపు లగును. అవంగంపు మొగ్గ, ఇట్లే గారాపు బిడ్డ, ఆద్రపుముక్కులు, పడుచుఁ దనంపు గర్వము మెం||
5. చుటుకు+తనము-ఉదంత (స్త్రీ) సమంబులకు, పు-ంపులకు, ఆదంత గుణవాచకంబులకును 'తనము' పరమగునపుడు నుగాగమంబు నగును. చుటుకు తనము (ద్రుతకార్యములు) చుటుకుఁదనము. ఇట్లేవిన్నఁదనము. మేత్తదనము మెం||
6. కజ్జరపు+కాయలు-కర్మధారయంబులందు మువర్ణకంబునకు పు-ంపు లగును. కజ్జరపు+కాయలు-సమాసములందు ఉదంత (స్త్రీ) సమంబులకును, పు-ంపు లకును పరుష సరళంబులు పరంబులగునపుడు నుగాగమంబగును. కజ్జరపు ను కాయలు (ద్రుతకార్యములు) కజ్జరపుఁ కాయలు ఇట్లే కాగితపుఁ బుష్పములు, దంతిపుఁ బనిముట్లు, ప్రాచీనపుఁ గట్టడములు మెం||
7. ప్రియ+అలు - కర్మధారయంబులందు తత్సమ శబ్దములకు 'అలు' శబ్దము పరమగునపు డత్యమము కుత్యమును రుగాగమంబు నగును. ప్రియారాలు. ఇట్లే సహాయారాలు, మూర్ఖారాలు, శక్తురాండ్రు, మిత్రురాండ్రు స్వస్థ చిత్తురాలు మెం||
8. వెల్ల+నెఱ, నెఱ+చెలులు - అన్యంబులకు సయిత మిక్కార్థంబులు (లోప నుగాగమములు, లోపద్విత్వములు) కొండొకచోఁ గానంబడియెడి, వెన్నెల, నెచ్చెలులు, ఇట్లే నెమ్మొగము, నెమ్మేను మెం||
9. మూడు+పాతికలు - సమానాధికరణంబగు ఉత్తరపదంబు పరంబగునపుడు మూడు శబ్దములోని డుబ్బర్ణకంబునకు లోపంబును, మీడి హల్లునకు ద్విత్వంబును విభాషనగు. మూ+పాతికలు-ద్విరుక్తంబగు హల్లు పరంబగునపు డాచ్చికంబగు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబగు. మూపాతికలు-ద్విగువున కేక పదనంబు ప్రాయశఃకంబుగానగు. మూపాతిక.

10. నిడు+ఉడ్డు-వలు, చిలు, కడు, నడు నిడు శబ్దముల అడల కచ్చుపరగునపుడు ద్విగు క్త ట కారమగును. నిట్టూర్పు.
11. ఎడుట+ఎడుట, పగలు+పగలు- ఆప్రేడితంబు పరంబగునపుడు కడదుల తొలి యచ్చుమీఁద వర్ణంబులకెల్ల అదంతంబగు ద్విగు క్త ట కారంబగును. ఎట్టయెడుట, పట్టపగలు.
12. అంతవన్+అంతవన్ మాటికిన్ + మాటికిన్-ఆప్రేడితంబు పరంబగునపుడు విభక్తి లోపంబు బహుళంబుగా నగును, అంతంతవ మాటిమాటికి.
13. మిట్లు+మిట్లు-అందడువ ప్రభృతులు యధాప్రయోగంబుగా గ్రాహ్యంబులు, మిలుమిట్లు.
14. అయ్యో+అయ్యో-అచ్చున కాప్రేడితంబు పరంబగునపుడు సంధి తఱచుచుగా నగు. అయ్యయ్యో!
15. పూజ+అగారము, వస్తు+ఉత్పత్తి-అ, ఇ, ఉ, ఋ లకు సవర్ణము పరమగు నపుడు సవర్ణ ద్విగు మేళాదేశమగును. పూజాగారము, వస్తూత్పత్తి.
16. యథా+ఇచ్చము. లోక+ఉత్తరులు, దేవ+ఋషులు-ఆకారమునకు ఇ, ఉ, ఋలు పరమగునపుడు క్రమముగా ఏ, ఓ, అర్ లు ఏకాదేశమగును. యథేచ్చము, లోకోత్తరులు, దేవర్షులు.
17. అతి+అల్పము, ప్రతి+ఉత్తరము-ఇ, ఉ, ఋ లకు అసవర్ణమయిన యచ్చు పరమగునపుడు క్రమముగా యే, వ, ర్, అనున షాదేశమగును. అత్యల్పము. ప్రత్యుత్తరము.
18. నాగరికత+బౌద్ధత్వము - ఆకారమునకు ఏ, విలు పరమగునపుడు వి కారమును, ఓ, బౌలు పరమగునపుడు బౌ కారము నేకాదేశమగును. నాగరికతౌద్ధత్వము.
19. జగత్ + మిథ్యాత్వము - స్పర్శములకు అనునానీకాక్షరములు పరమగు నపుడు సవర్ణము వాసికములు వికల్పముగా వచ్చును. జగన్మిథ్యాత్వము.

